

August/Ağustos 2015, Volume/ Cilt:1, Issue/Sayı:1

International Journal of Political Studies

ULUSLARARASI POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ISSN: 2149-8539

www.politikarastirmalar.org

**Center for Political, Economic and Social Resarch
(Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi)**

**International
Journal of Political Studies
(Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi)**

August /Ağustos 2015

Volume / Cilt: 1

Issue / Sayı: 1

e-ISSN: 2149-8539

ISSN: 2149-8539

<http://www.politikarastirmalar.org>

Adres: Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Türkiye

E-posta: pesaarastirma@gmail.com

Tel: +90 532 769 5899

Fax: +90 (264) 295 6233

Center of Political, Economical and Social Research

International Journal of Political Studies

Published by / İmtiyaz Sahibi

PESA: Fatih YARDIMCIOĞLU

Editors / Editörler

Doç. Dr. Bünyamin Bezci

Doç. Dr. Serdar Gülener

Co-Editors / Yardımcı Editörler

Araş. Gör. Elif Madakbaşı Gülener

Araş. Gör. Soner Tauscher

Araş. Gör. Mustafa Caner

Araş. Gör. Fikret Topal

**Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOSIndex) tarafından
taranmaktadır.**

Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi
International Journal of Political Studies

Advisory Board / Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay (Uludağ Üniversitesi)	Doç. Dr. Ahmet K. Bayram (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla Yayla (Haliç Üniversitesi)	Doç. Dr. Cenap Çakmak (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek (Medipol Üniversitesi)	Doç. Dr. Cengiz Tomar (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Emre Bağce (Marmara Üniversitesi)	Doç. Dr. Derda Küçükalp (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun Yılmaz (Uludağ Üniversitesi)	Doç. Dr. Doğan Bıçkı (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Kaya (İstanbul Üniversitesi)	Doç. Dr. İrfan Haşlak (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem Kılıç (Akdeniz Üniversitesi)	Doç. Dr. Özlem Oğuzhan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman S. Öğün (Maltepe Üniversitesi)	Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Şevki Hakyemez (Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. C. Duran Uzun (Çankaya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Rıza Çoban (Anayasa Mahkemesi)	Yrd. Doç. Dr. Edip Bekaroğlu (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Alev Erkilet (Sabahattin Zaim Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Fikret Çelik (Kırıkkale Üniversitesi)
	Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi)

Publications Board / Yayın Kurulu

Doç. Dr. Bünyamin Bezci	Araş. Gör. Soner Tauscher
Doç. Dr. Serdar Güleler	Araş. Gör. Fikret Topal
Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç	Araş. Gör. Elif Madakbaş Güleler
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan	Araş. Gör. Ensar Muslu

Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi
International Journal of Political Studies

Hakem heyeti SEYAD Dergisininin son sayısında yer alacaktır.

Bu derginin her türlü yayım ve telif hakkı Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre, fotokopi, dijital ve benzeri yöntemlerle herhangi bir bölümü veya tamamı Dergi Sahibinin veya Yayın Kurulu Başkanının izni olmadan basılamaz ve çoğaltılamaz. Bilimsel etik kurallarına uygun olmayan alıntı yapılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi
International Journal of Political Studies

August /Ağustos 2015

Volume / Cilt: 1

Issue / Sayı: 1

e-ISSN: 2149-8539

CONTENT / İÇİNDEKİLER

<i>Advisory Board</i>	Danışma Kurulu	ii
<i>Reviewer List</i>	Hakemler	iii
<i>Contents</i>	İçindekiler	iv
Genetik Teknolojisinin Siyasi ve Etik Sınırları: Genetiği Yönetmek		1
<i>Soner Tauscher</i>		
Modern Mısır Düşüncesinde Hilafet Tartışmaları		13
<i>Fatih Tiryaki</i>		
Michael Foucault'da Metod: Arkeoloji, Soybilim ve Etik		26
<i>Ali Balcı</i>		
Anket Şirketleri 30 Mart Testini Geçti mi?		35
<i>Şakir Görmüş</i>		
Sahraaltı Afrika'da Bağımsızlık Sonrası Devlet İnşası, Siyasi İstikrar ve Devlet Kapasitesinin Güçlendirilmesi: Gine-Bissau Örneği		54
<i>Özer Köseoğlu, Braima Djamanca</i>		
Book Review / Kitap Tanıtımı		
<hr/>		
<i>Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine, Korkut Tuna</i>		68
<i>Abdullah Özçelik</i>		

Genetik Teknolojisinin Siyasi ve Etik Sınırları: Genetiği Yönetmek

Araş. Gör. Soner TAUSCHER

Sakarya Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

sonert@sakarya.edu.tr

Özet

Makalenin konusu Genetik Teknoloji'sinin yapabildiklerinin, Avrupa devletlerinin -özellikle Almanya'nın- buna getirdikleri sınırlamaların ve insanın insan olma durumunun zaman içinde ve farklı düşünürlere göre nasıl değiştiğinin irdelenmesidir. Öncelikle genetik biliminin tarihsel ve teknik yapısını incelenip, bu teknolojinin insanlığa ne gibi faydaları veya zararları olduğu araştırılmıştır. Bunun yanında insanın kökeni, varoluşu ve insan olmanın başlangıcı incelenmiştir. İnsanın varoluşu salt biyolojik bir var olmanın ötesinde insan onuru bağlamında tartışılmıştır. Almanya'nın örnek ülke olarak seçilmesinin sebebi; 1990'ların sonu 2000'lerin başında biyoetik, biyopolitika ve genetik biliminin tıpta kullanımı üzerine disiplinler arası etraflı diyalogların yaşanmış olması ve karar vericilerin bu tartışmalar ışığında yasal düzenlemeleri yapmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Biyoetik, Biyopolitika, Embriyonik Kök Hücre, İnsan Onuru, Genetik Teknoloji

The Political and Ethical Limits of Genetics Technology: Administer the Genetics

Abstract

The subject of this article is the investigation of the ability of genetics technology, the restrictions of European States –especially Germany- on the genetics technology and the changing ideas of human being in time and by different thinkers. Following a review about the historical and technical structure of the genetic science, its benefits or harms for humanity have been investigated. Furthermore the origins of mankind, existence and the beginning of human being have been examined. The idea of being human has been discussed in the context of human dignity beyond being a mere biological entity. The reason for choosing Germany as an example is that during the late 1990s and early 2000s Germany had discussed the topics on bioethics and biopolitics comprehensively in an interdisciplinary manner and searched for a dialogue among different disciplines and decisions-makers had made legal arrangements in the light of these discussions.

Key Words: Bioethics, Biopolitics, Embryonic Stem Cells, Human Dignity, Genetics Technology

JEL Classification Codes: I18, J17, K32, K36, O30, O32, O33, O38

Giriş

Ahlak bilimciler, dini kuruluşlar ve ekologlar genetik teknolojisini kısa bir dönem önce ahlaksal ve tıbbi boyutlar bağlamında şiddetle eleştirdiler ve eleştirmeye devam ediyorlar. Almanya 2002 yılında “İnsansal Embriyonik Kök Hücrelerin İthalatı ve Kullanımı Bağlamında Embriyonun Korunmasının Güvence Altına Alınmasını” yasalaştırma sürecine girdi. Bu süreçte genetik teknolojinin ahlaksal sorunsalı, bu teknolojinin gıdalarda kullanılması tartışmasını arka plana itti. Bu yüzden bu çalışma içerisinde bir bölüm “insan varoluşu” ve “insan onuru” konusuna atfedildi. Öncelikli olarak Almanya’daki düzenlemeler ele alınmakla birlikte diğer belli başlı Batı ülkeleri de kök hücre araştırmaları bağlamında kısaca incelendi.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak Almanya’daki uygulamaların ele alınmış olmasının temel amacı, genetik teknolojisinin tıbbi amaçlarla kullanılmasını inceleyen Biyoetik ve Biyopolitika alanında birçok eserin bulunması ve Avrupa’da öncü rol oynamasından kaynaklanmaktadır. Doğal olarak birçok eser yukarıda bahsedilen kanunun yasalaşma sürecinde yayınlandı. Çoğu zaman bu eserler genetik teknolojisinin nelere vakıf olduğundan çok, bu teknolojinin kullanılmasının yaratacağı sorunlar üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu yüzden bu yazıda, genetik teknolojisinin tarihsel ve teknolojik incelenmesi insan onuru bağlamında gösterilmeye çalışılacaktır. Şuan ki güncel tartışma konusu, yapılmış olan yasaların ve kısıtlamaların genetik teknolojisine gereğinden çok ya da gereğinden az özgürlük verip vermemesi üzerinde dönmektedir.

1. İmkânları ve Tehlikeleriyle Genetik Teknolojisi

Şüphesiz genetik teknolojisi çoğu insan için yeni ve karmaşık bir araştırma alanı. Bu konu üzerindeki tartışmalar altmışlı yıllarda başlamıştır ve ilerleyen dönemlerde daha da kuvvetlenmiştir. Çoğumuz için karmaşık bir bilim dalı olan genetik bilimini Maria-Paz Weisshaar (2004:3), *Sevgili Tanrının İşine Ehil Olmadan Karışmak* adlı makalesinde genetik teknolojisini; hücre dışında üretilmiş doğal olmayan nükleik asit moleküllerinin yeni bir organizmaya transfer edilmesi sonucu yeni, doğada olmayan bir organizmanın yapılması sürecinde uygulanan tüm metotlar olarak tanımlıyor. Alanın ünlü bilim insanlarından Mae-Wan Ho ise bu teknolojiyi:

„Genetik Teknolojisi ile farklı organizmalardaki genleri izole edebilir, değiştirebilir, çoğaltabilir ve yeniden yapılandırabilirsiniz. Ayrıca şu anki teknoloji, bir cinsten diğerine genlerin transferini de olanaklı kılmaktadır...“ (1999:39)

Tabii genetik teknolojisinin tarihçesi altmışlı yıllarda başlamıyor. Bilim tarihi boyunca insan vücuduna, hayvanlara, bitkilere ve onların eklem, kan ve hücre yapılarına yönelik araştırmalar ve incelemeler mevcuttu. Aristoteles’ten bu yana bilim insanları canlıların nasıl ve hangi yapı taşından oluştuklarını bulabilmek için doğayı incelemekte idler. Nasıl ki kömür, cam vb. materyaller atomlarına ya da elektronlarına kadar incelenmişse, bilim insanları da insanı hücrelerine kadar incelemişlerdir. Ancak o dönemlerde bu araştırmalar biyoloji ve tıp gibi farklı disiplinler adı altında yapılıyordu.

Bu alanda öncü ve genetiğin kurucusu olarak Gregor Mendel kabul edilmektedir. Bir manastırda yaşayan Mendel bezelyeler üzerinde yaptığı araştırmalar sonucu 1886 yılında yayınladığı *Bitki Melezleri Üzerine Deneyler* kitabında, ebeveynlerden aktarılan kalıtımın sistematliğini kanıtlamıştır. (Aktaran Riewenherm, 2000:15) Oswald T. Avery ve arkadaşlarının 1944 yılında DNA’yı (Deoksiribonükleik Asit) belirlemelerine kadar geçen sürede çığır açıcı bir dönüşüm yaşanmadı. Altı yıl sonra DNA’nın ilk fotoğraflarının çekilebilmesiyle, artık DNA’nın metalden modellerinin yapılması mümkün hale geldi. 1956 yılına gelindiğinde ise artık genetik kodun şifresi çözümlenip, proteinlerin genetik verileri nasıl aldıkları açıklanabiliyordu. Bu başarılar sayesinde hangi maddenin kalıttan sorumlu olduğu ve yapısı ortaya çıkmıştı. Kalıtım maddesi üzerindeki araştırmalar sayesinde 1973 yılında DNA’nın çeşitli yollardan aktarımı başarıldı. Örneğin; kurbağa DNA’sının bazı parçaları bakterilere aktarılabilir. Bunun yanı sıra bilim insanları kansere yol açan virüslerden DNA alıp *Escherichia Coli* (E. Coli) bakterilerinde bu DNA’ları çoğaltmaya giriştiler. Ancak virüsler birkaç gün içinde milyarlarca kez çoğalabildikleri ve kalın bağırsakta E. Coli bakterileri milyonlarca sayıda buldukları için bu girişim büyük bir tartışma yarattı. Çünkü bu tür bir virüsün serbest ortamda yayılması birçok hastalığın ya da salgının ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilirdi. Bu tartışmalar neticesinde genetik araştırmaları bir kısıtlamaya en azından bir düzene sokulmaya çalışıldı.

Bu sebepten 1975 yılında Kaliforniya’da moleküler biyoloji alanında saygın 11 bilim insanı bir araya geldiler ve genetik araştırmaları için güvenlik önlemlerini oluşturdular. (Riewenhorn:14-17)

O zamanki güvenlik önlemlerini Mae Wan Ho kitabında şu şekilde aktarmıştır;

„Seksenli yıllarda çalıştığım üniversitede bir genetik laboratuvarının kurulmasına tanık oldum. Deneyciler bizim tarafımızdan manipüle edilmiş olan mikroorganizmalar ve genlerin laboratuvar ortamının dışına çıkarılmamasını büyük bir özenle düzenlemişlerdi. Özel üretilmiş tezgâhlarda çalışmamız, lavaboya hiçbir maddenin dökülmemesi gerekiyordu. Eğer yanlışlıkla bir şey dökülürse hemen geride artık bırakmadan antiseptik kimyasallarla temizlenmeliydi. Çöpler bertaraf edilmeden önce sterilize edilmeli ya da yakılarak imha edilmeliydi.“ (1999:40)

DNA’ların manipüle edilmesinin mümkün olmasıyla birlikte genetik teknolojinin kullanımı, faydaları ve zararları üzerine hem fütürist hem de etik bir tartışmanın da ilk fitili ateşleniyordu. Bu tartışmalar genetik teknolojinin ve uygulamalarının gelişmesiyle ve Hollywood sinemasının insan geleceğinin bu teknolojiler ile nasıl şekilleneceğine yönelik çektiği ütopya/distopya filmlerinin etkisiyle giderek hararetli ve popüler hale geliyordu.

Genetik teknolojinin tıptan ziraata kadar birçok kullanım alanı mevcuttur. Günümüzde de hala güncelliğini koruyan bir tartışma konusu genetik teknolojinin tarımda kullanılmasıdır. Bu teknoloji yöntemiyle Genetiği Değiştirilmiş Organizmalı (GDO) ilk domates 1994 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) üretilmiştir. Ziraatta genetiği manipüle edilmiş bir domates çekirdeğinin kullanılmasıyla daha büyük, daha verimli ve doğa koşullarına daha dayanıklı ürün elde etmek hedeflenmektedir. Hatta bu tür domatese daha az pestisit verileceği için bu tür bir ürün çevreye daha az zarar vereceği iddia edilmektedir. Ancak bunun tam tersi kaygılar GDO’lu ürünleri eleştirenler tarafından da dile getirilmektedir. Genetiği değiştirilen bir domatesin ya da mısırın insan vücudu üzerindeki zararlı etkileri olabileceği düşünülüyor. Ayrıca doğal yollarla üretilmeyen bir bitkisel ürünün çevreye ve ekosisteme vereceği tehlikelerde eleştiri konusudur. (Ergin ve Karababa:113-122)

Ancak genetik teknolojinin kullanım alanı sadece ziraatla sınırlı değildir. Tıp alanında yapılan genetik çalışmalar gün geçtikçe daha dikkat çekici hale gelmektedir. Bu teknoloji sayesinde insülin, büyüme hormonu ve kanser hücreleriyle mücadele kullanılan Tümör Nekroz Faktörü proteini gibi birçok ilaç geliştirilmiştir. Böylece genetik bilimi hastalıklara karşı yeni çareler bulmakta ve üretim masraflarını da düşürmektedir.

Günümüzde uygulanan birçok tedavi türünden bir tanesi de Gen Terapisidir. Prof. Gerd Nagel Freiburg Genforumu’unda gen terapisini şu şekilde açıklar:

„Gen terapisi, mutasyona uğraması sonucunda işlevinde meydana gelen bir hata yüzünden kanser hücresi üreten bir genin düzeltilmesidir.“ (Voß, 1997:26)

Gen terapisinde viral taşıyıcılar¹ sayesinde etkili bir şekilde tedavi amaçlı maddeler genlere taşınabilmektedir. Ancak bu viral taşıyıcıların kendi DNA’larının bir kısmını tedavi amaçlı maddelere bulaştırma riskleri vardır.(Weisshaar, 2004:3-5) Bu bulaşma sonucunda yeni genler oluşup çoğalabilir ve farklı hastalıklara yol açabilirler.

Üreme Tıbbı, genetik biliminin belki de günümüzde en yaygın ve bilinen kullanım alanlarından birisidir. Aslında birbirine karşıt olan iki çalışma alanına bölünmüş durumda olan üreme tıbbı, bir taraftan altmışlı yıllarda geliştirilen haplar sayesinde doğum kontrol metotları geliştirmekte, diğer taraftan yetmişli yıllarda geliştirilen tüp bebek yöntemiyle çocuğu olmayan ebeveynleri çocuk sahibi yapmaktadır. Ayrıca ellili yıllardan itibaren ultrason ve moleküler genetik metotlarıyla doğum öncesinde bebeği bazı hastalıklardan korumaya çalışmaktadır. (Kettner, 2001:34-35)

Bu imkânların yanında gen teknolojinin başka işlevleri ve faydaları da bulunmaktadır. Örneğin genetikçiler fareleri ya da başka hayvanları manipüle ederek onlara insansal kanser ya da Alzheimer gibi hastalıkları enjekte edebilmekteler. Bu sayede hastalığın seyir sürecinde hastalıkla ilgili bazı

¹ Canlı vücudunda bulunan hücrelere sızma kabiliyetinden dolayı virüsler suni ortamda manipüle edilerek gen terapisinde taşıyıcı olarak kullanılırlar.

genler belirlenebilmektedir. Bu tür araştırmalarda sorun, genellikle hayvansal verilerin insanlara uygulanması sırasında ortaya çıkan zorluklardan kaynaklanmaktadır.

Genetik Teknoloji'sinin bir başka kullanım alanı ise Genetik-Testleridir. Bu testler sayesinde testin uygulandığı kişinin ileride göğüs kanseri gibi belli başlı bazı hastalıklara yakalanıp yakalanmayacakları belirlenebilmektedir. Bu testler hastalıkları önceden belirleyebilmekte, ancak ne zaman ortaya çıkacağını ya da nasıl tedavi edilebileceğini söyleyememektedirler. Bu durum sosyolojik bir sorunu da beraberinde getirmektedir. Nitekim insanlar genetik testler yoluyla çaresi olmayan bir hastalığa yakalanacaklarını önceden öğrenebilmektedirler. En son Amerikalı sinema sanatçısı Angelina Jolie göğüs kanseri olma riski taşıdığını öğrenmiş ve önlem olarak henüz ortada acil bir sebep yokken iki göğsünü birden ameliyatla aldırmiştır. (URL1-2013)

Daha vahim durumlar ise sigorta şirketlerinin yasa koyucudan, sigorta yaptırmak isteyen müşterileri genetik testine tabi tutabilmek, bu testlerden çıkacak sonuçlara göre hastalanma riski taşıyan müşterilerinden daha çok ücret talep edebilmek ya da bu müşterileri sigortalanamamak gibi yasal haklar istedikleri zaman ortaya çıkmaktadır.(Riewenherm, 2000:22-25)

Yukarıda sayılan imkânlar dışında genetik teknolojisinin sosyal ve tıbbi riskler taşımadığı, işlevi sayesinde sadece yararının bulunduğu alanlarda mevcut. Örneğin ABD'nin Idaho Eyaleti'nde Charles Fain olayı buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Fain dokuz yaşında bir kız çocuğuna tecavüz edip öldürmek suçundan 1982 yılında idam cezasına çarptırılır. Daha sonra kızın yanında bulunan saç telinin genetik analizinden sonra masum olduğunun anlaşılması üzerine 18 yıl hapis yattığı hapishaneden serbest bırakılır. DNA analizleri sayesinde 1973 yılından bu yana ABD'de 90'dan fazla mahkûm masumiyetlerini kanıtlayabildiler.(URL2-2001)

Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde başlayan genetik teknolojisinin hızlı ilerleyişi, artık sadece genetiğin teknolojik boyutunu değil, daha sık bir şekilde bu teknolojinin doğurduğu ahlaksal sorunları tartışmaya açmıştır. Genetik teknolojisi insan onurunu dikkate almamakla ilişkilendirilmekte, hatta ahlak ve insanlık dışı olmakla suçlanmaktadır.

Kök Hücre Araştırmaları ve Genetik Seleksiyon

„Bak burada genetik bilimciyle taşıyıcı annenin, şurada sperm bağışın ile babanın klonunun ve burada ise senin daha embriyo halindeki resmin var.“ **Kaynak:** Kettner, 2001:34-36.

Bu karikatürün betimlediği olaylar günümüzde yapımı mümkün olan fenomenlerdir ve hatta bazı durumlarda gerçekleştirilmişlerdir. Ancak bu gibi olaylarda kök hücre araştırmalarıyla ilgili karşımıza zorlu sorular çıkmaktadır. En önemli sorulardan bir tanesi insanların özerklikleri ile ilgilidir. İnsanların özerkliğinin yani özgürlüğünün sınırını ne belirlemektedir? Endüstri devletlerinde insanlar, başkalarının özgürlüklerini kısıtlamaya başladıkları ana kadar özgürdüler. Ancak bu özgürlüğün tanımı tıp biliminde nasıl tanımlanacaktır. Aslına bakarsak insan -tıbbi terimle tanımlanırsa hasta-kendisine uygulanacak herhangi bir tıbbi müdahalede kendi kararlarını vermekte özgürdür. Öte yandan hasta kendine yapılacak tıbbi müdahaledeki karar verme özgürlüğünü, ötenazi konusunda olduğu gibi,

ancak yasalar izin verdiği ölçüde kullanabilmektedir. İnsanların özgürlüğünün kısıtlanması, başka bir insanın hayatına ya da vücut bütünlüğüne karşı bir girişim olduğunda gündeme gelmektedir. Bu girişimi gerçekleştiren kişi bir akrabası dahi olsa, örneğin annenin çocuğuna müdahalesi, hiç bir değişiklik yaratmaz. Yasalar ve ahlak bilimciler daha doğmamış çocuk ve embriyoları kendi ebeveynlerine ya da hekimlere karşı koruyabilmektedirler.

Ebeveyn ve doktorların daha doğmamış çocukların hatta embriyoların üzerindeki haklarının incelenmesi açısından 2000 yılında ABD’de yaşayan ve Fanconi Anemisi² hastası olan Molly’nin öyküsü ilgi çekicidir. Molly, Lisa ve Jack Nash çiftinin ilk çocuklarıydı ve hastalığından ötürü kemik iliği nakline ihtiyaç duymaktaydı. Kemik iliği bulmada ve bulunan iliğin uyumunda yaşanabilecek sorunları gidermek için Molly’nin ebeveynleri ikinci bir çocuk yapmaya karar verdiler. Bunun için yapay dölleme yöntemiyle 15 adet embriyo üretildi. Doğacak olan ikinci çocuğun aynı hastalıktan muzdarip olmaması ve genetik olarak ilk çocuğun ihtiyaç duyduğu nakil işleminde uyum sorunu yaşanmaması için bu embriyolar Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT)³ metoduyla tarandıktan sonra “uyumsuz” bulunan 13 embriyo ayıklanarak geriye kalan embriyolardan bir tanesi anne rahmine yerleştirildi. Böylece Molly’nin kardeşi Adam dünyaya geldi ve doğum sırasında Molly’e aktarılacak olan ilik için göbek bağından kök hücre kazanılarak Molly’nin tedavisinde kullanıldı. (URL3-2000)

Bu vaka ile yıllardır süren tartışmalar tekrar alevlendi. Kamuoyunun bir kısmı Adam’ın, kız kardeşini kurtarması için yapay dölleme ile oluşturulması ve seçilmesi bakımından araçsallaştırıldığını öne sürdüler. İnsan hakları tanımı gereği insan hiçbir zaman araç olarak kullanamaz ve insandan bu anlamda yararlanılamazdı.(Torun, 2012:254)

Yapay döllemenin ahlaksal boyutta getirdiği sorunların yanında, fiziksel alanda başka sorunlara da yol açmıştır. Örneğin yapay dölleme sırasında birden çok embriyo oluşturulmaktadır. Ana rahmine yerleştiren embriyonun rahim duvarına tutunamayıp düşük meydana gelmesi halinde kullanılmak üzere diğer embriyolar belli bir süre dondurularak bekletiliyor ve bir süre sonra imha ediliyorlar. Ancak birden çok üretilen ve ana rahmine yerleştirildiği takdirde insan olabilecek bu embriyolar “gerek kalmaması” durumunda dondurulabilir ya da imha edilebilir mi? Genetik bilimcilerin büyük çoğunluğu sonuçta dondurulacak ya da imha edilecekleri için bu embriyoların bilimsel araştırmalar için kullanıma açılması fikrine sıcak bakıyorlar. Ancak dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de ve belli bir ölçüde Almanya’da da mevcut yasalar buna müsaade etmemektedir. (Schramme, 2002:50-61)

Yasaların bu tür araştırma metotlarına bazı kısıtlamalar getirmelerinin arkasında yatan çekincelerin başında genetik seleksiyon ile öjenik düşüncesinin uygulanma ihtimali bulunmaktadır. Prenatal Tanı ve Preimplantasyon Genetik Tanı’ndan (PGT) genetik seleksiyon uygulamaları olarak da kullanılabilmektedirler.

Anne karnındayken çocuğun hastalıklara ve sakatlıklara karşı incelenmesi Prenatal Tanı olarak tanımlanmaktadır. Örneğin anne karnındaki çocukta Down-Sendromu olup olmadığı amniyosentez ile elde edilen amniyon sıvısının incelenmesiyle belirlenebilmektedir.(Schramme, 2002:58) Diğer bir tanı yöntemi ise Üçlü Test yöntemidir. (Triple-Test (AFP-Plus)) Bu yöntemle nöral tüp defekti (açık sırt), Down Sendromu ve Edwards Sendromu tespit edilebilmektedir. Almanya’da 2000 senesine kadar 60 binden fazla kadın bu gibi Prenatal Tanı yöntemlerini kullanmıştır. Bu kadınların çoğu 35 yaş üstü kadınlardan oluşmaktadır, çünkü genetik bozukluk riski bu yaştan sonra daha çok artmaktadır. Ancak bu tanı yöntemlerinin %100 kesinliği bulunmamaktadır. Sonuçlar genelde olasılıklar ya da varsayımlar hakkında bir bilgi vermektedir. Çoğu ebeveyn hasta ya da sakat bir çocuk dünyaya getirmek istemediği için bu tür bir hastalık tanısı genellikle hamileliğin kurtajla sonlanmasını beraberinde getirmektedir. (Riewenherm, 2000:42-46)

² Yaşamsal tehlikesi olan, lösemi ve kemik iliği deformasyonu gibi çeşitli hastalık yol açabilen genetik kaynaklı bir hastalık.

³ “Preimplantasyon Genetik Tanı sadece yapay dölleme metodunda uygulanabilmektedir. Dölleme sonrasında embriyo çoklu hücre evresine gelince bir hücre embriyodan alınır ve hücre üzerinde tarama yapılır.” (Schramme, 2002:61)

Nasıl ki Prenatal Tanı hamilelik sırasında uygulanıyorsa Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT) ise hamilelik öncesinde, yani yapay döllenme sırasında uygulanan bir tanı yöntemidir. Embriyo daha laboratuvar ortamında çok hücreli evredeyken bu hücrelerden bir tanesi biyopsi yoluyla alınarak incelemeye tabi tutulmaktadır.(Schramme, 2002:61) Bu metot 1990'dan beri ABD, İngiltere, Belçika ve Hollanda'da yasal olarak izinlidir. Ancak bu yöntemin tıbbi zorunluluklar olmadan kullanılması Almanya'da yasaklanmıştır. Bu yöntem sayesinde hekimler embriyoyu genetik hatalar ve kalıtsal hastalıklara karşı inceleyebilmekte ve isteğe bağlı olarak “hatalı/hasta” bulunan embriyolar seleksiyona uğramaktadırlar. Bu seleksiyon riskinden dolayı bu yöntem sıkça eleştirilmiş ve Almanya'da Embriyoyu Koruma Kanunu'yla yasaklanmıştır.(Riewenherm, 2000:48)

2. İnsanın Kökeni

Yüzyıllardır filozoflar ve din adamları insanın kökenini ve varoluşu açıklamak için kafa yormuşlardır. Aslında semavi dinler ve efsaneler dışında bilimsel olarak insanın kökeniyle ilgili ilk çalışmalar yaklaşık iki yüzyıl önce başlamıştır.

Charles Darwin 1859 yılında yayımlanan Türlerin Kökeni (*On the Origin of Species*) adlı kitabında evrim sürecini ayrıntılarıyla açıklamıştır. Ondan sonra Thomas Huxley'in 1863 yılında yazdığı İnsanın Doğadaki Yerine İlişkin Kanıtlar (*Evidences as to Man's Place in Nature*) adlı denemesinde Darwin'in insanların maymun benzeri varlıklardan evrimleştiği teorisini desteklemiştir.(Elsner,2002:9) Darwin'nin teorisi Ernst Haeckel gibi biyologlardan giderek destek görmeye başlamıştı. Aslında Darwin'in görüşleri çok yeni sayılmazdı. Daha 1748 yılında Fransız doğa bilimci Benoit de Maillet uçan balıkların avlanma sırasında kıyıya vurmuş olabileceklerini ve böylece kuşlara doğru evrimleşmiş olabileceklerini yazmıştır.(Elsner,2002:14) Bunlardan çok daha önce İbrahim Nazzam (775-845), el Cahiz (776-868) ve aralarında Biruni'nin de bulunduğu birçok İslam düşünürü evrim konusunu araştırmıştır.(Bayraktar, 2001)

Darwin'in öne çıkmasının sebebi güçlünün hayatta kalmasını açıkladığı doğal seleksiyon görüşünde yatmaktadır. Doğal seleksiyona göre mevcut besin kaynakları azaldığı zaman çevre şartlarına en iyi uyum sağlayan türler hayatta kalmakta ve uyum sağlayabilmek için yeni özellikler kazanmaktadırlar. Ayrıca bu özelliklerini yeni nesillere aktararak türünün devamını sağlamaktadırlar. Ancak Darwin'in teorisinde yer alan türlerin özelliklerinin kalıtsal olarak aktarılması kısmı August Weismann'ın tohum çizgisi (germline) öğretisine geçersiz kılınmıştır.(Elsner,2002:18-20)Weisman'a göre sonradan kazanılan bir özellik, kalıtsal olarak diğer nesillere aktarılamamaktadır. Çünkü yeni nesile aktarılacak olan tohum çizgisi kapanmıştır ve bu da kazanılan özelliğin aktarılmasını engellemektedir.(Elsner,2002:20)

Yine de insanların hayvanlardan (maymunlar) türediğine dair olan araştırmalar devam etmiştir. Ayakları üzerinde yürüyen maymun-adam araformlarını aramışlar ve bunu kanıtladığını düşündükleri 1-6 milyon yaşında kafatası, çene ve bacak kemiklerini Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarında bulmuşlardır. Rudolf Virchow gibi bazı bilim adamları bu bulgulara karşı çıkmışlar ve bu bulguların, raşitizm hastası bir insana ait olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları ise bu bulguların kesin olarak insan türüne ait olup olmadığını bilinemeyeceğini başka hayvan türlerine de ait olabileceklerini savunmuşlardır.(Elsner,2002:20-39)

Evrim teorisinin kendi içinde ulaştığı “kanıtlar” ve karşıtlarının sunduğu kanıtlar tam bir yargının oluşmasını engellemiştir ve günümüzde bu konu hakkında hâlâ hararetle tartışmalar sürmektedir. Evrim teorisyenleri insanın varoluşunu biyolojik açıdan incelemişlerdir. Bu yazıda insanın ne zaman insan olduğu felsefi ve tıbbi açıdan incelenmeye çalışılmaktadır. Acaba insanın iki ayağının üzerinde yürümesi ve bazı aletleri kullanması onun insan olması için yeterli midir yoksa insanı insan yapan başka özellikler mevcut mudur?

2.1. İnsan Olmanın Başlangıcı

Evrim teorisine göre insan, zaman içerisinde bitkilerde ve hayvanlarda var olan içgüdülerini ve doğayla mücadelede yardımcı olan fiziksel özelliklerini evrim sürecinde yitirmiştir. İnsan, hayatta kalabilmek için onu diğer canlılar içerisinde en öne çıkaran düşünme yetisine sarılmak zorunda kalmış ve bu yetisi sayesinde bir “Kültür” oluşturmuştur. Zamanla kültürel bir varlık olan insan doğa

tarafından kendisine verilmeyen yaşama koşullarını kendisi üretmek durumunda kalmıştır. (Ottmann, 2002:15-16)

Yani insanın kritik özelliği düşünebilme kabiliyetidir. Bu kabiliyet sayesinde mekanik aletler yapabilir ve bunları doğaya hâkim olmak için kullanır. Bu kabiliyet insanı diğer canlılardan ayıran en belirgin özelliktir. Yüzeysel sayılabilecek bu tanımlama genetik teknolojiyle birlikte aşılmıştır. Bilim insanları, insanın genetik şifresini, yani genomu deşifre etmenin yanında, hayvanları klonlamayı ve embriyoları laboratuvar ortamında yapay yollarla üretmeyi başardılar. Tüm bu teknolojik gelişmeler insan olma tanımının yeniden yapılması zarureti gündeme getirmiştir. Günümüzde artık kolayca insan olmanın ön koşulu düşünebilme yeteneğine sahip olmasıdır diyememekteyiz. Çağdaş bazı düşünürlerin insan tanımlamaları durumun karışıklığını daha iyi gözler önüne sermektedir.

Norbert Hoerster'a göre bir canlı ancak arzulama duygusuna sahip olduğu zaman bir canlı insan olmaktadır. Volker Gerhardt ise insan olmayı, tam doğumla tanımlamakta, embriyo'nun bir eşya gibi algılanmasına karşı olmakla beraber insana tam doğumla anayasal kişilik haklarının verilmesini savunmaktadır. Eski Almanya Kültür Bakanı Nida-Rümelin ise insanı özsaygı / benlik saygısı kazandığı andan itibaren insan olarak tanımlamaktadır.(Ottmann, 2002:20) Henning Ottman ise insan olma kıstasının herhangi bir performans, bir başarıya bağlı olamayacağını, böyle bir tanımlamanın insan olan ve olmayan gibi bir ayrıma yol açacağı kaygısını taşımaktadır.(2002:20-22) Bu gibi felsefi düşüncelerin yanı sıra insan olmanın, sperm hücresinin yumurtaya girmesiyle birlikte başladığını savunan düşünürler de mevcuttur.(Höffe, 2002:20)

Hoerters'in canlının arzulaması ve Volker'in tam doğumla yaptıkları insan tanımlarına karşıt olarak, embriyonun daha anne karnındayken çevresini algılamaya başladığı düşünüldüğünde insan olma tanımının bu iki düşünürün tanımlamalarını bir şekilde çürütüp geçersiz kıldığı varsayılabilir. Sonuç olarak anne karnında olsun ya da bir tüpte yapay döllemeyle oluşturulmuş olsun, bir embriyo gerekli şartlar sağlandığı takdirde doğacak ve insan sıfatını kazanacaktır. Çünkü embriyoyu ileride insan yapacak olan genetik kod yani kromozom dizgisi yumurtanın döllemeyle birlikte gerçekleşmiştir. Tabi bunca tanımlamadan sonra genetik biliminin embriyo üzerinde araştırmalar ve deneyler yapması hakkında karar vermek birçok kafa karışıklığını beraberinde getirmektedir. Ancak insan olma yeterliliğinin kesin bir tanımı yapılmadan önce genetik biliminin embriyolar üzerinde kök hücre çalışmalarıyla iyileştirebileceği kanser, Alzheimer gibi birçok hastalığı ve gelecekte gerçekleştirmeyi vaat ettiği organ üretimi, hasta organların gen terapisiyle yenilenmesi gibi birçok gelişmenin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

2.2. İnsan Onuru

İnsanlığın demokratik gelişme sürecinde insan onuru kavramı önemli bir anlam kazanmıştır. Günümüzde bu kavram polisin vatandaşa kötü muamelesinden düşünce özgürlüğüne, kürtaj serbestisinden ötenazi hakkına kadar geniş bir yelpazede kendine yer bulmaktadır.(Reiter,2001:67) Bu çalışmanın kapsamı gereği insan onuru sorunsalı, sadece genetik biliminin insan/embriyo üzerinde araştırma yapabilme sınırları açısından ele alınacaktır.

İnsan onuru kavramının tarihsel evrimine bakılırsa, farklı tarihi dönemlerde geçirdiği değişimler kolaylık görülebilmektedir. Antik Yunan'da insan onuru, onu diğer canlılardan ayıran bir özellik olarak ortaya çıkmakta ve sosyal sınıfın belirleyici bir faktörünü teşkil etmekteydi. Hıristiyan ortaçağda ise onur, artık dinsel bakışla değişmiş, insanın Tanrı'nın yeryüzündeki sureti (halifesi) olduğu inancı hâkim olmuştu. Bu surete sahip olduğu için insanın dokunulamaz bir onuru vardı. Rönesans'a gelindiğinde insanın dilediğince karar alabilme özgürlüğü, insan onurunun yansıması haline gelmişti. Yeniçağda insanın özgür iradesiyle karar alma serbestisi, akılla ilişkilendiriliyor, insan aklının verdiği imkânlarla dünyayı anlamalı ve kararlarını buna göre almalıydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan işçi hareketleriyle birlikte insan onuru, sosyalist işçi hareketleriyle bağdaştırılıyordu. İnsan onuruna yakışır çalışma koşulları ve ücretlendirme haysiyetli bir yaşamın önkoşulu haline geliyordu. İkinci dünya savaşından sonra Avrupa'da (özellikle Almanya'da Nasyonal Sosyalist geçmiş yüzünden) insan onuru konusu Hristiyan dini kurallarına göre değil, hukuk devleti kurallarına göre yeniden formüle edilmiştir. Hukuk Bilimci Hans Carl Nipperdey 1954 yılında kavramı tanımlarken şu ifadeleri kullanır:

“İnsan onuru aslında hukuksal bir tanımlayama ihtiyaç duymaz. Tam olarak kavramın öz değeri, varoluşundan ve insanın doğasından hareket eder.”(aktaran Reiter,2001:70)

Günter Dürig ise 1956 yılındaki anayasa şerhinde kavramı şu şekilde tanımlar:

“İnsan eğer objeye dönüştürülmüş, araçsallaştırılmış ve makul boyutlara indirgenmişse, insan onuru zedelenmiş olur.”(aktaran Reiter,2001:76)

20. yüzyılda ise insan onuru devlet ve insan arasında olan etkileşime göre değerlendirilmiş, insan onurunun varlığı, devlet gücünün birey üzerindeki yaptırımları çerçevesinde incelenmeye başlanmıştır.

Ancak tüm bu tanımlamalar insanın tam doğumla dünyada var olmasını kapsar. Ancak biz embriyoları insan olarak tanımlarsak, bir embriyonun insan onuru hangi tanıma dâhil edilebilir? Yoksa yeni bir tanımlama mı yapmamız gerekmektedir? Bu sorunsal çeyrek asırdır politikacıları, din bilimcilerini, genetik bilimcilerini ve dünyada kurulu olan birçok etik komisyonunu meşgul etmektedir. Bu sorunsal salt etik problemi olmaktan öte aynı zamanda bir hukuk problemidir.

“Anayasal haklar konusunda, bu insan onuru ve yaşam hakkı gibi konular olsa bile, tüm hukukçuların üzerinde anlaştıkları tek bir hukuk tefsiri yoktur. Kanunlar onu yorumlayan kişilere göre değişik kesinlikler arz etmektedir. İkiyemde tam burada bulunmaktadır. Herkes insan onurunun ve yaşamının korunmasını kendi çıkarlarına göre tanımlamaktadır. Bilim lobisi bunu araştırma önceliklerine ve patent alma yarışındaki hırslarına göre yapmaktadır.”(Isensee, 2002:41)

Nida-Rümelin’e göre ise;

“Tam doğumla elde edilen can güvenliği prensibi ahlaki olarak temellendirilebilir. Ancak insan onurunun eşit seviyede birkaç milimetre büyüklüğünde, bilinçten ve histen yoksun bir hücre çeperine uygulanması düşüncesi önemli bir ahlaksal tanımı anlamsız kılmaktadır.”(aktaran Huber, 2001:13)

Wolfgang Huber embriyoyu bilinçten yoksun olarak tanımlayan Nida-Rümelin’in fikrini eleştiriyor ve kendi haline bırakılsa insan olabilecek embriyoyu bilinçten yoksun olarak tanımlamak insan kavramını geri kalmış bir biçimde yorumlamak olduğunu savunuyor.(Huber, 2001:13-14)

Görüldüğü gibi tarih boyunca durmadan değişen toplum, insan ve insan onurunun tanımını da içinde bulunduğu şartlara ve algısına göre sürekli olarak değiştirmiştir. Aynı şekilde günümüzde gelişen teknoloji ve algıyla yeni bir insan ve onun dokunulamaz onurunun tanımının yapılması kaygısı tüm çevrelerce taşınmaktadır.

3. Siyasal Olan Teknolojik Olanı Neden Sınırlar?

Almanya’da yasa koyucu genetik teknolojisine bazı kısıtlamalar koyarak insanları, daha doğmamış tüp içerisinde olsalar dahi, genetiğin müdahalesinden ve seleksiyondan korumaya çalışmaktadır. Siyasal gücün bu kısıtlayıcılığı genetiği sadece tarımsal araştırmalardaki olası yararları ve zararları kapsamında ele almadığını, bu riskler dışında insan onuru ve etik kaygılarının da olduğunu bize gösteriyor. Tabi bu kaygılarda ve karar verme konusunda belirleyici rolü tek başına siyaset oynamıyor. Tüm kamuoyu, her bir bireyden Katolik Kilisesi’ne kadar karar verici ve toplumu etkileyici mekanizmalar devreye giriyor. (Örneğin doğum kontrol hapına ilk eleştiri kiliseden gelmiştir.) 1978 yılında dünyada ilk tüp bebeğin dünyaya gelmesi medyanın yoğun ilgisini çekmiş, bu sayede kamuoyunun üreme tıbbına olan merakı uyanmıştır.

Genetik biliminin ilerlemesiyle birlikte bu tartışmalar gittikçe karmaşıklaştı, bu konuda birçok kitap ve makale yayınlanmaya başladı. Bu tartışmalar beraberinde genetik biliminin kudretini bilim kurgu boyutuna taşıyarak, birçok ütopya ya da distopya tartışmalarının yaşanmasına yol açtı. Ayrıca 2000 yılında İnsan Genom Projesi’nin tamamlanması birçok fanteziyi ve beklentiyi beraberinde getirmiş, hayvanların klonlanmasıyla birlikte insanların klonlanabilmesinin gündeme gelmesi kamuoyunda endişe ve korkuyu tetiklemiştir. Tabi ki her bir birey bu konularda taşıdığı dinsel, etik ve bilimsel dünya görüşüyle birbirinden farklı bir fikre sahiptir. Ancak insanların kişisel olarak genetik bilimiyle karşılaştıklarında fikirleri daha da karmaşıklaşmaktadır. Genetik hastalığı olan bir çocuğa sahip olan ebeveynler sağlıklı bir çocuğa sahip olan ebeveynlerden tamamen farklı düşünebilmektedirler.(Kettner, 2001:34-36) Ya da kanser hastası biri genetik bilimini desteklerken, tamamen sağlıklı bir insan genetik araştırmalara karşı olabilmektedir.

Diğer taraftan endüstri genetik bilimine büyük ilgi duymakta ve bilimin özgürlüğünü savunmaktadır. Çünkü diyabet gibi genetik bilimiyle doğrudan etkileşim içinde olan hastalıklar için üretilen ilaçlar, yüksek miktarda nakit akışı sağlamaktadır. Ayrıca bu işle uğraşan biyoteknoloji firmaları, patentler aracılığıyla şirketlerine garantili sermaye girişini mümkün kılabilmektedirler.

Genetik bilimciler ve araştırmacılar da genetiğin özgürlüğünden yanadırlar, bilimin mevcut yasalarla sınırlanması ve kontrol edilmesine karşı çıkmaktadırlar. Bu bilim adamlarının bazıları salt bilim adına bu serbestiyi isterken, bazıları ise belli başlı biyoteknoloji firmalarına bağlanmış, hatta kendileri bu tür firmalar kurmuş ve bilimin özgürlüğünü kendi çıkarları için talep etmeye başlamışlardır.

Bu tartışmalar ışığında 1990 yılında Almanya’da Embriyoları Koruma Kanunu ve Kamuoyunun her kademesinde gerçekleşen iki yıllık bir tartışma ortamından sonra, 2002 yılında ise İnsansal Embriyonik Kök Hücrelerin İthalatı ve Kullanımı Bağlamında Embriyonun Korunmasının Güvence Altına Alınması Yasası yürürlüğe girmiştir. Yine de genetik bilimciler ve büyük holdingler yasaların gevşetilmesi için güçlü bir lobi faaliyeti sürdürmektedirler.

Bir Örnek: Alman Siyasalının Genetik Araştırmalara Koyduğu Sınırlar

1 Ocak 1991 yılında yürürlüğe giren Embriyoları Koruma Kanunu üreme tıbbının nasıl uygulanacağını düzenlemektedir. Kanunun birinci maddesine göre, yapay dölleme sadece hamilelik amacıyla gerçekleştirilebilir ve bir menstürasyon döneminde en çok üç adet embriyo bir kadına transfer edilebilir. Bunun yanında taşıyıcı annelik ve yumurta bağışi yasaklanmıştır. Kanunun ikinci maddesinde embriyonun kötüye kullanılması ve araştırma amacıyla geliştirilmesi men edilmiştir. Aynı kanunun üçüncü maddesinde ise embriyo üzerinde cinsiyet tayin hakkı sadece cinsiyete bağlı hastalıkların önlenmesi koşuluyla serbest bırakılmaktadır. Getirilen ciddi sınırlandırmaların sonuncusu beşinci maddedir. Buna göre üreme hücrelerinin manipüle edilmesi ve insan embriyosunun klonlanması kesin bir şekilde yasaklanmıştır.(URL4-1991)

Hemen ilk maddede, belli başlı önkoşullar ve onaylanmış araştırma projeleri dışında, kök hücrelerin kullanım amaçlı Almanya’ya sokulması ve üretilmesi kısıtlanmıştır.

Dördüncü maddeye göre sadece 1 Ocak 2002 yılından önce elde edilen kök hücreler ithal edilebilir ve bu embriyolar hamilelik için üretilmiş tüp bebeklerden arta kalan bağışlanmış embriyolar olabilir. Bu bağışlanan embriyonik kök hücreler üzerinde sadece bilimsel amaçlı araştırma yapılabilir. Bilimsel araştırmanın kapsamı da tıbbi alanda yeni teşhis koyma ve terapi yöntemlerini geliştirmek olabilir. Bu yöntemlerin daha önce hayvansal kök hücreler üzerinde araştırılmış olması gerekmektedir ve yeni yöntemlerin geliştirilebilmesi ancak embriyonik kök hücrelerle yapılacak araştırmalara bağlı olmalıdır.

Tüm ithal edilen ve kullanılan kök hücrelerin Robert Koch Enstitüsü’nce onaylanması gerekmektedir beraber bu onaydan önce Merkezi Etik Komisyonu’ndan, kök hücrelerin ithal edilmesine ilişkin görüş alınmalıdır. Kanunun 15. maddesi Federal Hükümet’e 2003 yılından itibaren olmak üzere Federal Meclise iki yılda bir araştırmaların durumu hakkında bilgilendirme raporu sunma zorunluluğunu getirmektedir.(URL5-2002)

İlk rapor 28 Temmuz 2004 yılında hükümet tarafından meclise sunuldu. Raporda kök hücre araştırmalarının henüz temel düzeyde olduğu ve ne zaman embriyonik kök hücre kullanmadan araştırmalara devam edilebileceğinin bilinmediği belirtiliyordu. Ocak 2007’de yayınlanan ikinci rapor ilkiyle yaklaşık aynı içerikteydi. Ek olarak sadece 2002 yılından önce elde edilmiş olan kök hücrelerin, artık araştırmalara uygun olmadığına yer veriliyordu.(URL6-2007)

Görüldüğü gibi Almanya’da embriyonik kökhücre araştırmaları sıkı bir denetim altındalar. Bu denetim sadece meclis ya da hukukçular tarafından değil, aynı zamanda ahlak bilimcilerden filozoflara kadar kamuoyunda birçok kanaat önderi tarafından da kamuoyu oluşturularak gerçekleştirilmektedir. Almanya ile karşılaştırıldığında diğer batı devletlerindeki düzenlemeler birbirinden farklılıklar göstermektedir. Aşağıda Alman Federal Meclisi bünyesinde bulunan Teknoloji Değerlendirme Bürosu’nun 2004 yılında yayınlanan Seçilmiş Yedi Ülkede Preimplantasyon Genetik Tanı’nın (PGT) Uygulanması ve Hukuksal Açından Düzenlenmesi adlı çalıştay raporunda isimleri geçen bu ülkelerdeki durumu kısaca özetlenecektir.

Belçika’da 1994 yılından beri PGT yöntemi tüp bebek uygulamalarında kullanılıyor. 2003 yılında Embriyonik Kökhücre Araştırmalarını Düzenleme Kanunu çıktı, ama bu kanun PGT’nin uygulanmasına bir kısıtlama getirmedi.

Danimarka’da döllenmiş olan yumurtanın genetik hastalıklara karşı incelenmesi yasalara uygun olmakla beraber, bu incelemenin sağlık bakanlığı kontrolünde yapılması gerekmektedir. İlk PGT’nin uygulanmasına 1999 yılında izin verildi.

1997 yılından beri Fransa’da PGT uygulaması detaylıca düzenlenmiştir. Bu tanı yönteminin sadece ağır genetik bozuklukları önlemek gibi zorunlu hallerde uygulanmasına izin veriliyor. İlk uygulamaya 1999 yılında izin verildi ve 2003 yılının aralık ayında üreme tıbbının kontrolü için resmi bir makam kuruldu.

İngiltere’de ise PGT 1990 yılından bu yana kalıtsal hastalıkların ve kromozom bozukluklarının teşhis edilmesinde kullanılmaktadır. Bu ülkede de PGT resmi bir makam tarafından kontrol ediliyor ve her bir araştırma niyeti / konusu için lisans alınması gerekiyor.

Diğer ülkelere kıyasla İtalya’da 2003 yılına kadar gerçek manada bir düzenleme bulunmuyordu. Ancak PGT’nin uygulanması 1985 yılından itibaren kamu hastanelerinde yasaktı. Buna karşın doksanlı yıllarda PGT özel klinikler tarafından halka sunuldu. İtalyan hekimlerinin bu uygulamaları şiddetli bir şekilde protesto etmeleri sonucunda 2003 yılında tüp bebek uygulamalarına önemli kısıtlamalar getirildi ve PGT yöntemi ise tamamen yasaklandı.

1994 yılında kabul edilen kanun uyarınca Norveç’te PGT’nin uygulanması yasal olmakla beraber embriyo üzerinde araştırma yapılması yasaklanmıştır. 2003 yılında ise PGT uygulanması sadece cinsiyete bağlı hastalıkların teşhisinde kullanılmak üzere kısıtlandı.

Amerika Birleşik Devletleri’nde ise PGT uygulaması 1990 yılından beri tamamen serbesttir ve tüp bebek uygulamasını yapan birçok özel klinik bulunmaktadır. Bu konuda federal düzeyde bir düzenleme bulunmadığı gibi, embriyonun cinsiyetinin tespiti dahi izinlidir.(URL7-2004)

Dünya kamuoyuna ve tartışmalara bakıldığı zaman genetik araştırmalar yapan bilim insanlarının diledikleri her yöntemi ve araştırmayı kontrolsüz bir şekilde yürütebildikleri kanısına varılabilir. Ancak yukarıdaki örneklerin gösterdiği üzere dünyada genetik araştırmaları konusunda öncü olan birçok batı ülkesi genetik araştırmalara belli başlı kısıtlamalar getirmişlerdir. Hatta Almanya’da bir bilim insanı embriyonik kök hücrelerle bilimsel bir araştırma yapmak ve ithal etmek için izin almak istiyorsa, araştırmak istediği konuyu, ulaşmak istediği hedefi ve amaçlarını çok iyi temellendirmeli ve ortaya koymalıdır. Aslında bu Nazi dönemini yaşamış Almanya için pek şaşılacak bir durum değildir. Bu katı kurallar ve düzenlemelerle ulaşılmak istenen Nazi döneminde uygulanmaya çalışılan saf ırk ve öjenik teorilerinin günümüzde genetik seleksiyon yöntemiyle tekrarlanmasının önüne geçilmesidir.

Sonuç

Batı Ortaçağ ve Yakınçağ deneyimleri insanlara göstermiştir ki, bilimsel ilerlemeler sadece, insanların özgürce çalışabildikleri ve devlet tarafından belli yaptırımlara maruz bırakılmadıkları zaman tam manasıyla gerçekleşebilmektedir. Buna karşın kamuoyunda, hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları, bu yüzden de anlayamadıkları bilimsel araştırmalara karşı her zaman bir korku olmuştur. Bu araştırma konularından biri de genetik bilimidir. İnsanlar genetik bilimi hakkında düşündükleri zaman zihinlerinde, Hollywood sinemasının bilim kurgu filmlerinde de sıkça gösterildiği gibi korkunç bir gelecek senaryosunu canlanmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarını (yani embriyoları) dış görünüşlerine göre ya da zekiliklerine göre seçtikleri bir dünyada klasik yöntemlerle doğan çocukların dışlanacağı gibi distopyalar insanlara korkulu senaryolar yaşatmaktadır. Bunun yanı sıra herkesin hastalıklardan kurtulduğu ve sonsuz yaşamı vaat eden bazı “olumlu” senaryolarda bulunmaktadır. Tüm bu olumlu ya da olumsuz senaryolar aslında genetik biliminin uğraşlarını bilimsel açıdan ele almaktan kaynaklanmaktadır. Aslında şuan için genetik bilimcilerin yapmaya çalıştıkları, insanın yapı taşını, nasıl oluştuğunu anlamaya çalışıp, bundan yola çıkarak tüm insanları etkileyen hastalıklara çare bulmaktır. Diğer bilim dallarında olduğu gibi genetik bilimini kendi çıkarları amacıyla kullanmak isteyen gıda, ilaç, silah sanayileri ve onların taraftarları bulunmaktadır. Genetiğin bu yolculuğunda hangi yöntemleri ve amaçları gözettiği tüm toplum tabakaları tarafından her yönden ele alınmalı ve şeffaf bir şekilde tartışılmalıdır. Bu yöntem ve amaçların insan onuruna ve insanlığa zarar vermesi

yasalarca engellenmelidir. Ancak bu tartışmalarda ve insan/insan onuru gibi kavramların tanımlanmasında temel unsur, konu hakkında yeterince bilimsel bilgi edinerek yaklaşmak, kurmaca olarak yaratılan ütopyalar ya da distopyalar üzerinden hüküm vermemek olmalıdır. Her bilim gibi, genetik biliminin amacı da insanlığın yararına çalışmaktır ve genetik bilimi bunu ancak özgür bir ortamda gerçekleştirebilir. Bu özgürlüğün sınırları da insana olan müdahalesi dâhilinde düşünülmelidir.

İnsan yaşamının başlangıcının (ister dini, ister hukuki, isterse felsefi) belirlenmesi yüksek teknoloji tıbbi kullanımının siyasi erk tarafından sınırlandırılmasının temel konusudur. Alınan fikri pozisyona göre insan yaşamının başlangıcı belirlenebilir. Yaşamın başlangıcı sağ doğumla ilişkilendirildiği zaman genetik biliminde getirilecek sınırlandırmalar farklı olacaktır. Bu durumda embriyonun yaşam hakkını tartışmaktan ziyade, genetik deneylerin etik boyutlarının tartışılması gerekecektir. Ancak yaşamın başlangıcını zigotun oluşumuyla birlikte kabul edilirse embriyoyu bir insan olarak kabul edecek ve ona sırf insan olmasından kaynaklı temel haklar ithaf edilmesi gerekecektir. Böylece embriyoya yapılacak herhangi bir dışsal müdahale insan hak ve onuruna yapılmış bir müdahale, bir hak ihlali olacaktır. Bu durumda embriyonun salt bir insan olarak mı yoksa başka bir kategoride mi değerlendirilmesi gerektiği, bilimin, siyasetin, ebeveynin hangi durumlarda ne kadar müdahale iznine sahip olduğu gibi sorularla muhatap olunması gerekir.

KAYNAKÇA

- Bayraktar Mehmet (2001), *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Kitabiyat Yayınları, Ankara.
- Elsner, Norbert (2002), „Woher wir kommen. Zur Naturgeschichte des Menschen.“, *Was ist der Mensch?*, Editörler: Norbert Elsner ve Hans-Ludwig Schreiber, Wallstein Yayınları, Göttingen.
- Ho, Mae-Wan (1999), *Das Geschäft mit den Genen*. Münih: Diederichs Yayınları.
- Höffe, Otfried (2002), *Medizin ohne Ethik?*, Suhrkamp Yayınları, Frankfurt am Main.
- Huber, Wolfgang (2001), „Das Ende der Person? Zur Spannung zwischen Ethik und Gentechnologie.“ *Reden und Aufsätze der Universität Ulm*, Sayı 8.
- Isensee, Josef.(2002), „Der Grundrechtliche Status des Embryos.“, *Gentechnik und Menschenwürde*, Editör: Paul Kirchhof, Dumont Yayınları, Köln.
- Işıl Ergin, Ali Osman Karababa (2011), „Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar: Sağlığa zararlarını kanıtlamak neden zor? Sorunlar ve Riskin İpuçları.“, *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, Sayı 9 (2), s.113-122.
- Kettner, Matthias (2001), „Neue Formen gespaltener Elternschaft.“, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Sayı 27, s.34-43.
- Ottmann, Henning (2002), „Wann ist der Mensch ein Mensch?“ *Leben-Tod-Menschenwürde. Positionen zur gegenwärtigen Bioethik*, Editör: Renate Breuninger, Humboldt-Studienzentrum Yayınları, Ulm.
- Reiter, Johannes (2001), „Die Probe aufs Humanum- Über die Ethik der Menschenwürde.“ *Die Genkontroverse*, Editör: Sigrid Graumann, Herder Yayınları, Breisgau.
- Riewenherm, Sabine (2000), *Gentechnologie*, Rotbuch Yayınları, Hamburg.
- Schramme, Thomas (2002), *Bioethik*, Campus Yayınları, Frankfurt/Main.
- Voß, Peter (1997), *Freiburger Genforum*, Südwestfunk Freiburg Yayınları, Freiburg.
- Weisshaar, Maria-Paz (2004), „Dem lieben Gott ins Handwerk pfuschen: Risiken und Chancen der Gentechnik.“ *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Cilt 23-24, s.3-6.
- Yıldırım, Torun (2012), *Hukuk Felsefesi*, Orion Kitabevi, Ankara.

Internet Kaynakları

- URL1-Angelina Jolie göğüslerini aldırdı; <http://www.ntvmsnbc.com/id/25442232/>, 17.05.2015
- URL2-Ne yapsın böyle adaleti...; <http://www.milliyet.com.tr/2001/08/25/son/sondun03.html>, 17.05.2014
- URL3- Baby created to save older sister; <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/954408.stm>, 08.05.2015
- URL4-Embriyoları Koruma Kanunu, 1991, <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/eschg/gesamt.pdf>, 17.06.2015
- URL5-Federal Almanya Eğitim ve Araştırma Bakanlığı, 2002, <http://www.bmbf.de/pubRD/stammzellgesetz.pdf>, 07.07.2015
- URL6-Bavyera Radyosu, 2007, <http://www.br-online.de/wissenbildung/thema/stammzellen/gesetz.xml>, 17.05.2014.
- URL7-Teknoloji Değerlendirme Bürosu 2004, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/15/035/1503500.pdf>, 08.07.2015.

Modern Mısır Düşüncesinde Hilafet Tartışmaları

Fatih TİRYAKİ

Sakarya Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Siyaset bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi

fatihtiriya@kocaeli.bel.tr

Özet

Fransız ihtilali ve ardından Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi ise bölgede yeni tohumların ekilmesine yol açmıştır. Batılı kavramlar ile tanışan Mısırlı düşünürlerin fikir dünyalarında şiddetli değişimler meydana gelmiş ve birçoğu batının giderek artan gücü ve baskısı karşısında Doğu'nun kurtuluşuna kafa yormuş ve bazı çözüm önerileri ortaya koymuşlardır. Buradan hareketle bu makalede, modernleşme çabaları sebebiyle birçok kavramın yeniden sorgulanmaya başlandığı "Modern Mısır" döneminde yaşanan hilafet tartışmalarını analiz etmek ve konuyu farklı bakış açılarından ele alan Ali Abdürrazık, Ahmet Lütfi Seyid, Taha Hüseyin, Reşid Rıza, Abdurrahman Kevakibi ve Muhammet Bahit gibi isimlerin gözünden incelemeye çalışmak esas gayeyi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Mısır, Modern Mısır Düşüncesi, Ali Abdürrazık, Reşit Rıza

Caliphate Controversy In Modern Egypt Thought

Abstract

French Revolution and French occupation of Egypt has lead the new seeds to be planted in the region. Radical changes of mind arised in Egyptian philosophers when they are acquainted of Western concepts, which caused many of them to think over the liberation of Eastern countries against the ever increasing power and pressure of Western. They even proposed ways of solution for the issues. Starting from this point of view, we aimed to analyse the conflicts of caliphate in 'Modern Egypt' period when many of the concepts were questioned because of the modernisation efforts by different points of view of the philosophers and intellectuals who are Ali Abdel Raziq, Ahmed Lutfi Seyyid, Taha Hussein, Resid Rida, Abdurrahman El-Kevakibi and Muhammed Bahid.

Key Words: Caliphate, Egypt, Thought of Modern Egypt, Ali Abdel Raziq, Resid Rida

Giriş

Hilafet makamının dini mi yahut siyasi mi olduğu yönündeki tartışmalar esasen çok önceleri başlamıştır. Özellikle Peygamber'in vefatı ile boşluğa düşen İslam âlemi yeni yöneticisini kısa sürede bulmuş ve bazı tartışmalar yaşansa da Müslümanlar başsız kalmamıştır. Birçok kişi Peygamber'in kendisinden sonra gelecek halifeyi neden Müslümanlara bildirmediği ile ilgili tartışmalar başlatmıştır. Eğer bu makam insanları İslam'a davet eden son Peygamber'in vasiliği ise Allah halife konusunda bir tartışma ortamına mahal vermeyeceği görüşünde bulunanlar bir yana, Allah'ın insanları imtihan için bu dünyaya gönderdiği ve kendi yöneticilerini kendi akli melekelere ile seçebilecek kapasiteye sahip olduklarını söyleyenlerin sayısı da azımsanmayacak derecede fazla idi. İşte bu çalışmamızın esas amacı yüz yıllarca türlü problemlere yol açan hilafet kavramının Fransız ihtilali ve Mısır'ın Fransızlarca işgali sonrası ortaya çıkan yeni düşünsel akımlar çerçevesinden incelemesini yapmak ve hilafeti bir anlamda kavramsal olarak irdelemektir.

Çalışmamızın başlangıç noktasını Ali Abdürrazık'ın yazmış olduğu '*al-İslam wa Usul'ül Hükm*' yani Türkçe tercümesi ile '*İslam'da İktidarın Temelleri*' adlı eser oluşturmaktadır. Kitabın yayımlanmasının ardından meydana getirdiği etki ile hilafete bakış yeniden ele alınmış ve deyim yerinde ise o dönem için şiddetli tartışmalar meydana gelmiştir. Diğer yandan tüm bu tartışmalara rağmen hilafetin ilk dönemlerden sonra bir formaliteye dönüştüğü ve yalnızca bir isim olarak varlığını sürdürdüğü de epeyce bir kesim tarafından dillendirilmektedir. Özellikle Memlûklular döneminden itibaren varlığına kıymet verilmeyen ve gölge bir makam olan hilafet, 1924 yılında ilga edildikten sonra kıymetli bir hal almış ve yeniden kurulması adına birçok girişimde bulunulmuştur. İşte bu çalışmada yeniden değer kazanan hilafet kavramına farklı çerçevelerden tarafsız olarak bir bakış sergilemeye çalıştık. Bunu yaparken de modern mısır düşüncesinde popüler bir konuma sahip olan ve epeyce esere kaynak teşkil eden Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un görüşlerine çok fazla yer vermedik. Onlardan daha ziyade bu isimlerin öğrenciliğini yapmış yahut fikirlerinden derinden etkilenmiş olan Ali Abdürrazık, Ahmet Lütfi Es-Seyyid, Taha Hüseyin, Reşid Rıza, Abdurrahman Kevakibi gibi isimlerden yola çıkarak hilafet tartışmalarını analiz etmeye çalıştık. Esasen bu çalışmada farklı düşünürlerin görüşlerine yer verirken aynı zamanda bazı sorularında cevabını aradık. Örneğin Gerçekten hilafet gerekli bir makam mıdır? yahut eğer gerekli ise bu hilafet kimin hakkıdır? Türkler yani Osmanlı Devleti Arapların geride kalmasının en büyük sebebi midir? Hilafetin ardından yeni bir hilafet kurulabilir mi?

Çalışmamızda analitik bir yöntem izleyerek konuya sorunları ve çözüm önerilerini de ele alan bir üslupla yaklaşmaya çalıştık. Tüm çalışma boyunca ele aldığımız isimlerin hilafetle olan düşüncelerine odaklanıp ne söylemeye çalıştıklarını, ortaya ne koyduklarını sade bir şekilde aktarmaya çalıştık. Bunu yaparken de konumu gereği birçok farklı alana kayabilececek bu meselesi konu dışına taşmadan ele almak bu çalışmanın esas gayelerinden birini oluşturmaktadır.

1- Hilafete Genel Bakış

Son peygamberliğin Kureyş kabilesine mensup bir Arap olan Hz. Muhammed'e gelmesi hiç şüphesiz ki Arap topluluğuna o dönemde başrol oynama fırsatı vermiştir. Bu sadece Araplar için değil Hz. Muhammed'e gelen İslam dininin evrensel olması ve tüm insanlığa hitap etmesi sebebiyle aynı zamanda bütün ırklar için fazlasıyla önem arz etmektedir. Peygamber Hz. Muhammed ile gelen İslam dini ve Kur-an'ı Kerim Allah'ın emirlerini ve ibadetlerin muhtevisiyatını açıklıyordu. Kur-an'ı Kerim ve Peygamberin sözleri ve davranışları manasına gelen hadisler insanlara hiç şüphesiz cennete gidebilmek için izlenecek yol olan şeriat hükümlerini vermekteydi. Aslında ortaya çıkan bu yeni şerri hükümler bir nevi bir ahlak sistemiydi ve insanlara doğru hareketin ne olduğu ve nelerden kaçınılması gerektiği hususunda yol gösteriyordu. Bu bakımdan ele aldığımızda şeriat bir ahlak sistemi olduğu kadar aynı zamanda bir kanunlar sistemiydi.(Hourani, 1994: 17-21) İşte bu ahlak ve kanun sistemini topluma kuran ve bu toplumu yöneten ilk olarak Peygamber Hz. Muhammed'di. Peygamberin vefatından sonra ise bu görevler ümmet tarafından seçilmiş ve otoriteleri genel olarak kabul görmüş halifeler tarafından yürütülmüştü.

Hilafet sözcüğü sözlük manası itibari ile birinin ardından gelen, başkasının yerine geçen, başkasının adına yardımcı olan anlamlarına gelmekte ise de esas olarak Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam toplumlarını yöneten, şeriat hükümlerini uygulayan ve toplumda adaleti ve düzeni sağlamakla

yükümlü yönetici kimselerin makamı olarak ifade edilmiştir.(Turhan, 2004: 19-20) Bir başka deyişle hilafet "dini korumak ve dünya siyaseti hususunda şeriat sahibine vekâlet manasına gelmektedir.(Attar, 2011:35) Asırlarca çekişmelere ve ayaklanmalara sebep olan bu makam adına ilk tartışmalar ve ayrılıklar Peygamberin vefatından sonra yaşanmıştır. Kendisinin Peygamber'in vasisi olduğunu iddia eden Hz. Ali ve onun görüşlerinin savunular, bir şura tarafından seçilen Hz. Ebubekir'in halife olarak seçilmesini kabullenmekte zorluk çekmişler ve o gün yaşanan kırılma ile sonraları kendilerini Şia tül Ali (Ali taraftarı) olarak nitelendirip günümüzde de Şia¹ olarak anılan ve bir sürü farklı kola sahip bir mezhebin temellerini atmışlardır. O dönemde ortaya çıkan Şia mezhebi yüzyıllardır yaşanan mezhep çatışmalarının önemli bir tarafı olmuştur. Sonuç olarak Hz. Ebubekir'in ilk halife olarak seçilmesi biraz çalkantılı da olsa Müslümanlar arasında çıkması muhtemel ilk büyük ihtilaf ve fitneyi de önlemiştir.(Öz, 2012: 56-57)

Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemi iki halifenin de otoritesinin büyük bir çoğunluk tarafından kabul görmesi sebebiyle çok fazla probleme yol açmamıştır. Fakat Hz. Osman dönemi ile birlikte özellikle hilafetin son 6 yıllık periyodunda yönetimde gösterilen zaaf, hilafetin gücünün çatırdamaya başladığı dönem olarak görülmektedir ki çıkan ayaklanma sonucu Hz. Osman'ın evi kuşatılmış ve 40 gün süren kuşatma sonucu evinde şehit edilmiştir. Hz. Osman'ın şehit edilmesi yaşanacak bir dizi patlamanın ilki olarak karşımıza çıkmaktadır.(Watt, 2012: 14-15) Bu olayın ardından toplum birçok noktada kararsızlığa düşmüş ve tabiri caizse çıkmaza girmiştir.(Şahin, 2013:621) Hz. Osman'dan sonra halife olarak seçilen Hz. Ali, birçok sorunla mücadele etmiş, birçok ayaklanmayı bastırmak zorunda kalmış ve kendini Cemel ve Sıffin savaşları gibi içlerinde birçok sahabenin de bulunduğu binlerce Müslümanın öldüğü elem verici olayların içinde bulmuştur. Özellikle Sıffin savaşı ile Hz. Ali'nin hilafetine gölge düşmüş ve Muaviye Şam'da hilafetini ilan etmiş ve sonraları Hz. Ali'de bir harici tarafından şehit edilmiş halifelikte Muaviye'ye dolayısı ile Emevilere kalmıştır. Albert Hourani *Çağdaş Arap Düşüncesi* adlı eserinde İslam'ın ilk devirlerini şu şekilde tanımlıyor; "Peygamber ve hemen ardından gelen halifelerin ilk zamanları ümmetin olması gerektiği tarzda olduğu altın devir, İslami idare şeklinin prensiplerinin seküler krallık doğrultusundaki insan eğilimince örtüldüğü Emevi devri ve son olarak ümmete ait prensiplerin, kanunla düzenlenmiş ve itaatın mükâfatı olan güç, refah ve kültüre sahip bütün inananların eşitliğine dayanan evrensel bir imparatorluğun kurumlarında yeniden tesis edildiği erken Abbasi devri". (Hourani, 1994: 23)

Emevi dönemi ile artık hilafet "şuraya"² dayalı olmaktan çıkmış, biat yalnızca sembolik bir törene dönüşmüştür. Bunların yerine Roma geleneklerinde sıklıkça görülen bir veraset anlayışı gelmiştir.(Akyüz, 1991: 151) Bu gelişmede hilafetin gidişine farklı bir yön vermiş bu tarihten itibaren hilafet makamının yapısı ve nasıl olması gerektiği ile ilgili tartışmalar uzun yıllar sürmüş ve özellikle modern mısır düşüncesinde çeşitli görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar ile hilafetin artık siyasi bir güce sahip olması gerektiği iddiasında bulunanlar El Maverdi'nin (991-1031) *El Ahkam'us Sultaniye* adlı eserinden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Maverdi'ye göre seçimle iş başına gelen halife devletin gücünü elinde bulundurur ve üzerinde ağır sorumluluklar bulunmaktadır ve bu gücünü adil bir şekilde kamu yararını gözeterek şekilde kullanılmalıdır.(Maverdi, 1994: 29-30) Aynı zamanda Maverdi halifenin otoritenin gerçek kaynağı olduğunu ve sultanların halife tarafından atanması gerektiği öne sürmektedir. (Menekşe, 2005) Yine *El Ahkam'us Sultaniye* adlı esere göre halifenin işlerinin dünyevi olduğu kadar dini de olduğu, halifenin yasal kararları icra etmek, İslam'ın sınırlarını korumak, Müslüman olmayı reddedenlerle savaşmak ve vergileri toplamak gibi görevleri vardır.(Maverdi, 1994: 51-55) Yani özetle söylemek gerekir ise İmamet kavramı Peygamber halifesi için kullanılır, dinin ve dünya siyasetinin korunması görevinde bulunur.(Rıza, 2010: 27) Maverdi'nin Abbasi döneminde yaşadığını göz önüne alırsak, bu görüşlerinin askıda kaldığını söylemek mümkündür. Zira bu dönemde halk halifenin değil bağımsız Sultan'ın otoritesinde yaşamaktadır.

Memlûklular döneminde de benzer şeyleri söylenebilir. Bu dönemde de sadece gölge bir hilafet makamı bulunmakta ve Maverdi'nin iddia ettiği gibi halife sultanı değil, sultan halifeyi atamaktadır ve Memlûklular'ın halifeyi saraylarında tutmasının en önemli sebebi yapacakları fetihleri meşru hale

¹ Şia farklı görüşlerden oluşan ve bir çok kolu olan bir mezheptir. Fakat temelde sapkın fırkalar haricindekiler ilk halifenin Hz. Ali olması gerektiği ve Hz. Ali'nin hakkının gasp edildiğine inanmaktadırlar. Bu inançlarını da bazı hadis ve yaşanan bazı hadiselerle dayandırmaktadırlar.

² Bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu

getirme gayesiydi. Bu dönemden iki kuşak sonra hilafeti ele alan El Gazali eserlerinde kendisine itaat edilen bir imamın yani halifenin mutlaka bulunması gerektiğini, halifenin en temel görevinin hukukun hâkimiyeti tesis etmek olduğunu ve eğer halife bulunmaz ise evliliklerin ve yasal davaların geçersiz olacağı ve kanunun hâkimiyetinin sona ereceği dolayısıyla ümmetin yok olacağı ve kaosun baş göstereceği şeklindeki görüşlerine yer vermiştir. Yine Gazali'ye göre "herhangi bir halife zalim dahi olsa hiç halifesiz olmaktan daha evladır".(Hourani, 1994: 27-30) Hanbeli mezhebinin bir üyesi olan İbn.Teymiyye ise halifeliğin ve imametın gerekliliği konusunda El Gazali ile aynı düzlemde düşünmektedir. Yine ona göre halife adil bir yönetim göstermeli ve toplumun maddi ve manevi refahını temin etmelidir. Hz. Muhammed ve ilk halifelerin adil olduğunu sonraki dönemde ise halifeliğin sultanlıklara bölündüğünü ve sultanların da halifeler gibi hakları bulunduğu dolayısı ise eğer ümmet bu şekilde parçalanmayacaksa birden fazla halifenin olabileceği şeklindeki görüşlerini *Es-Siyase Es-Şer'iyye* isimli eserinde belirtmiştir.(Şahin, 2013: 621) Ayrıca İbn. Teymiyye halifenin varlığı gölge olarak tarif etmektedir. Burada gölgeden kast ettiği hilafet makamını işlevsiz hale getirip, hiçbir şeye karışmayan manasında değil aksine nasıl ki insanlar yakıcı güneşten korunmak için gölgeye ihtiyaç duyarlarsa aynı şekilde halifelere ve dolayısı ile onların yardımına ve gücüne ihtiyaç duyarlar şeklinde bir teori ile tanımlamıştır.(Şahin, 2014: 622)

Maverdi, El Gazali ve İbn Teymiyye'nin ele aldığı hilafet meselesi esas olarak modern mısır düşüncesinde daha bir önemli hale gelmiş ve anlam kazanmıştır. 1789 Fransız ihtilali ile birlikte tüm dünyaya hızla yayılan milliyetçilik akımı siyasi tarihin seyrini değiştiren en önemli düşünce sistemi olarak günümüze kadar gelmiştir. İşte bu düşünce akımı Arap toplumları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Fakat Arap milliyetçiliği güçlü bir din olgusu içermesi ve İslamiyet ile beraber düşünülmesinden dolayı batı milliyetçiliğinden farklı bir hal almıştır. Bunun en somut göstergesi olarak güçlü milliyetçilik akımları sonrasında asırlardır İslam medeniyeti olarak anılan coğrafya artık Arap medeniyeti olarak anılmaktadır.(Bilgenoğlu, 2007: 10-12) Şüphesiz bunda Kuran'ı Kerim'in Arapça oluşu ve Hz. Muhammed'in bir Arap olması da önemli bir faktördür.(Hourani, 1994: 17-18) Arap milliyetçiliği konumuzun esasını oluşturmadığı için bu konu hakkında fazla ayrıntıya girmeyeceğiz. Burada önemli olan Arap milliyetçiliğinin İslami modernizmi ortaya çıkarması ve batı toplumlarının eğitim, hukuk, siyaset, yönetim ve bilim alanlarında gelişip güçlenmesi ile doğudaki ülkelerin ise bu gelişime ayak uyduramaması ve doğu toplumlarını sürekli bir çözüm arayışına girmesidir. Bu açıdan birçok düşünür konu ile ilgili çeşitli reçeteler yazıp, Müslüman toplumların kendi düşünce ve inanç değerlerinden vazgeçmeden batı dünyasındaki yeniliklerin nasıl alacağı ve İslamiyet'in ilk altın devrine nasıl döneceği ile ilgili çalışmalar yapmışlardır.

Kuşkusuz ki modern Mısır düşüncesinin teşekkülündeki en önemli kırılma noktalarından biri Fransız komutan Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesidir. Bu hareketi Ortadoğu'da modern çağın başlaması ve bu coğrafyada baş gösteren batı egemenliğinin ilk adımı olarak tanımlayabiliriz. Zira Napolyon askeri hareketin dışında yanında getirdiği bilim adamları, modern Avrupa kütüphanesi, matbaa ve kurduduğu *Institut d'Egypte* adlı bu batılı akademik okul ile kültürel olarak da Mısır'ın modern düşünce ile tanışmasına yol açmıştır.(İnayet, 1997: 32-33) Bu gelişmeler ışığında ilk kuşak yazarlarından Tahtavi, hiç şüphe yok ki Arapların düşünce yapısına batılı kavramları sokması ve Arap milliyetçiliğın temellerini atması sebebiyle büyük önem arz etmektedir.(Bilgenoğlu, 2007: 31-34) Tahtavi sayısı ikibine varan batılı eseri Arapça 'ya tercüme etmiş ve İslam dinine aykırı olmayan her bilimsel materyalin Batı'dan alınması gerektiğini savunmuştur. Kendisinden sonra gelen Cemaladdin El Afgani ve Muhammed Abduh da gerçek İslam'ın ne olduğunu, kendi değerlerinden taviz vermeden nasıl modernleşecekleri sorularını irdelerken batının Müslümanları sömürme gayretlerine de engel olmak konusunda epey çaba sarf etmişlerdir. Aslında Afgani ve Abduh'un düşünce tarzı için bir anlamda batıya rağmen batıcılık yaptıkları söylenebilir. Zira bir yandan batıyı sömürgecilikle suçlamakta ve onların İslam toplumuna zarar vermekte olduğunu söylerken diğer yandan gelişme ve ilerlemenin ancak batıdan alınacak bilimsel ve teknolojik ilimler yoluyla olabileceğini öne sürmekteydiler. Fakat burada önemli bir noktanın altını çizmekte fayda var. Gerek Tahtavi gerekse Afgani ve Abduh taklitçiliğe kesinlikle karşı idiler ve bunun İslamı çok daha büyük bir felakete sürükleyeceğini her fırsatta dile getirmişlerdir. Afgani ve Abduh ayrıca Osmanlı hilafetine de ayrıca önem vermişlerdir. Onlara göre Osmanlı hilafeti manevi yönden güçlendirilmeliydi ve ancak bu sayede batı emperyalizmine karşı koyulabilirdi. Hilafetin Arapların hakkı olduğu ve Araplara geçmesi gerektiğini savunan Abdurrahman Kevakibi'nin aksine Abduh Müslümanların güven altında

sığınabilecekleri tek şemsiyenin Osmanlı devleti olduğunun altını çizmiştir.(Bilgenoğlu, 2007: 47) Fakat Osmanlı'nın 1.dünya savaşında ağır yara alması ve savaş sonrası varlığının sona ermesi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti fiilen kurulmuş ve kısa süre içerisinde hilafeti ilga edilmiştir.

Hilafetin ilgası ile birlikte Müslüman toplumlar arasında da fikir ayrılıkları baş göstermiştir. Kimileri hilafetin zaten Osmanlı Devleti tarafından layıkıyla temsil edilmediğini ve bir gücü bulunmadığını savunurken, kimileri de Osmanlı'nın öyle yada böyle Müslüman ülkeler adına bir güç olduğu ve artık batılı güçlerin Müslüman toplumları daha fazla sömüreceği görüşünü savunmuşlardır. Bazı oryantalistler ise Osmanlı Devleti'nin zaten bir hilafet devleti olmadığı öne sürerken, bir Rus oryantalist olan Barthold yazmış olduğu bir kitabında İslam halifeliğinin hiçbir zaman için Abbasilerden sonra devam etmediği ve Osmanlılara geçmediğini ifade etmiştir. (Attar, 2011: 15).Bir yanda yeni bir hilafetin kurulması ve halifenin Kureyş soyundan bir Arap olması gerektiğini savunanlar diğer yanda ise hilafeti Mısır'a getirmeyi hedefleyen başka bir kitle bulunmaktaydı. Fakat hiç şüphesiz bu tartışma ortamında en dikkat çeken olay Ali Abdürrazık'ın (Ali Abd-El Razık) *Al-İslam wa Usul'ül Hükm* (İslam ve Siyasal Otoritenin kaynakları) isimli kitabında hilafet ile ilgili söyledikleri olmuştur.(Binder, 1994: 204-205)

Kitap Mısır'da büyük bir kitle tarafından dehşetle karşılanmıştır. Fehmi Şinnavi '*Hilafet: Modern Arap Düşüncesinin Eleştirisi*' adlı kitabında Ali Abdürrazık için şu ifadeleri kullanmaktadır; "Ey şeyh Ali Abdürrazık, sen Ömer'in ve Ebubekir'in, ondan sonra gelen nice hakimlerin ve on üç asır boyunca Müslüman hukukçuların keşfedemediği bir şeyi mi keşfettin? Sonunda Arnold ve Margoliouth denen iki adamın ağzından çıkanı öne sürmedin mi?"(Şinnavi, 1995:46) Bu kitabı yayınlamasının ardından Ezher mezunu olan Abdürrazık'ın diploması iptal edilerek, âlimlik sıfatı da elinden alınmıştır. Ayrıca birçok yazar da bu kitaba reddiyeler kaleme almışlardır. İşte bu noktadan sonra hilafet konusu hararetli tartışmalara neden olmuş ve çeşitli fikir ayrılıkları baş göstermiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümü Mısır'lı düşünür ve entellektüellerin hilafet konusunda yaşadıkları fikir ayrılıkları, tartışmaları ve ortaya koydukları çözüm önerilerinden oluşacaktır.

2- Hilafet gerçekten gerekli midir?

1925 yılında Ali Abdürrazık'ın ³ kaleme aldığı *Al-İslam wa Usul'ül Hükm* adlı eserin ele aldığı en temel soruydu bu. Hilafet gerçekten gerekli miydi? Daha da ötesi bir yönetim şekli olarak temellerini İslam'dan alan bir yönetimde hükümette hilafetin yeri nedir?(Hourani, 1994: 196) İşte Abdürrazık'a birçok kimse tarafından katı ve sert eleştiriler getirilmesinin sebebi önu sürmüş olduğu bu önerilerdir.

Abdürrazık kitabına hilafetin Müslümanlar için ne manaya geldiğini açıklayarak başlamış ve halifenin Peygamber'in vekili olması sebebiyle ona kesin itaat ve hürmet göstermenin zorunlu olduğu ve imanın ancak bu sayede eksiksiz olacağı görüşünün altını çizmiştir. Ona göre hilafetin ortağı yoktur ve halife tek otoritedir bununla beraber halife başlangıcı ve sonu şeriat hükümleri ile belirlenen bir yolda dosdoğru yürümeli ve bu yoldan çıkanları da düzeltip doğruları göstermelidir. Abdürrazık daha sonra hilafetin gücünün neye dayandığına değinerek İslamiyet'in ilk döneminden itibaren birçok âlimlerin ve şairlerin hilafete bakışını şöyle ele almıştır; " Bunlar (kast ettiği âlimler ve şairler) Allah'ın halifeyi seçerek hilafetini ona verdiğini ileri sürmüşlerdir. Hatta bir şair halife için şöyle der; Sen bu insanlar için Peygamber'den sonra hâsıl olan kuraklık ve kıtlığı karşı bulutundan ümitler beklenen simasin!" Bir kısım âlimler ise hilafetin kaynağının ilahi olmadığını, halifenin millet tarafından seçildiğini bu sebepten de kuvvetini milletten aldığını söylemişlerdir. Halifenin gücü tartışmaları Müslüman coğrafyada yapıla dursun konu ile alakalı batılı iki düşünürün iki farklı tespiti de bir hayli ilginçtir. Hobbes'a göre "hükümdarın saltanatı mukaddes, hukuku semavidir" diğer yandan Locke ise hilafetin gücünün milletten geldiği şeklinde görüş belirtmişlerdir.(Abdürrazık, 1995: 23-32)

Abdürrazık halifenin tayini ile ilgili iki görüş olduğunu, bunlardan ilkinin icma yoluyla biat etmek olduğunu ve Peygamber'in vefatından sonra Hz.Ebubekir'in halife seçilmesinde bu yolun izlendiğini, ikinci görüşün ise; eğer bir halife tayin edilmezse şerri hükümleri yerine getirecek bir imam

³ 1888 yılında Mısır'ın Minye kasabasında doğan Ali Abdürrazık, orta ve yükseköğrenimini Ezher'de tamamlamış ardından batı tarzı eğitim veren Kahire üniversitesinde çeşitli alanlarda eğitim almıştır. 1912 yılında İngiltere Oxford üniversitesine eğitim görmeye giden Razık, 1.dünya savaşının başlaması ile Mısır'a dönmüş ve o meşhur kitabını yayınlana dek Mansura mahkemesinde kadılık görevlerinde bulunmuştur.

olmadığından anarşinin başlayacağı ve zulmün artacağını ve farzların yerine getirilemeyeceğini dolayısı ile farzın bağlı oldu şeyin farz olduğunu ve bu bağlamda halifenin tayinin de farz olduğudur. Fakat Razık'a göre halifenin tayini eğer farz olsa idi bununla ilgili Kur'an'ı Kerim'de mutlaka bir ayet olurdu ve bazı kimselerin bazı ayetleri hilafete atfetmesine karşı o bunların hiçbirisinin hilafetle alakalı olmadığını kitabında belirtmiştir. Örneğin hilafet ile ilgili ayet olduğu iddia edenlerin en çok dayanak gösterdiği şey Nisa suresinin 59.ayetinde geçen "Ey imam edenler Allah'a itaat ediniz, Peygamber ve sizden işbaşında bulunan kimselere de itaat ediniz" ifadesidir. Ayrıca bir biata tabi olmadan ölen cahiliye ölümüyle ölmüş olur şeklinde de bir hadis bulunduğu iddia edilmektedir. Razık bu ayet ve hadis için "görüldüğü gibi işbaşında bulunanlara itaat edilmesi gereken bir ayette hilafetle alakalı bir şey yoktur. İş başında bulunanlardan kasıt kadılar, askeri kumandanlar, şeriat âlimleri de olabilir" şeklinde görüş belirtmiştir. (Abdürrazık, 1995: 37-39) Yine Razık'a göre hilafet konusunda Kur'an da hiçbir delil olmadığı gibi hadis kaynaklarında da bu konu ile ilgili bir delil yoktur zira Peygamber eğer biat, halife ve hükümet gibi şeylerden bahsetmişse bunun farz veya vacip olduğuna veya her zaman bir halife olması manasına anlamına gelmez. Razık bu konuda şöyle bir örnekleme yapıyor "Cenabı Hak kölelikten bahseder, kölelerin serbest bırakılmasını ve onlarla ilgili başka şeyler de emretmiştir. Bütün bu emirler Allah'ın köleliği teşvik ettiğine dair delil olarak kabul edilmemiştir." (Abdürrazık, 1995: 39-40) Ayrıca Hilafetin gerekli olmadığını da şu örnekle ifade ediyor "Memlûklular döneminde Mısır'da hilafet fiilen yoktu fakat bu onların ibadetinde ve refahında hiçbir değişikliğe sebep olmamış, tam tersi şekilde hilafet İslam'a ve Müslümanlara zarar vermiştir". (Hourani, 1994: 197)

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Abdürrazık hilafeti İslam dininin gerekli bir parçası olarak görmemiştir. Ona göre Peygamberin gerçekleri anlatmak ve insanları İslamiyet'e davet etmenin dışında başka bir görevi yoktu. Peygamber yalnızca peygamberdir ve görevi tamamen manevidir. Bunun yanında siyasi otorite sağlamak ve devlet kurmak onun görevleri arasında değildir. Eğer Allah tarafından ona verilmiş öyle bir görevi olsa idi bu yüce Kuran'da belirtilir, Peygamber vefat etmeden mutlaka bir İslam devleti tesis eder ve kendisinden sonra gelecek halifenin kim olacağını da sağlığında ilan ederdi. Fakat bunlar gerçekleşmedi ve Peygamberin vefatından sonra kimin halife olacağı ile ilgili birçok tartışma yaşandığı gibi, hâlihazırda tüm hatları ile belirlenmiş bir İslam devleti de o dönemde mevcut değildi. Abdürrazık konuyu şöyle özetlemektedir. "Devlet kurmak ve siyasi otorite sağlamak peygamberin görevi olsa idi Peygamber Allah tarafından gönderildiğinden bu görevini tamamlamadan vefat etmesi mümkün değildir o halde Peygamberin görevleri arasından böyle bir şey yoktur ve Peygamberin görevi tamamen manevidir." (Binder, 1994: 203-208)

Abdürrazık kitabında İslam'ın hiçbir şekilde kesin sınırlarla belirlenmiş bir hükümet tarzı ortaya koymadığını ve Müslümanların farklı farklı coğrafyalarda kendilerine uygun olan hükümet tarzını benimsemekte serbest oldukları görüşünü ortaya koymuştur. Bu bağlamda hilafet gibi insanların yönetim biçimini sınırlayan ve Müslümanları baskı altında bırakan bir anlayış kabul edilemez ve aynı zamanda hükümet şekillerinin de ilahi iradeyi ilgilendirmemektedir. Ona göre Allah yönetim şekillerini ve dünyevi çıkarları insanların aklına bırakmıştır, bu sayede bulunan farklı yöntemlerin kabileler ve halklar arasında rekabeti getireceği bunun da medeniyet en kusursuz hale gelebilmesi adına gerekli olduğunu söylemiştir. (Hourani, 1994: 200) Zira Abdürrazık'a göre ilk dört halife ve sonraki birkaç halife dönemi hariç hilafetin hep baskıyla, zorbalıkla ve güçle kabul ettirildiği ve bu ortamda icmadan ya da İslami bir devlet doktrininde bahsetmenin mümkün olmadığını ve son tahlilde hilafetin Müslümanlara savaş ve kandan başka bir sonuç getirmediğini vurgulamıştır. Bunu da Hz.Osman, Hz.Ali'nin, Hz.Hüseyin'nin ve birçoklarının şehit edilmesi, Halife Yezid'in biat alabilme uğruna Mekke ve Medine'ye saldırıp ortalığı talan etmesi ile örnekleyip bunların tüm müsebbibinin hilafet sevgisinin olduğunun altını çizmektedir. (İnayet, 1997: 205)

Kitabın yayınlanmasından ardından Ezher âlimleri Abdürrazık'ın kitabıyla ilgili yaptıkları eleştirileri 7 başlıkta toplamış ve bununla alakalı bir kurul oluşturmuşlar ve Ali Abdürrazık'tan savunma talep etmişlerdir. Ezher alimlerinin Abdürrazık'ı suçladığı bu 7 başlığa göz atacak olur isek;

" Ezher alimlerine göre yazar Abdürrazık eserinde:

- 1- İslam şeriatının sadece ruhani olduğunu, dünya işlerini ve hükümlerini uygulamasına yönelik bir özelliğe sahip olmadığı,
- 2- Hz. Peygamber'in dine davet için değil, krallık için mücadele ettiği

- 3- Hz. Peygamber dönemi idari sistemin kopuk, karışık, anlaşılmaz ve hayrete mucip olduğu
- 4- Hz. Peygamberin 'in görevinin hüküm ve icra olmadığı, sadece tebliğ olduğu,
- 5- Din ve dünya işlerini idare edecek bir devlet başkanının gerekliliği konusunda sahabe icmasının inkâr edildiği
- 6- Yargı kurumunun şeri bir görev olmadığı
- 7- Hz.Ebubekir ve Raşit halifelerin devletlerinin,dini bir devlet olmadığı'' iddialarında bulunmaktadır. (Azimli, 2002, S:57)

Ezher'in tespit ettiği maddelerden de görüldüğü üzere burada adil bir eleştiri yapılmamıştır. Ömer Rıza Doğrul tarafından 1995 yılında ülkemizde de çevirisi yapılan ''İslam'da iktidarın temelleri'' adlı eserde görüleceği gibi esasen Ali Abdürrazık bu tespitlerden farklı şeyler öne sürmüştür ki bunların bir çoğundan ilk bölümlerde bahsettik. Özellikle Ezher alimlerinin bu kitaptan Hz. Peygamber'in dine davet için değil de krallık için mücadele ettiği sonucu çıkarmaları şüphesiz bir art niyet göstergesidir. Tüm bunlara rağmen Ali Abdürrazık'ın görüşlerini benimseyen ve destekleyen düşünürler de ortaya çıkmıştır. Bu grup düşünürler arasından milliyetçi söylemleri ile üne kavuşan Ahmet Lütfi Es Seyyid ve Taha Hüseyin önemli isimlerdir. İlk başlarda bu konularda bir çok eseri bulunan Halid Muhammed Halid'de Abdürrazık'ın görüşlerini benimseyip destek verse de daha sonraları görüşlerini değiştirmiş ve Abdürrazık'ı eleştirmiştir.(Anay, 2001: 25-26) Her ne kadar makalemizin esas konusu yalnızca Abdürrazık'ın görüşleri değilse de kitabının meydana getirdiği etkiden dolayı o dönem hilafet ile ilgili birçok tartışmanın bir tarafı Abdürrazık'ın görüşlerinden oluşmaktadır. Bu sebepten dolayı Abdürrazık'ın görüşlerini merkeze koymak ve diğer görüşleri onunkine paralel veya karşıt olarak görmek pekte yanlış sayılmaz. Ama tekrar etmekte fayda var ki Abdürrazık'ın kitabına yöneltilen ve dozajı çok sert olan eleştiriler sebebiyle birçok düşünür konu ile ilgili destekleyici görüş belirtmek çekinmişler ve sessiz kalmışlardır. Bununla birlikte kitaba karşı yazılan reddiyelerin sayısının 25 ten fazla olduğu iddia edilmektedir.(Azimli, 2002: 60) Öte yandan adı geçen bu eser Türkiye'de belirli bir kesim tarafından ciddi tepkiler görmüştür ve halen daha bazı yazarlar Ali Abdürrazık'ı siyasal İslam karşıtlığının öncüsü olarak nitelemektedirler. Buna en güncel örnek El-Ezher mezunu olan ve bir çok gazetede köşe yazarlığı yapan Mustafa Özcan'ın 2014 yılında kaleme aldıklarıdır. Özcan yazısında şöyle der; ''Ali Abdurrazık, oryantalistlerin ayartmasıyla harekete geçmiştir. Daha doğrusu oryantalist teoriye hizmet etmiştir. Ali Abdurrazık'ın bu kitabı Kemalist teoriye destek vermek için kurgulanmış oryantalist bir projedir. Kitabın 1925 yılında yayınlanması teorik zeminde Mısır'da, Kemalist proje ve inkılaplara ve hilafetin kaldırılmasına yapılan bir katkıdır. Zira Mısır'da da bu inkılaplara öykünen ve onu taklit etmek isteyenler var hatta bol olmuştur. Siyasal İslam karşıtları Ali Abdurrazık'ın bıraktığı yerden yollarına devam ediyorlar. Batılılar gibi Körfez basını da sürekli olarak siyasal İslam'ın iflasını tebşir ediyor ve müjdeliyor. Körfez'deki bu anlayışa ve temsilcilerine rahatlıkla Ali Abdurrazık'ın çocukları diyebiliriz.'' (Özcan, 2014)

Tekrar konumuza geri dönecek olursak bir önceki paragrafta kendisinden bahsettiğimiz Ahmet Lütfi Seyyid ⁴ Mısır'ın İngiliz işgalinden bir an evvel kurtulması gerektiği konusunda Mısır ulusunun birliğiyle ve Mısırlılarda ortaya çıkacak vatan sevgisi ile olacağına inanmıştır. Öte yandan Seyyid hocaları Afgani ve Abduh'un aksine bir İslam birliği düşüncesine sahip değildir. Hatta O din ve siyasetin birbirinden mutlaka ayrılması gerektiği konusunda görüş belirtmektedir.(Hourani, 1994: 185-189) Lütfi Seyyid hiç şüphesiz batılı düşünürlerin de etkisiyle özgürlük ve milliyetçilik üzerinde çok fazla durmuştur. Ona göre Abdürrazık hilafet ile ilgili görüşlerinde haklıdır zira hilafet baskıya ve hak kısıtlamalarına yol açmaktadır. Buna ek olarak ona göre dinin siyasetin dışında bırakılarak temel olarak devletin gereksiz denetiminin de kaldırılması gerekmektedir. Baskının olmadığı bir ortamda yaşayan özgür insan toplumdaki işlevlerini gerektiği gibi yerine getirebilir ve insani yeteneklerini sergileyebilir, ancak Mısır'da hükümet her zaman zorbalık yapmış ve insanların köleleşmesine ve güce tapmasına sebep olmuştur bu sebepten dolayı da insanlar ferdi özgürlüklerden bihaber yaşamışlardır. Ahmet Lütfi Es-Seyyid yazılarının birçoğunda Mısırlıların nasıl davranması gerektiği konusu ile

⁴ Ahmet Lütfi Seyyid 1872 yılında Mısır'ın bir köyünde dünyaya gelmiştir. Kahire'de modern tarzda eğitim veren bir okulda ortaöğretimini gördükten sonra Hukuk Fakültesine gitti ve üniversite eğitiminin ardından devlet görevlerinde bulunmuştur. Öğrenim hayatında Muhammed Abduh ile tanışan ve onun sıkı bir takipçisi olan Lütfi Seyyid daha sonra üne kavuşmasını sağlayan El-Ceride dergisinin editörlüğünü yapmış ve Ümmet Partisinin kurucu üyesi olmuştur.

İlgilenmiştir. Ayrıca vatan ve ulusçuluk kavramları tanımlarken bu kavramların dinden tam olarak ayrılmaz ise varlıklarının ciddi manada tehlikeye düşeceğinin altını çizmiş dolayısıyla onun için önemli olanın ümmetçilik değil Mısır milliyetçiliği olduğu ifade etmiştir.(İnayet, 1997: 242-243) Seyyid İslam birliği diye bir şeyden söz etmenin de mümkün olmadığını, İslam birliğinin olsa olsa İngilizlerin Müslümanları oyalama adına ortaya attığı bir şey olduğunu ileri sürmüştür. 1911-1913 yılları arasında İtalya'nın Libya'ya saldırısı sonrası Osmanlı halifesinin cihat ilanına ise Lütfi Es-Seyyid Mısırlı vatandaşların dindarlık duygularına kapılmamaları ve emre uymamaları gerektiği yönünde beyanatlar vermiştir. Buradan da anlayacağımız üzere Lütfi Es-Seyyid ulusçuluğu ve Mısır vatanını hilafetten üstün tutmakta ve önemli olanın Mısır'ın çıkarları olduğunu yinelemiştir. O da aynı Abdürrazık gibi "Raşid halifelerden"⁵ sonraki dönemleri "emperyalist" olarak tanımlamakta ve adalet kuramından yoksul olduğunu ifade etmektedir. Seyyid son tahlilde İslam devleti ve hilafeti tanımlarken bu kavramların modern dünyanın sorunlarına karşı geçerliliğini yitirdiğini ve bireysel çıkar ve hakları ayaklar altına almak isteyen tüm siyasal sistemlere de karşı çıkmaktadır.(Hourani, 1994: 189-194) Lütfi Es-Seyyid'in görüşlerini benimseyen ve onunla aynı paralel de düşünen diğer bir isim de Taha Hüseyin'dir.

Taha Hüseyin'de⁶ aynı Abdürrazık gibi yazdığı bir kitap ile tüm şimşekleri üzerinde toplamıştır. 1925 yılında yazdığı "Fi-ş-Şi'ri'l-Cahili" adlı eseriyle Mısır'da Abdürrazık'tan sonra ikinci bomba etkisini meydana getirmiştir. Yine Ezher'den şiddetli tepkiler yükselmiş ve kitap hemen toplatılmıştır. Bir yıl sonra Hüseyin bu kez kitabını biraz daha yumuşatmış fakat kitapta vermek istediği ana tema aynı kalmıştır. Kitapta Arabistan'ın kadim şiir geleneğini sorguluyor ve kendini şu şekilde savunuyordu; "Biz de Arap edebiyatı ve edebiyat tarihi konusunda araştırmaya yöneldiğimizde kavimsel duyguları, bunun bütün belirtilerini, dini duyguları ve ona bağlı olan her şeyi, aynı biçimde Arapların kavimsel ve dini duyguları karşısında olan şeyleri de unutmaları ve doğru bilimsel yöntemler dışında hiçbir şeyi göz önüne almamalıyız"(İnayet, 1997: 73-74). Görüldüğü üzere Hüseyin araştırmalarda tamamen bilimsel metotlar kullanılması gerektiğini ve bunun haricindeki hiçbir şeyin dikkate alınmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Lütfi-Seyyid 'de olduğu gibi Taha Hüseyin için de özgürlükler ve din ile siyasetin ayrılması vazgeçilmez unsurlar arasında yer almıştır. Ona göre medeni olmanın yolu bağımsız bir ulusa sahip olmaktan geçmektedir ve bu açıdan O Avrupa'yı medeni olarak tanımlamıştır. Ayrıca Mısır'ın da Avrupa'nın bir parçası olması gerektiği bunu başarabilirse Mısır'ın modern dünyanın bir parçası haline geleceğini vurgulamıştır.

Taha Hüseyin'i tam bir Avrupa hayranı olarak tanımlayabiliriz zira o batıdan iyi ya da kötü her şeyin alınması, gelişmenin ve ilerlemenin ancak bu şekilde olacağını her fırsatta dile getirmiştir. Ayrıca ona göre "Mısır'ın kültürel mirası Avrupa'nın liberal geleneklerinden gelmektedir" ve Mısır İslamiyet öncesi şanlı tarihi ile ve Akdenizli olması ile övünmelidir. O Avrupa'nın dahi siyasal gücünü aldığı Yunan uygarlığında Mısır'ın da azımsanmayacak oranda payı bulunduğunu öne sürmüştür.(Cleveland, 2008: 223) İşte bu bilgiler ışığında Taha Hüseyin bir yandan Mısır milliyetçisi olarak tam karşımızda dururken diğer yandan her fırsatta Avrupa'ya övgüler yağdırmış ve kurtuluşu Avrupa'da görmüştür. Ona göre bir devletin modern bir yönetime sahip olmasının iki önemli ögesi varsa bunların demokrasi ve laiklik olduğunu ifade etmiştir. Son tahlilde Taha Hüseyin'de Ali Abdürrazık gibi hilafetin gerekli olmadığını, raşid halifeler dönemi sonrasında zaten bu kurumun geçerliliğini ve etkisini yitirdiğini, din ile devlet işlerinin mutlaka ve mutlaka ayrılması gerektiğini ve Mısır'ın kurtuluşunun ancak yönünü batıya çevirmesi ile gerçekleşeceği yönünde görüşler ortaya koymuştur.(Hourani, 1994: 332-338) Buraya kadar görüşlerine yer verdiğimiz düşünürlerin ortak paydasını hilafetin ilk halifelerin ardından siyasi bir makama dönüştüğü ve sürekli gelişen ve ilerleyen Batı'ya ayak uydurma adına bu kurumun geçerliliğinin ve gerekliliğinin kalmadığı yönünde olduğunu söyleyebiliriz. Fakat yazımızın başında ifade ettiğimiz hilafetin gerekliliğinin tartışmaya açan Ali Abdürrazık'ın görüşlerine katılmayan ve

⁵ Raşid halifeler peygamberin vefatından sonraki ilk dört halifelerdir.

⁶ Taha Hüseyin 1889 yılında Mısır'ın küçük bir kasabasında orta sınıf bir aileye mensup olarak dünyaya gelmiştir. Çok küçük yaşta kör olan Hüseyin on üç yaşında Ezher ile tanışmış ve burada Muhammed Abduh'un talebesi olmuştur. Ezher'de yaklaşık olarak on yıl kaldıktan sonra Lütfi Es-Seyyid'in editörlüğünü yaptığı El-Ceride dergisinde yazmaya başlamıştır. Akabinde Fransa'ya gitmiş orada 4 yıl kalmış ve burada geçirdiği yıllar onun düşünce dünyasında büyük değişimlere yol açmıştır. Fransa dönüşü Kahire ve İskenderiye'de Üniversitelerde çeşitli görevlerde bulundu ve son olarak Vafd partisi hükümetinde Eğitim bakanı olarak görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız "Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 39 S.377"

ona reddiyeler yazanların sayısı ona destek verenlerden çok daha fazladır. Bu isimler arasından en önemlisi hiç şüphesiz ki Reşid Rıza'dır.

3- Hilafet Arapların Hakkı mıdır?

Reşid Rıza'ya göre ⁷, halifenin en güzel ve en ideal tanımını Sa'duddin Taftazani yapmıştır. Taftazani'ye göre halife; "dini hayatı yaşayan, sünneti ikame eden, mazlumlara insaf edip hukuku uygulayan mükellef, Müslüman, adaletli, hür, erkek, cesur bir müçtehit, işitmesi, görmesi, konuşması tam ve Kureys'ten bir kimse" olması gerektiğini ifade etmiştir.(Çelen, 2008: 38) Reşid Rıza gerçek bir İslam devleti kurulmadan gerçek bir İslam hukukun sağlıklı bir şekilde işlemeyeceğini söylemiştir. Şayet bu İslam devleti kurulacaksa iki unsurun çok önemli olduğunu bunların ulema ve halife olduğunu da ifade etmiştir. Ona göre halife mutlak bir hükümdar olmamalıdır fakat kanunları yapmak ve onların uygulanması konusunda takipçi olmalı, İslam ilkeleri değişen dünyanın ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlamalı ve hükümdara kabul ettirmelidir. Reşid Rıza'nın yaşadığı dönemde Osmanlı halifeliği devam etmekteydi fakat Rıza Osmanlı halifeliğinin gerçek manada bir halifelik olmayıp bir zaruret halifeliği olduğunu, hilafet makamının Raşid halifeler dönemindeki haline mutlaka geri dönülmesi gerektiğinin altını ısrarla çizmiştir. (Hourani, 1994: 248-249) Ona göre halife mutlaka Arapların içinden seçilmesi gereklidir ve alçak gönüllü, yiğit, sağlıklı ve en önemlisi de özgür bir Müslüman olmalıdır. Reşid Rıza "Hilafet" adlı eserinde halifenin görevlerini şöyle sıralamaktadır; "

1. Dinin esaslarını ve dini yaşamı korur
2. Hükümleri uygular
3. Umumi emniyeti sağlar
4. Ceza hukukunu icra eder
5. Ülkeyi ve sınırları korur
6. Davetten sonra İslam düşmanlarına cihad ilan eder
7. Zekât ve sadakaları adil bir şekilde dağıtır
8. Beytu'l Mal'ın organizesini yapar
9. Görev ve danışmanlık tayinlerinde liyakat ve ehliyeti tercih eder
10. Ümmetin genel durumunu denetler ve umumi siyaseti belirler." (Rıza, 2010: S.65-67)

Ona göre bu sayılan görevleri yerine getiren bir halifeye biat etmek zorunluluk arz etmektedir. Bununla beraber eğer birisi hilafeti zorla veya kuvvetle gasp eder ise, İslam'ın bu şerri hükümlerinden sapmadığı sürece ümmetin daha fazla karmayışa ve sıkıntıya düşmemesi adına bu halifeye de aynı şekilde biat etmek gereklidir.(İnayet, 1997:180-181) Böyle bir durumdaki bakış açısı "zaruretlerin haramları mubah kıldığı inanışıdır.(Rıza, 2010: 86) İşte Reşid Rıza Osmanlı hilafetine de bu açıdan yaklaşmıştır. Ona göre Osmanlı halifeliği zaruret halifeliğidir çünkü zamanında Abbasilerden "galebe"(galip gelme) yolu ile alınmış o tarihten itibaren de herhangi bir Arap toplumu hilafeti ele geçirebilecek kadar güçlü olmamıştır, ancak Osmanlı devletinin adalet ve şerri hükümleri mümkün oranda dikkat etmesi sebebiyle itaat zorunlu olmuştur. Yani esasında Reşid Rıza Osmanlı hilafetinden memnun değildir ve Osmanlı hilafetinin Arapların özerk ve bağımsız bir birlik kurmasına mani olduğunu düşünmüştür. Ayrıca babadan oğula geçen hilafet şeklini hiçbir zaman tasvip etmediği gibi daha önce de belirttiğimiz gibi halifenin Arap olması hususunda ısrar etmiştir.(Atay, 2008: 228-230) İşte Reşid Rıza'nın hilafet konusunda ortaya koyduğu bu görüşlere bakarsak Ali Abdürrazık'ın

⁷ 1865 tarihinde Suriye'nin Trablus'sam kentinde dünyaya gelen Reşid Rıza Kur'an kıraatı, hat ve aritmetiği ile başlayan tahsil hayatına daha sonra Türkçe eğitim veren Rüşdiye mektebinde devam etmiş sonrasında ise Şam'ın meşhur âlimlerinden olan Şeyh Hüseyin Cir'in kurduğu El-Medresetu'l Vataniyye (İslami Milli Medrese) de Arapça ve Fransızca eğitim alarak tahsilini tamamlamıştır.⁷ Muhammed Abduh'un Mısır'dan Trablus'a sürgün edildiği yıllarda onunla tanışma fırsatı bulmuş, ondan çok etkilenmiş ve öğrencisi olmuştur. Tahsil hayatı boyunca İmam Gazali, Cemaladdin El Afgani ve Muhammed Abduh'un eserleri ile ilgilenmiş 1897'de Suriye'yi terk ederek Muhammed Abduh'tan daha fazla istifade etmek ve onun hizmetkârı olmak için Mısır'a yerleşmiştir.⁷ Bir yıl sonra El-Menar dergisini kurarak Otuz beş yıl boyunca görüşlerini ve eleştirilerini bu dergi üzerinden ifade etme fırsatı buldu ve hiçbir zaman hocası Muhammed Abduh'un temel öğretilerinden sapmamıştır. Reşid Rıza hayatta kaldığı müddetçe El- Menar dergisi sayesinde birçok kişiye ulaşmış ve farklı konularda birçok görüş beyan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız "Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 35 S.14"

kitabına neden böylesine sert bir eleştiri yaptığını da kavrayabiliriz. Fakat burada Reşid Rıza ve Ali Abdurrazık'ın Abduh'un talebeleri olması ve ikisinin de İslami reformist olması dikkat çekici başka bir noktadır. Yaşadıkları taban tabana zıtlığın ardından Reşid Rıza, Abdurrazık için İslam'ın temellerini yıkmaya çalıştığını, gelecek nesillerde tamiri mümkün olmayan hasarlar meydana getireceğini dile getirip o dönemde Ezher'i göreve çağırmıştır. Hatırlayacağımız üzere Ezher'de bunun üzerine bir komite toplanmış ve Ali Abdurrazık'ın diploması iptal edilmiştir.

Özetlemek gerekirse Reşid Rıza kendi kitabında hilafet konusunu halifenin tayin olma şartları, halifede aranan şartlar, biatleşme tarzı, İslam'da şura, zaruret imamlığı, halifenin bir veya çok olması ve İslam birliğinin halife ile sağlanması gibi birçok başlık altında detaylı bir şekilde incelemiştir.⁸ Öte yandan Reşid Rıza'nın hilafete bakışı bazı çelişkiler içermektedir. Reşid Rıza bir yandan halifenin kesinlikle hükümdar olmaması gerektiğine vurgu yapmış diğer yandan İslam birliğinin ancak halife ile sağlanabileceğini öne sürmüş ve halifenin mutlaka bir Arap olması gerektiğini söylemiştir. Burada panislamist kimliği ile çelişip bir Arap milliyetçiliği yaptığını da gözden kaçırmamak gerekir. Eğer devlet tüm Müslümanların tek bir çatı altında yaşayacağı bir İslam devleti olacaksa (ki Reşid Rıza pratikte bunun mümkün olduğunu kesinlikle düşünmüyor),(Hourani, 1994: 249) halife gerekli kriterleri taşıması halinde pek hala Arap olmayan biri de olabilmelidir. Zira Peygamber Hz. Muhammed veda hutbesinde dahi Arap olanın Arap olmayana üstünlüğü olmadığını söylemiştir.

Reşid Rıza gibi Suriyeli bir düşünür olan Abdurrahman Kevakibi'de hilafet tartışmalarına odağında olan başka bir isimdir. Abdurrahman Kevakibi⁹ Osmanlı halifesi Abdülhamid'in istibdadının¹⁰ verdiği zararlar ile yakından ilgilenmiş ve bu konuda bir takım makaleler kaleme almıştır. Yazıların da genelde Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı eleştiriler de bulunmuştur. Arap yazarların büyük bir çoğunluğu bu makalelerden oluşan *Tabayiu'l İstibdad* adlı kitabı Arap edebiyatına giren ilk siyasi kitap olması sebebi ile türünün tek örneği olarak görmüşlerdir. Kitap ile ilgili türlü fikirler ortaya atılırken, kitabın büyük bir oranda batı eserlerinden alıntı yaptığını iddia edenlere karşı Reşid Rıza kitabın Osmanlı yönetimi ile ilgili verdiği bilgilerin üslubu dolayısı ile yabancı zihinden çıkmasının mümkün olamayacağını savunmuştur. Şekil tartışmaları bir yana dursun Kevakibi'nin eserinin Türk karşıtı duygular yarattığı ve Arapların Beyrut, Şam, Trablus gibi şehirlerde ayaklanmasına yol açtığı iddialar dahilindedir. Burada Kevakibi'nin istibdad tanımına göz atmakta fayda vardır. Kevakibi istibdadı "halkın işlerinde gönlünün istediği gibi ve hesaba çekileceğinden korkmaksızın davranan yuları kopmuş yönetim niteliğidir şeklinde ifade etmiştir.(İnayet, 1997: 183-193) Buraya kadar anlattıklarımızdan Kevakibi'ye ün kazandıran bu kitabında son tahlilde Osmanlıları ve Türkleri eleştirmekte ve hilafetin mutlaka ve mutlaka Araplarda olması, Kureyş soyundan bir halife olması ve hilafet merkezinin de Mekke'de olması gibi görüşlerini ortaya koymuştur.(Şinnavi, 1995:68) Ayrıca Kevakibi, Arapların Osmanlı Türklerinden ayrılması gerektiğini ve Arapların bütünü dinî birliklerine bakılmaksızın Arapça konuşan milletlerin bir birlik oluşturmaları gerektiğini dile getiren ilk Arap yazardır. Çünkü ona göre İslamiyet'teki gerilemenin asıl sebebi Türklerin ve Arap olmayanların ümmete getirdiği uygulamalardır. Hatta O Türkler'in İslamiyet'e geçmiş olmasından dolayı dahi pişmanlık duyduğu şeklinde çarpıcı ifadelerde bulunmuştur.(Cleveland, 2004: 145)

⁸ Detaylı bilgi için bakınız Reşid Rıza, Hilafet En Büyük Önderlik kitabı

⁹ 1854 yılında Halep'te dünyaya gelmiştir. Daha sonra babası yetişmesi için kendisini Antakya'ya göndermiş burada kaldığı süre içerisinde bir miktar Türkçe öğrenmiş ardından Halep'e dönmüş ve Farsça öğrenmiştir. Yükseköğrenimini Halep Kevakibi okulunda tamamladıktan sonra Türkçe ve Arapça yayınlanan Fırat gazetesinin yayınına katkıda bulunmuştur. Ardından Halep'in ilk gazetesi olan Eş-Şehba'yı yayımlamış ve burada Osmanlı halifesi Abdülhamid'in istibdadına yönelik sert eleştirilerde bulunmuş fakat gazetesi uzun soluklu olmamıştır ve 15.sayısında yayın hayatı sona ermiştir. Bir takım görevlerde bulunup bir süre de hapis hayatı geçirdikten sonra halkın sevgisini kazanmış ve Halep şehrinin belediye başkanı olmuştur. Bu görevde de uzun süre kalamayan Kevakibi Türkler'in baskısı sebebiyle 1899 yılında Mısır'a gitmiştir. Mısır'a gider gitmez Mısırlı özgürlükçü düşünceye sahip olan düşünürlerle birlik olmuş ve El Mueyyed gazetesinde yazmaya başlamıştır. Bu süre içerisinde Muhammed Reşid Rıza ile tanışma fırsatı edinmiş ve kendisinden istifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız "Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 25 S.339"

¹⁰ İstibdad mana olarak kişinin başkasına danışılması gereken bir işte başına buyrukluğu demektir.

Son olarak Şeyh Muhammed Bahit'in¹¹ hilafet ile ilgili görüşleri de değinmek gerekmektedir. Muhammed Bahit eserlerinde ve yazılarından ağırlıklı olarak fıkıh ile ilgili konuları ele alsa da Ali Abdürrazık'ın kitabından sonra ortaya çıkan hilafet tartışmalarına da kayıtsız kalmamıştır. Ona göre Abdürrazık'ın öne sürdüğü görüşler kabul edilemez olup O hilafetin mutlaka gerekli olduğuna inanmakla beraber, hilafeti "Avrupa'daki en cesur kişinin bile rüyasında gördüğü takdirde, korku ve panik halinde onu uykudan uyandıracak olan korkunç bir hayalet" olarak tanımlamıştır.(Hourani, 1994: 200) Muhammed Bahit Razık'ın kitabına reddiye olarak yazdığı *Hakikatu'l-İslam ve Usulu'l-hukm el Matba'atu's-Selefiyye* isimle eserinde bu hususlardan detaylıca bahsetmiştir. Yaklaşık 450 sayfa olan bu eserde Abdürrazık'ın Hz.Peygamber döneminde örgütlü bir siyasi devletin bulunmadığı yönündeki ifadelerini tamamen reddetmiştir.(Pala, 2005: 200) Zira peygamber yalnızca Kuran'ı açıklamak için değil ideal ahlak sistemini, hukuku tesis etmek ve de uygulamak için de gönderilmiştir. Ayrıca Bahit ümmet içerisinde kurulan bu sistemi devam ettirecek ve yaşatacak birinin her zaman var olması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre kişinin yalnızca aklına güvenerek Kuran'ı, sünneti reddetmesi başlıca bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü Kuran'da ve hadislerde hukuk ve ideal ahlak sistemini açıklayan birçok husus bulunmaktadır. Abdürrazık Peygamber'in yalnızca tebliğ görevi olduğunu söyleyerek aslında Kuran'ı ve sünneti de reddetmiştir. Bununla beraber Razık şeriatı da reddetmiş oluyordu ki, Bahit şeriatın olmadığı yerde ümmetin anarşiye sürüklenmesinin kaçınılmaz olduğunun altını çizmiştir. O son tahlilde halifenin gücünün kaynağı ümmet olduğunu ifade etmiş ve demokratik, özgür ve istişareye dayalı bir yönetimin en ideal sistem olduğunu söylemiştir. Dolayısı Bahit'in bu sisteminde halifenin otoritesine bağlı olan yasama, yargı ve yürütmenin kanyağının da ümmet olduğunu çıkarımını yapmak yanlış olmaz. Fakat burada Bahit bir yandan batı hayranlığı ve yenilikçi Abduh ekolünü eleştirirken diğer yandan ele aldığı batılı kavramlar ile tanımlamalar yapmaktan çekinmemiştir.(Hourani, 1994: 202) Bahit'in bir başka kitabında Razık ve kitabı ile ilgili öne sürdüğü çok çarpıcı bir tespiti de değinmek gerekmektedir. Muhammed Bahit aslında Ali Abdürrazık'a ait olduğu bilinen *El-İslam ve Usulu'l Hukm* adlı kitabın Taha Hüseyin tarafından yazıldığını ve Razık'ın bu işte kullanıldığını iddia etmektedir.(Pala, 2005: 201)

Sonuç Yerine

Hilafet ile ilgili ortaya atılan tüm görüşleri değerlendirdiğimizde kesin bir kaniya varmak gerçekten zordur. Çünkü ortaya atılan her görüşün kendine göre haklılık payı bulunmaktadır. Gerek hilafetin raşit halifeler dönemi sonrası farklı bir kimliğe bürünerek siyasallaştığını ve geçerliliğini yitirdiğini öne sürenler gerekse hilafetin İslam toplumlarını ve İslam devletini tesis etmede önemli bir pozisyona sahip olduğunu söyleyenler aslında doğru şeyler ortaya koymaktadırlar. Bir taraftan değerlendirdiğimiz de hilafet gerçekten de 4 halife döneminden sonra saltana dönüşmüş ve ciddi manada bir erozyona uğramıştır. Bu dönem sonrası hilafet adeta seferlerin meşruluğunu ve halkların sultana itaatini sağlayan güçlü bir argüman haline gelmiştir. Fakat özellikle hilafetin 1924 yılında kaldırılması ise kendini boşlukta gören Müslüman toplulukları, İslam alemini bir arada tutan ve tek merkezden yöneten bir yöneticinin varlığının olmazsa olmaz olduğunu ve halifenin görevinin yalnızca siyasi değil ayrıca manevi görevleri bulunduğu konusunda ortak fikir beyan etmişlerdir.

Yaşanan bu fikir ayrılıkları uzun yıllar devam etmiş özellikle hilafetin ilga edilmesi ise tartışmalar doruğa çıkmıştır. Ali Abdürrazık'ın hilafet hakkındaki kitabı ile tabiri caizse yer yerinden oynamış ve bir kırılma noktası oluşmuştur. Bu tarihten sonra kimi kesim hilafetin hararetli savunucuları olurken kimileri de Abdürrazık'a hak vermiş ve hilafetin İslam toplumlarına zarardan başka bir şey getirmediğini öne sürmüşlerdir. Aslında özellikle Hz. Osman sonrası döneme bakıldığında hilafetin dolaylı olarak İslam'a ve Müslümanlara kısmen zarar verdiğini söylemek mümkün. Fakat bunu hilafet makamının bir suçu olarak görmek tam anlamıyla bir hatadan öte gitmeyecektir. Zira Hz. Osman dönemiyle beraber hilafet makamını elde etmek adına yaşanan kanlı olayları ve Müslümanlara biat

¹¹ 1854 yılında Mısır'ın Asyut şehrinde dünyaya gelen Muhammed Bahit El-Mutii ilköğrenimi tamamladıktan sonra hafız olmuş ve Kahire'ye gitmiştir ve ardından Ezher'e kaydolmuştur. Aralarında Cemaladdin Afgani'nin de bulunduğu bir çok Ezher aliminden eğitim alan Bahit daha sonra hakim olarak birçok mahkeme de görev yapmıştır. Bir süre Mısır Müftülüğünde bulunan Bahit geri kalan yaşantısını fetva verip öğrenci yetiştirmek ile geçirmiş ve 1935 yılında vefat etmiştir.Ayrıntılı bilgi için bakınız Ali İhsan Pala, Muhammed Bahit "El Mutii Hayatı ve İlmi Kişiliği" ve "Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 4 S.488"

uğruna yapılan zulümleri de unutmamalıdır. Öte yandan hilafet üzerinden Osmanlı karşıtlığı faaliyetlerinin yürütüldüğünün de altını ayrıca çizmek gerekmektedir. Halifenin mutlaka Arap ve Kureyşli olması gerektiğini savunan ve Arap milliyetçiliği yapan bazı Mısırlı entelektüeller bilerek veya bilmeyerek aslında toplumda büyük ayrılıklar meydana getirmiş ve kara bir propaganda gerçekleştirmişlerdir. Bu dönem ile ilgili birçok Mısırlı entelektüellerin batılı güçlerin emellerine hizmet etmek ve Müslümanları bölmek adına bu tür söylemlerde bulduklarına dair eleştiriler getirenlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Fakat esas manada Abbasi döneminin ardından hilafet makamı hiçbir zaman hak ettiği güce sahip olamamış ve yönetimde tam olarak bir yere oturtulamamıştır.

Dikkat çekici başka bir nokta ise hilafetin ilga edilmesinin ardından bir daha tesis edilememiş olmasıdır. Şerif Hüseyin her ne kadar Mekke ve Medine'ye hükmetmesi sebebi ile kendisini halife olarak ilan etse de bu genel manada Müslüman toplumların geneli tarafından kabul görmemiş ve hilafet devam ettirilememiştir. Aslında tam bu hususta bir soru zihinleri meşgul etmektedir. Güçlü bir hilafet olsa ve İslam alemi bir birliktelik sağlasa şu anda hüküm süren kargaşa ve savaş ortamı bölgede olur muydu? Hatta bu sebeple Lübnan'da ve bazı çapça küçük Ortadoğu ülkelerinde Türkiye başbakanı Recep Tayyip Erdoğan halife olarak görülmekte ve onun Müslümanları ve İslam alemini bir araya toplayarak yeniden ayağa kaldıracağı görüşleri savunulmaktadır. Peki, bu aslında mümkün müdür? Aslında cevap gayet basittir. Hilafet hiçbir döneminde bu birlikteliği tesis edecek ve insanları tek bir çatı altında toplayacak gücü sağlayacak bir unsur olmamıştır. Öte yandan Fransız ihtilali ile tüm dünyayı saran milliyetçilik akımı zaten bu birlikteliğin oluşmasına müsaade etmemektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin ilk halife olamaması ile birlikte ortaya çıkan ve halen daha günümüzde etkisinden hiçbir şey kaybetmemiş mezhepçilik de yaşanan bölünmelerin en önemli sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Son olarak ise çoğu Arap ülkesinde halen daha güçlü bir konumda bulan kabilecilikte bu birlikteliği imkânsız hale getiren unsurlardan bir diğeridir. Esasında hilafet meselesinde olduğu gibi her konuyu İslamiyet ile ilişkilendirip bu çerçeveden ele almak ne kadar doğru bir yaklaşımdır orası da ayrı bir tartışma konusudur.

Özetle modern mısır döneminde zirveye ulaşan hilafet tartışmaları halen daha zaman zaman dile getirilmekte ve panislamist düşünceler ile halifeliğin geri gelmesi gerektiği bazı kesimlerce savunulmaktadır. Fakat gerçek şudur ki o arzulanan ve hayali kurulan ideal hilafet makamını günümüzde tesis etmenin gerçek manada zor olduğunu öngörüsünde bulunabiliriz. Zira henüz Peygamber'i dahi defnetmeden halifenin kim olacağı tartışmalarına giren , Hz. Osman'ı iktidar hırsı ile şehit eden ve basit siyasi ayrılıklar sebebi ile birbirlerini tereddüt duymadan öldüren Arap toplumları bu basit fikir ayrılıklarını çözemedikleri sürece hiçbir zaman o özlenen ve beklenen birlikteliğe kavuşamayacaklarını söylersen pek de haksız sayılmayız.

KAYNAKÇA

- Abdürrazık, Ali (1995), “İslam’da İktidarın Temelleri”, Birleşik Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Vecdi (1991), “Hilafetin Saltanata Dönüşmesi”, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Attar, Şeyh Hassan (2011), “İslam’da Hilafet Ve Osmanlı Hilafetinin Önemi”, Özgü Yayınları, İstanbul.
- Binder, Leonard (1998), “Liberal İslam” Rey Yayınları, İstanbul.
- Cleveland, L. William (2004), “Modern Ortadoğu Tarihi”, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Çelen, Mehmet (2008), “Reşit Rıza’da Hilafet Düşüncesi Osmanlı Tecrübesi”, Nida Yayınları, İstanbul.
- Ebu’l Hasan Habib, El Maverdi (1994), “El-Ahkamu’s Sultaniye”, Bedir Yayınları, İstanbul.
- Hourani, Albert (1994), “Çağdaş Arap Düşüncesi”, İnsan Yayınları, İstanbul.
- İnayet, Hamid (1997), “Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri”, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Öz, Mustafa (2012), “İslam Mezhepleri Tarihi”, Ensar Yayınları, İstanbul.
- Rıza, Reşit (2010), “Hilafet En Büyük Önderlik”, İlimyurdu Yayınları, İstanbul.
- Şinnavi, Fehmi (1995), “Hilafet Modern Arap Düşüncesinin Eleştirisi”, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Turhan, Namık Sinan (2004), “Hilafetin Tarihsel Gelişimi Ve Kaldırılması”, Altın Yayınları, İstanbul.
- Anay, Harun (2001), “Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine”, Divan Dergisi Sayı-10, s.1-88
- Atay, Tayfun (2000), “İttihad Sembol mü İhtilaf Kaynağı mı”, Toplum Ve Bilim Dergisi, Sayı-84, S.213-245
- Azimli, Mehmet (2002), “Abdürrazık’ın Kitabı Üzerine Bazı Mülahazalar”, Marife Dergisi, Sayı:3, S.55-66.
- Menekşe, Ömer (2005), “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı”, *Din Bilimleri Akademi Araştırma Dergisi*, Sayı:3, S.193-211.
- Pala, Ali İhsan (2005), “Muhammed Bahit El Mutii Hayatı Ve İlmi Kişiliği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6, S.189-204.
- Şahin, Hanefi (2013), “İbn.Teymiyye’nin Siyaset Anlayışı”, *The Journal Of Academic Social Studies*, Volume:6, Issue:3, S:615-638.

İnternet Kaynakları

- Özcan, Mustafa (2014) “Ali Abdürrazık’ın Çocukları”, Milli Gazete, http://www.milligazete.com.tr/koseyazisi/Ali_Abdurrazikin_cocuklari/21061#.VgzbUvWvWrks, 05.05.2015.

Michel Foucault'da Metod: Arkeoloji, Soybilim ve Etik

Doç. Dr. Ali BALCI

Sakarya Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü

alibalci@sakarya.edu.tr

Özet

Bu çalışma Fransız düşünür Michel Foucault'un düşünsel yaşamı boyunca geliştirdiği üç farklı metodun kısa bir incelemesini amaçlamaktadır. Temel iddiası bu üç farklı metodun bir bütün olarak değerlendirilebileceği ve bu nedenle "Foucaultcu Metod" adı altında kullanılabiliridir. Böyle bir teşebbüsün temel gerekçesi, iktidar ilişkilerine dair yapılan analizlerde her üç metodun bir arada kullanılmasının araştırmacıyı daha nitelikli bir iktidar analizine götüreceğidir.

Anahtar Kelimeler: Michel Foucault, Arkeoloji, Soybilim, Etik

Method in Michel Foucault: Archaeology, Genealogy and Ethics

Abstract

This study aims to analysis three different methods French philosopher Michel Foucault developed throughout his academic life. The paper argues that it is possible to develop a holistic approach towards three different methods of Foucault and they can be brought together under the concept "Foucauldian Method". The main motivation of bringing three different methods together is the fact that any analysis of power relations through these three methods would provide a better understanding of power relations.

Keywords: Michel Foucault, Archaeology, Genealogy and Ethics

Giriş

Fransız düşünür Michel Foucault sırasıyla *Deliliğin Tarihi*, *Kliniğin Doğuşu*, *Kelimeler ve Şeyler* ve *Bilginin Arkeolojisi* başlıklı çalışmalarında “arkeoloji”, *Hapishanenin Tarihi* ve *Cinselliğin Tarihi*’nde “soybilim”, *Cinselliğin Tarihi*’nin devam ciltleri olan *Hazların Kullanımı* ve *Kendilik Kaygısı*’nda ise “etik” olmak üzere üç temel yöntem kullanmıştır (Gutting, 2006: 2).¹ Bu yöntemleri “Foucaultcu Metot” gibi tek bir isim altında toplamak ilk bakışta sorunlu bir teşebbüs gibi durmaktadır ve bu nedenle ilk cevaplanması gereken şey arkeoloji, soybilim ve etik yöntemlerinin tek bir başlık altında toplanıp toplanamayacağı sorusudur. Bu soruya kestirme bir cevap vermek gerekirse, söylemsel oluşumları ve bunların ortaya çıkış ve değişme kurallarını tespit eden arkeoloji, söz konusu söylemsel pratiklerin iktidar ilişkilerine nasıl bağlandığını ortaya koyan soybilim ve özgürlük kaygısından hareketle bu iktidar ilişkilerinden çıkış stratejilerini bulmaya çalışan etik aslında birbirlerini tamamlayan ve kendinden bir öncekinin daha az değindiği kısımları genişletmeye girişen yöntemlerdir (Davidson, 2002: 109; Keskin, 1999: 15–22; Keskin, 2004: 15–16; Flynn, 2006: 29).

Foucault, arkeolojik yöntemin “bir tarihsel epistememin yerini neden bir başka tarihsel epistemeye bıraktığını açıklamakta” fazla öne çıkmadığı bir noktada bu değişimi gözler önüne serecek “pratiklere ve kurumlara daha dolaysızca odaklanmak için” soybilimi devreye sokmuştur. Soybilimsel analizin ağırlıklı olarak toplumun iktidar ilişkileri ağı tarafından nasıl kuşatıldığını ortaya koymaya çalıştığı ve bu nedenle özgürlük imkânlarına fazla eğilmediği noktada çıkış stratejilerine daha geniş bir yer ayıran etiği devreye sokmuş, kendi ifadeleriyle “kuramsal bir kayma” gerçekleştirmiştir (Keskin, 2004: 16; Best ve Kellner, 1998: 65; Foucault, 1988a: 12). Bu bağlamda, arkeolojinin sadece söylemsel olan ifadelere, soybilimin ise söylemsel olmayan pratiklere odaklandığı şeklinde bir sonuca varmak Foucault’u yüzeysel bir okumaya tabi tutmaktan başka bir şey değildir (Deleuze, 2006: 42–43). Aslında ne soybilim arkeolojiyi ne de etik soybilimi dışlamıştır, olan sadece soybilimin arkeolojinin yaptığını (pratikler ve kurumlar), etiğin de soybilimin yaptığını (çıkış stratejileri) daha geniş kapsamda incelemesidir.² Dolayısıyla birbirlerini dışlamak yerine birbirlerini tamamlayıcı bir görüntü sunan bu yöntemleri “Foucaultcu metot” adı altında analiz etmek sorunlu bir teşebbüs değildir.

Üçü Bir Arada

Bu çalışmada yapılacak olan, üç yöntemi tek tek incelemek ve karakteristik özelliklerini ortaya koymak yerine üçünü de kapsayan Foucaultcu metoda ilişkin genel bir resim çizmek olacaktır. Foucault’un *Bilginin Arkeolojisi*’nde ortaya attığı soru ile başlamak gerekir: neden başka bir ifade değil de bu ifade ortaya çıktı? (2006: 30; Foucault, 1999: 41; Foucault, 1998a: 307; Foucault, 2004a: 150). Bu soruyu cevaplandırmadan önce Foucault’un ifadeden ne anladığını açıklamakta fayda var. Foucault’a göre, ifade kendi başına, her şeyden bağımsız, durup dururken ortaya çıkan bir şey değildir ve tam da bu nedenle o alelade bir “cümle” olarak görülemez. “Bir ifadenin daima başka ifadelerle doldurulmuş kenarları vardır” ve ortaya çıkan ifadenin kenarlarını oluşturan, tam da bu nedenle ifadenin sınırlarını çizen, diğer bir deyişle var oluş koşullarını belirleyen bu ifadeler toplamına Foucault “ifade alanı” (enunciative field/ the field of statements) adını verir. Kısacası “bir cümleyi ya da işaretler serisini ifadeye dönüştüren” şey, bu ifade alanıdır ve söz konusu dönüştürme işini de, dile getirme denem faaliyetin “psikolojik halesini... uzaktan yöneterek” yapar (Foucault, 2006: 110; Foucault, 1999: 127–128).

¹ Bu yazı yazarın doktora tezinin teorik bölümünün gözden geçirilmiş halidir. Bkz. Ali Balcı, Cumhuriyet Türkiye’sinde Devlet Söylemine İlişkin Bir Dönemleştirme: Foucault’cu Bir Yaklaşım, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, Mart 2010

² Buradaki tespitin aksine Michel Foucault’un çalışmaları arasında önemli kopmalar olduğunu ileri sürenler de vardır. Michele Barrett, Foucault’un sonraki eserlerinde “teori karşısında pratiği kollamaya” giriştiğini ve “söylemi örgütlenmiş ve örgütleyen pratikler çerçevesinde anladığını” belirterek bu değişikliğin bir sonucu olarak arkeolojinin soybilime yol verdiğine işaret eder (Barrett, 2000: 149–150). Arkeoloji, soybilim ve etik arasında önemli farklılıklar olduğu noktasında en keskin [ve suçlayıcı] tespiti ise Terry Eagleton yapar. Eagleton, “*The Use of Pleasure* ile” Foucault’un “deliliğe övgü ilahisi söylemekten kamu okulu mezuniyetlerine uzun yürüyüşünü tamamladığı” tespitini yapar (Eagleton, 1990: 395). Ona göre, başlangıçta hümanizme belki de en sert eleştiriye yönelen Foucault, son çalışmalarında hümanist mirasın görece faziletine geri dönmüştür.

Görünen o ki, kritik bir kavram olarak beliren “ifade alanını” daha geniş bir anlatıma tabi tutmak söylemin anlaşılması noktasında değerlidir. İfade alanı bir ifadeler yığını değildir, o “geçmişle mümkün ilişkiler düzenleyerek ve ona muhtemel bir gelecek açarak” dile getirileni ifadeye dönüştüren, ifadeyi diğer ifadelerle belli bir ilişkiye sokan, ona ifadelerin toplamı içinde belli bir yer veren bir “ifade ağıdır” (enunciative network). O halde, “kendi başına, nötr ve bağımsız bir ifade yoktur, daima bir serinin ya da bir bütünün üyesi olan, başka ifadeler arasında belli bir rolü oynayan, onlardan destek alan ve onlardan kendini ayıran bir ifade vardır” (Foucault, 2006: 111–112; Foucault, 1999: 129). Bu noktada yani Foucault’un ifadeyi böylesi bir ifade alanına yerleştirdiği anda, “ifadenin öznesi” (the subject of the statement) ifadenin sorumluluğundan kurtulur. Foucault’a göre, ifadenin öznesi bu ifadeleri “söyleme dökene ya da yazıya aktaran” birisi değil, “farklı bireyler tarafından doldurulabilecek boş bir yerdir.” Bu nedenle herhangi bir dile getirmeyi ifade olarak belirlemek, “ifadenin öznesi olmak için her bireyin işgal edebildiği ve etmek zorunda olduğu *pozisyonun* ne olduğunu belirlemekten” geçer (Foucault, 2006: 107; Foucault, 1999: 124). Kısacası ifade, bilinçli bir özneye ait performans değil, aksine bir kurallar bütünü olan “ifade alanının” mümkün kıldığı bir dile getirmedir.³

Öznenin bir *fonksiyon* (subject-function) (Deleuze, 2006: 47), yani herhangi bir birey tarafından doldurulabilecek boş bir yer olduğunu öne sürdüğü bu noktada Foucault’u ve yöntemini geleneksel “düşünce tarihinden” ayıran şeyin ne olduğu da kendiliğinden ortaya çıkar. Foucault, “deşifre edilemez olanın peşine düşüp, saklı olanı açığa çıkarmak” yoluyla “ifadelerin kendilerinin dışına çıkarak konuşan öznenin niyetini ve onun bilinçli etkinliğini” çözmeye çalışan ve bunu yaparak olanın dışında “bir başka söylemi” ve yazılmış olandan farklı yeni bir “metni” kuran “düşünce tarihini” kabul etmez (1984c: 365; Foucault, 2005d: 213; Foucault, 2006: 30; Foucault, 1999: 42). Bu yöntemin dokümana “doğruyu söyleyip söylemediğini, ... samimi ya da sahtekar, bilgili ya da bilgisiz, otantik ya da bozulmuş olup olmadığını” sorarak aslında “tarihi yeniden inşa etmeye” giriştiğinin altını çizer (Foucault, 2006: 7; Foucault, 1999: 17–18). Dolayısıyla geleneksel düşünce tarihi “söylenmeyene odaklanarak söylenen her şeyi içerden kemiren” bir yaklaşıma sahiptir ve “anılarını tazelemek için maddi dokümanları kullanan kolektif bilinç” imajından, “tarihin bu ideolojik kullanımından” kurtulmak gerekir (Foucault, 2006: 28, 7 ve 15; Foucault, 1999: 38, 18 ve 28). Bu yöntemin yerine konulacak olan şey ise, ifadeye ait anlamın “onu ortadan kaldıran niyetler hazinesi” tarafından belirlenmediğini, aksine söz konusu anlamın “ifadeyi diğer olası ifadelerin üzerine çıkaran/ayırıştırıcı fark” (Foucault, 2005: xix) tarafından belirlendiğini kabul eden ve bu nedenle “ifadeleri birbirine bağlayabilecek içerme, karşıtlık ve dışlama ilişkilerini ortaya çıkarmaya” (Foucault, 1998b: 283; Foucault, 2004b: 68) girişen *arkeolojidir*.⁴

Biraz daha açmak gerekirse, bu son cümle iki şeyin savunuculuğunu yapıyor: tüm yorumlamalardan kaçınarak “söylenen şeyler tam olarak söylendikleri haliyle” ele alınmalıdır (Foucault, 2006: 123; Foucault, 1999: 142) ve incelenmesi gereken şey konuşan özne ya da ifade değil, bu ifadeyi ortaya çıkaran koşullardır. Birinci argümanın arkasında yatan varsayım açıktır: ifade öznenin kontrolünde ortaya çıkan bir şey olmadığı, diğer bir ifadeyle “söylemsel alanda konuşmaya kalkışan tüm bireylere kendini empoze ettiği” için (Foucault, 2006: 69–70 ve 138; Foucault, 1999: 84 ve 159) olduğundan

³ Foucault’ya özneyi ifadenin sorumluluğundan azlettiren, “öznenin bireyselleşme koşullarının gerçekte çok sıkı, çok çeşitli” olduğu “ve bu durumda ancak mümkün tek bir özneye izin verildiği” (Foucault, 2006: 105–106; Foucault, 1999: 122) fikriydi. Foucault’a göre, öznel deneyim biçimleri “herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünü” şeklinde tanımlanabilecek *sorunsallaştırmalar* yoluyla kurulur, geliştirilir ve dönüştürülürler (Foucault, 2005a: 86; Foucault, 1984d: 384; Foucault, 1988a: Giriş kısmı). Kısacası, özne bir “üretici” değil, sorunsallaştırmaların bir “ürünüdür”. Bu durumda yapılması gereken de, öznenin kendisine odaklanmak değil, “bizi kendimizi oluşturmaya ve kendimizi yaptığımız, düşündüğümüz ve söylediğimiz şeylerin öznesi olarak tanımaya yönelten olayların tarihsel temeldeki sorgulamasını” yapmaktır (Foucault, 1984a: 46; Foucault, 2005b: 188).

⁴ Burada sadece *arkeoloji* ifadesi kullanılsa da, Foucault’un geleneksel tarihin karşısına koyduğu *soybilim*den de bu bağlamda bahsetmek gerekir. Kurucu bir özneye gönderme yapmayı reddetiktikten sonra Foucault, “öznenin tarihsel bir örgü içerisinde kurulmasına açıklık getirebilecek” analizin, soybilim yani “olaylar alanına göre aşkın bir konumu olan ya da tarih akışı içinde kendi bomboş kimliği ile koşturan bir özneye gönderme yapmadan bilgilerin, söylemlerin ve nesne alanlarının kurulmasını açıklayabilecek bir tarih biçimi” olduğunu dile getirir (Foucault, 1984b: 59; Foucault, 2005c: 637–68).

başka bir anlam ihtiva edemez. Bu nedenle ifade olduğu şekliyle ele alınır. İkinci argümanı ise birinci argümanın ardındaki varsayımın ele verdiği kritik bir soruyu harekete geçirir: ifadeyi ortaya çıkaran, ona öznenen bağımsız bir anlam dayatan ve bu nedenle ifadenin söylediği dışında kendisine atfedilebilecek tüm anlamları iptal eden şey nedir? Foucault'un bu soruya cevabı, yukarıda belirtildiği gibi ifade alanı içinde işlev gören ve “sınırsız sayıda ifade olasılığından sınırlı sayıda ifadenin dolaşıma girmesini” sağlayan kurallar bütünüdür (Yeğen, 2003: 33). O halde özneyi incelemek gereksizdir, yapılması gereken şey bu koşulların, kuralların, ne olduklarını ve nasıl işlediklerini ortaya çıkarmaktır.

Bu işleyiş, ifadeler gurubunu “yöneten” bu genel ifade sistemine, Foucault “söylemsel oluşum” (discursive formation) adını verir (Foucault, 2006: 130; Foucault, 1999:150). Söylemi “tek bir oluşum sistemine ait olan ifadeler gurubu” olarak tanımlayan Foucault (2006: 121 ve 131; Foucault, 1999: 139 ve 152), bu ifadelerin nasıl bir araya geldiklerini, bunları bir araya getiren koşulların ne olduğunu, bu ifadeler arasındaki ilişkiyi neyin düzenlediğini, başka ifadelerin bu ifadeler tarafından nasıl dışlandıklarını anlatmak için “söylemsel oluşum” ifadesini devreye sokar. Pozitiflik, tarihsel a priori, arşiv gibi kavramlara da benzer bir işlev yüklemesi yani bütün bunları ifadenin ortaya çıkışını düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlaması,⁵ Foucault'un düşüncesinde “belli bir zamanda nelerin söylenebileceğini ve bu ifadelerin diğerleriyle nasıl bir ilişki içinde olacağını belirleyen” (Bernauer, 2005: 197) kurallar bütününe ne kadar merkezi bir yer tuttuğunu açıkça ortaya koyar.

Kurallar bütününe böylesi merkezi bir rol verilmesi önemli bir soruyu harekete geçirir: ifade, kurallar bütününe uzaktan yönetimiyle ortaya çıkan bir şeyse, yani öznenin hiçbir dahli olmaksızın kurallar bütününe ona tahsis ettiği boş yerde kendine varlık imkânı bulabiliyorsa, süreksizlik nasıl mümkün olacaktır? Diğer bir ifadeyle, Foucault'un temel kaygısı olan *süreksizlik*, kurallar bütününe merkezi bir rol oynadığı böylesi bir ortamda nasıl gerçekleşecektir? “İfadelerin düzenliliği” yani belli bir kurallar bütününe tabi olmaları süreksizliği, kopukluğu, kazaları, sapmaları ve hataları imkânsız hale getirmeye mi? Foucault ilk bakışta arkeolojinin tarihi “donduruyor gibi gözüktüğünü” kabul eder (2006: 183; Foucault, 1999: 210). Fakat bu görüntü aldatıcıdır, çünkü arkeoloji bir taraftan “ifadelerin düzenliliğini” kurmaya çalışırken, bir taraftan da farklılıkları “hasıraltı etmek yerine, onları analize dâhil eder”, ifadeler alanını “hareketsiz” değil “aktif,” “asla uyumayan” bir alan olarak tanımlar ve söylemsel oluşumun da “çoklu bir uyumsuzluklar alanı” olduğunun altını çizer (Foucault, 2006: 161, 188–189, 161, 163 ve 173; Foucault, 1999: 184, 217, 185, 187 ve 198). Dolayısıyla, konuşan özneye yönelik “tüm referansları askıya almak” sadece söylemsel oluşuma imkan sağlayan düzenlilikleri ortaya koymayı sağlamaz, aynı zamanda “insanların aynı söylemsel pratik içinde farklı konulardan söz etmelerinin, birbirine zıt kanaatlere sahip olmalarının, çelişkili tercihlerde bulunmalarının nasıl mümkün olduğunu” da gösterme imkanı sunar (Foucault, 2006: 221; Foucault, 1999: 255).

O halde, söylemsel oluşum analizi, “ideal, sürekli ve pürüzsüz” bir görüntü arz eden “kapsayıcı bir dönemleştirme” ortaya koyma girişimi değil, düzensizlikleri de içeren bir dönemleştirme çabasıdır (Foucault, 2006: 173 ve 165; Foucault, 1999: 198 ve 189). Söylemsel oluşumun aktif, asla uyumayan, çelişkileri ve düzensizlikleri içinde barındıran bu boyutu, değişimi mümkün kılar⁶ ve bir söylemsel

⁵ Söz konusu ifadelerin bu anlamda kullanımı için: “tarihsel a priori” (Foucault, 2007: xxiii, 172, 375; Foucault, 2001: 21, 232 ve 479; Foucault, 2006: 143–144; Foucault, 1999: 165–166), “pozitiflik” (Foucault, 2007: 399; Foucault, 2001: 509; Foucault, 2006: 141 ve 230; Foucault, 1999: 163 ve 266–267; Foucault, 2004c, 134–136; Foucault, 1991: 69–71), “arşiv” (Foucault, 2006: 145; Foucault, 1999: 168; Foucault, 1998a: 309; Foucault, 2004a: 153; Foucault, 2004c: 122; Foucault, 1991: 59).

⁶ Foucault'un düşüncesinde değişim, güç mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkan yapıların “kısmen istikrarsız” olduğu fikrinde temelini bulur. “Tarihin büyük oyunu” der Foucault, “kurallara kimin sahip olacağı, bunları kullananların yerini kimin alacağı, kuralları bozmak için, ters yönde kullanmak için ve bunları dayatanlara karşı çevirmek için kimin kılık değiştireceğidir” diğer bir ifadeyle, “tahakküm uygulayanların ve tahakküm altındakilerin sonsuzca tekrarladıkları” bir oyundur (Foucault, 1984: 85–86; Foucault, 2004: 240–241). Bu durumda ise güç mücadelelerinin bir sonucu olan yapılar “kısmen istikrarsız ve sürekli olarak yarışma” halindedirler (Kusch, 1991: 176). Foucault'un tarihe bu şekilde bakmasının nedeni tarihsel değişimin motorunun “nihai bir amaç” olmadığı, Nietzscheci anlamda “güç istenci” olduğu şeklindeki kabulüdür. (West, 1998: 237 ayrıca bkz. Nietzsche, 1968: 3. Kitap) Benzer bir fikri Zygmunt Bauman ve Cornelius Castoradis'te de görürüz. Bauman'a göre, düzen, kaos üzerine kurulmuş yapay bir şeydir ve “kaos üzerinde düzenin zaferi hiçbir zaman tam ya da nihai değildir.” Bu nedenle “mücadele asla bitmeyecektir” (Bauman, 1999: 198–199). Castoradis'e

oluşumdan bir diğerine geçmek tam da bu nedenle imkânlı hale gelir. Değişimi mümkün kılan unsurlar noktasında Foucault çelişki ve düzensizliklerin de ötesine giderek “kesikli söylemsel diziler... arasında mekanik nedensellik ya da ideal zorunluluk bağları” kurmanın olanaklı olmadığını, “olagelişlerin üretilişine bir kategori olarak raslantısallığı [*alea*] da sokmak gerektiğini” dahi dile getirmişti (1981: 69; Foucault, 2003, 31).⁷ Soybilim tam da bunu yapar ve “mevcut olan ve bizim için değer taşıyan şeyi imkânlı hale getirmiş olan kazaları, son derece küçük sapmaları... hataları değerlendirme yanlışlarını, yanlış hesapları” saptayarak “bildiğimiz ve olduğumuz şeyin kökünde hakikatin ve varlığın değil, raslantısal olanın dışsallığının bulunduğunu” keşfeder (Foucault, 1984: 81; Foucault, 2004: 236).

Kısacası, Foucault'un belli bir düzenlilik içeren söylemsel oluşum içinde çelişki, düzensizlik ve tesadüf gibi olgulara yer vermesi değişimi nelerin mümkün kıldığını açıkça ortaya koyar. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, geleneksel tarih yazımının hasıraltı etmeye çalıştığı tesadüf, çelişki ve düzensizliklerin mümkün kıldığı söz konusu değişim kesinlikle, önceki söylemsel oluşumda bulunan “bütün nesnelere ya da kavramların ve bütün dile getirmelerin” ortadan kalktığı anlamına gelmez. Gerçekleşen şey, “ilişkilerle ilgili genel, fakat bütün elemanları tamamıyla değiştirmeyen bir dönüşümün meydana” gelmesidir (Foucault, 2006: 191; Foucault, 1999: 221). Diğer bir ifadeyle değişim, ilişki biçimlerini belirleyen kuralların değişmesidir ve bu değişiklik tüm kavramları, tüm nesnelere, tüm dile getirmeleri ortadan kaldırmaz. Öte yandan süreksizliği mümkün kılan bu değişim, tüm her şeyi değiştirmedeği gibi, “verili bir anda aniden tüm söylemsel oluşumları bölen, onları tek bir hareketle kesen” (Foucault, 2006: 193; Foucault, 1999: 223) bir şey de değildir. Bu değişim, Foucault'un çalışmalarında ortaya koyduğu üzere, deliliğe ilişkin modern temaların ortaya çıkmasında olduğu gibi (1988: 102 ve 150), 1780–1825 yılları arasında gözetlemenin tıbbi hakim olması gibi (2005: 108 ve 149) ve Batı düşüncesindeki yeni düşünme biçimlerinin ortaya çıkması gibi (2007: 236; Foucault, 2001: 308) “yavaş yavaş,” “adım adım” şekillenen bir durumdur.

Bu durumda “ifadelerin düzenliliği” denen şeyin süreksizliği dışlamadığı, süreksizliğin de baştan sona karma karışık bir yapı vaat etmediği gösterilmiş oldu. Yukarıda belirtildiği gibi bir taraftan gelip geçen olayları kendi özgün yerlerine oturtmak diğer bir ifadeyle “onların nevi şahsına münhasır olmadıklarını, kuralları bilinebilen, meşrulaştırmaları gözlenebilen bir inşanın sonuçları olduklarını” göstermek (Foucault, 2006: 28; Foucault, 1999: 38) kaygısı güdüdür. “İfadeyi ortaya çıkışının spesifikliği içine yerleştirmek, var oluş koşullarını belirlemek, sınırlarını tespit etmek, onunla ilişkilendirilebilecek diğer ifadelerle bağlantılarını kurmak, dışladığı diğer ifade biçimlerini göstermek” (Foucault, 2006: 30–31; Foucault, 1999: 42; Foucault, 1998a: 307 ve Foucault, 2004a: 151) ifadeyi kendi özgün yerine yerleştirme girişimi olduğundan Foucaultcu metodun karma karışık bir şey vaat ettiği söylenemez. Diğer taraftan, bizzat bir inşa olmalarından dolayı bu düzenliliklerin, süreksizlik ve kopukluk gibi olgulara da açık oldukları gösterilmeye çalışılır. “Nasıl oluyor da belli anlarda... ani kopuşlar, evrimde hızlanmalar normalde sahip olduğumuz sakin, süreklilikçi imgeye denk düşmeyen dönüşümlerle karşılaşılıyor?” sorusunun peşine düşmek de bu ikinci kaygının talep ettiği bir şeydir (Foucault, 1984b: 54; Foucault, 2005c: 63).

Foucaultcu metoda ilişkin belli bir resmin ortaya çıktığı bu noktada söz konusu metodu kullanacak analizciyi meşgul edecek olan iki önemli soruya söz konusu metod dâhilinde cevap vermek gerekir. Birincisi, muazzam genişlikteki ifadeler yığını karşısında analizci işe nerden başlayacaktır ve ikinci olarak tüm ifadeleri ele almak mümkün olmadığına göre ifadeler arasında “daha önemli” şeklinde bir ayırma gidilebilir mi? Birinci sorunun çözümü bağlamında Foucault, “başlangıç olarak geçici bir kopmayı kabul etmeyi” önerir. Fakat kabul edilen bu kopma, “çözümlemenin alt üst edeceği ve

göre de, düzen kaosu hiçbir zaman “tamamen örtemez” ve tam da bu nedenle nihai düzen diye bir şey yoktur (Castoriadis, 1993: 223).

⁷ Foucault'un düzenlilik ve düzensizliğin bir arada bulunabildiği argümanı daha sonra Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe tarafından daha net kelimelerle dile getirildi. Bu ikisinin yaptığı dört farklı terime ilişkin tanımlar Foucault'un argümanını daha bir anlaşılır kılmaya açısından önemlidir. *Eklemlenme* [articulation] “kimlikleri geçişecek şekilde öğeler arasında bir ilişki kuran herhangi bir pratik”, *söylem* “eklemleyici pratikten kaynaklanan yapılandırılmış bütünlük”, *moment* “bir söylem içinde eklemelenmiş görüldükleri ölçüde farksal konumları”, *öge* ise söylemsel olarak eklemelenmemiş bir farklılığı ifade etmektedir (Laclau ve Mouffe, 1992: 130).

gerekirse yeniden örgütleyeceği bir başlangıç bölgesidir.” Geçici kopma ya da başlangıç bölgesi seçilirken yapılması gereken şey ise “ilişkilerin çok sayıda, yoğun ve kısmen kolay betimlenebilir olduğu bir alana” odaklanmaktır (Foucault, 2006: 32–33; Foucault, 1999: 45; Foucault, 1998a: 310; Foucault, 2004a: 154). Bu odaklanma sırasında henüz yeni söylemin farklılaşmadığı, kendini eski söylemden farklı bir şekilde kurmadığı “sıfır noktasına” (zero point) kadar geri gidilebilir (Foucault, 1988; ix). Kısacası, analizci söylem ve pratiklerin en yoğun şekilde yaşandığı düşünülen bir döneme odaklanır, fakat bu analizin sonunda ortaya konulacak olan dönemleştirmeyi belirlemez sadece bir başlangıç noktası olarak işlev görür.

İkinci soru ifadeler yığını arasında nasıl bir seçim yapılacağına ilişkindir. Bu soruya cevap vermeden önce Foucault’un her cümleyi ifade olarak tanımlamadığını hatırlamakta fayda var. Dolayısıyla ifade sonsuz sayıda cümleler değil, çok sıkı ortaya çıkma koşulları bulunan “seyrek” bir şeydir ve “dokümanın bu seyrekliği olmasaydı” onu analiz etmek çok daha zor olacaktı (Foucault, 2006: 147; Foucault, 1999: 169). Aynı şekilde “konuşan öznenin de seyrekleşmesi,” her önüne gelenin konuşmadığı bir durum da söz konusudur (Foucault, 1981: 61–62; Foucault, 2003: 22; Foucault, 2006: 55 ve 75–76; Foucault, 1999: 69 ve 91–92). Dolayısıyla bu iki seyreklik analizciye belli bir kolaylık sağlar ve Foucault’un *Kliniğin Doğuşu*’nda tüm tıbbi metinlere ulaşması gibi çalışılan konu ile alakalı ifadelere odaklanmak da ifadelerin tümüne ulaşmaktan analizciyi kurtarabilir (Foucault, 1998: 263). Üstelik Gilles Deleuze’nin isabetle vurguladığı gibi Foucault’un *Hapishanenin Doğuşu*’na kadar teorileştirerek kullanmadığı, “belli bir problem tarafından oyuna sokulan iktidarın (ve direnişin) farklı odak noktalarında dönen” kelimeler, tümceler ve önermelere odaklanmak da önemli bir kolaylık sağlayacaktır (Deleuze, 2006: 16). Dolayısıyla eldeki ifadelerin bütün cümleleri ve hatta ifadeleri kapsaması gerekmiyor, mevcut olanları bir araya getirmek dile getirmenin “psikolojik halesini... uzaktan yöneten” şeyi (Foucault, 2006: 110; Foucault, 1999: 127–128) ele verecektir.

Foucaultcu metodun bir başka özelliği hangi metinlerin kaynak olarak alınacağı noktasında ortaya çıkar. İfadelere odaklanmanın ve onları “kendisinde ve kendisi dışındaki ilişki oyunlarını betimlemesine” imkân sağlayacak şekilde serbest bırakmanın (Foucault, 2006: 32; Foucault, 1999: 44) yeterli olduğunu belirten Foucault, bu ifadelere belli şeyleri söyletmeye çalışan ikincil metinlerin analizde kullanımına sıcak bakmaz. Dolayısıyla, ağırlıklı olarak ifadelerin kendilerinden, örneğin bir devlet söylemi çalışılıyorsa Meclis Tutanakları, mahkeme karar ve gerekçeleri, gazete haberleri ve ders kitapları, parti tüzükleri, raporlar, hukuki metinler, otobiyografiler gibi arşiv metinlerinden yararlanılır. İkincil metinlerin kullanılması bağlamında ise, bu metinler bir taraftan inceledikleri dönemlere ilişkin ifadeleri ifşa eden şeyler olarak ele alınırken, diğer taraftan bunlar ilgili dönemlere kendi söylemsel anlayışlarını dayatmaları temelinde çalışmanın alanına girdikleri noktada onun inceleme nesnelere dönüşebileceklerdir.

Sonuç Yerine

Foucaultcu metodu kullanmak iki noktada analizciyi önemli sorunlarla karşı karşıya bırakır. Birincisi bizzat Foucault’un altını çizdiği “kendi arşivini betimlemenin imkânsızlığı,” ikincisi ise incelenilecek herhangi bir tarihsel döneme ait ifadelere ulaşmada yaşanan zorluk. Birinci soruna ilişkin Foucault’un kullandığı ifadeler nettir: “kendi arşivimizi betimlemek onun kuralları içinde konuştuğumuzdan bizim için imkânsızdır” (Foucault, 2006: 146; Foucault, 1999: 169). Yukarıda belirtildiği üzere Foucault’un arşive verdiği anlam ve öznenin ifadeyi dile getirme koşulları düşünüldüğünde yazarın kendi arşivini neden betimleyemeyeceği daha net anlaşılabilir. Kısacası “arşiv, etkinliğini sürdürdüğü bir zamanda düşünülemezdir” (Hoy, 1994: 295). Fakat bu durum, yazarın içinde bulunduğu döneme ilişkin sessiz kalacağı anlamına gelmez. Foucault bir röportajında “1950’ye kadar süren” modern dönemi diğer bir ifadeyle “içinde yaşadığımız söylem sistemini belirlemek söz konusu olduğunda” yapılması gerekenin sürekli eleştiri yoluyla “kişinin kendisini ondan kurtarması” olduğunu yani Nietzscheci bir anlamda “çekici kafasına indirmek gerektiğini” dile getirmişti (aktaran, Sheridan, 1981: 196). İlk kez *Hapishanenin Doğuşu*’nda ortaya attığı “şimdinin tarihi” (Foucault, 1995: 31) kavramını da bu doğrultuda algılamak gerekir (Roth, 1994: 97). Nitekim 1971’de verdiği bir söyleşide “hala bizim olan ve içine sıkıştığımız sistemleri analiz etmeye çalıştığını” ve bunun “retrospektif bir analiz temelinde zamanımızın bir eleştirisini sunma meselesi olduğunu” dile getirmişti (aktaran, Jacques, 1994: 97; Foucault, 1984a: 45–46; Foucault, 2005b: 188). Kısacası Foucault’a göre, yazarın içine sıkışıp kaldığı şimdinin tarihi ancak iflah olmaz bir eleştiriye tabi tutularak ele alınmalıdır.

İkinci problem yöntemle birebir ilişkili değildir. Bu daha çok incelenecek olgunun kendi arşivini kapatmasıyla ilgili bir problemdir. Örneğin ilgili döneme dair arşiv büyük ölçüde yok edilmiş olabilir ya da devlet arşivlere ulaşmaya izin vermeyebilir. Marjinalleştirilen, unutturulmaya çalışılan ne varsa bunların devlet tarafından kullanılmasına izin verilmemesi belli bir dönemde kullanımda olan tüm ifadeler ulaşmayı olanaksız kılacağından, ifadelerin konuşmasına ve kendi söylemsel alanını ifşa etmesine izin verildiği bir çalışma önemli bir sorunla karşı karşıya kalır. Fakat bu noktada devreye giren kritik soru şudur: saklanan ifadeler analizde ortaya konulan dönemsel söylemi alt üst edecek bir özelliğe sahip midir? Şayet bir ifade diğer ifadelerle ilişkili bir biçimde ortaya çıkıyorsa bazı ifadelerin eksikliği genel söylemin ortaya çıkarılmasını engellemez. Zira saklanmış ve açıkta kalan ifadeler birbirlerinin etrafında gelişen aynı söylemsel alanın ürünleri olduklarına göre, devletin sakladığı ifadelerin ortaya çıkması söylenen ifadeler üzerinden yapılan dönemsel söylem analizini büyük ölçüde alt üst etmeyecektir.

Kaynakça

- Barrett, Michele (2000), **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**, Çeviren: Ahmet Fethi, Mavi Ada Yayıncılık, İstanbul
- Bauman, Zygmunt (1999), **Sosyolojik Düşünmek**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Bernauer, James William (2005), **Foucault'nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru**, Çev.: and İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Best, Seteven ve Douglas Kellner (1998), **Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar**, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Castoriadis, Cornelius (1993), **Dünyaya, İnsana ve Tabiata Dair**, Çeviren: Hülya Tufan, İletişim Yayınları, İstanbul
- Davidson, Arnold I. (2002), "Arkeoloji, Geneoloji, Etik", Çeviren: Veli Urhan, **Foucault ve Bilginin Arkeolojisi**, Derleyenler: Veli Urhan, Paradigma, İstanbul
- Deleuze, Gilles (2006), **Foucault**, İngilizceye Çeviri ve Editörler: Sean Hand, Continuum, London
- Eagelton, Terry (1990), **The Ideology of Aesthetic**, Basil Blackwell, Oxford
- Flynn, Thomas (2006), "Foucault's Mapping of History", **The Cambridge Companion to Foucault**, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge
- Foucault, Michel (1981), "The Order of Things", Trans. Ian Mcleod, **Uniting the Text: A Post-Structualist Reader**, Editör: Robert Young, Routledge, London, ss. 48–78
- Foucault, Michel (1984), "Nietzsche, Genealogy, History", **The Foucault Reader**, Editör: Paul Rabinow, Pantheon Books, New York
- Foucault, Michel (1984a), "What is Enlightenment", **The Foucault Reader**, Editör: Paul Rabinow, Pantheon Books, New York
- Foucault, Michel (1984b), "Truth and Power", **The Foucault Reader**, Editör: Paul Rabinow, Pantheon Books, New York, ss. 51–75
- Foucault, Michel (1984c), "On the Geneology of Ethics: An Overviev of Work in Progress", **The Foucault Reader**, Editör: Paul Rabinow, Pantheon Books, New York, ss. 340–372
- Foucault, Michel (1984d), "Polemics, Politics and Problematizations", **The Foucault Reader**, Editör: Paul Rabinow, Pantheon Books, New York, ss. 381–390
- Foucault, Michel (1988), **Madness and Civilization: A History of Insanity in The Age of Reason**, İngilizceye Çeviren: Richard Howard, Vintage Books, New York
- Foucault, Michel (1988a), **Cinselliğin Tarihi 2**, Çeviren: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul
- Foucault, Michel (1991), "Politics and Study of Discourse", **The Foucault Effect: Studies in Governmentality**, Editörler: Graham Burchell, Colin Gordon ve Peter Miller, The University of Chicago Press, the United States of America, ss. 53–72
- Foucault, Michel (1995), **Discipline and Punish: The Birth of the Prison**, İngilizceye Çeviren: Alan Sheridan, Vintage Books, New York
- Foucault, Michel (1998), "The Order of Things", **Michel Foucault: Aesthetics, Method and Epistemology**, Editör: James D. Fubion, The New Press, New York, ss. 261–267
- Foucault, Michel (1998a), "On the Archaeology of the Sciences: Response to the Epistemology Circle", **Michel Foucault: Aesthetics, Method and Epistemology**, Editör: James D. Fubion, The New Press, New York, 297–333
- Foucault, Michel (1998b), "On the Ways of Writing History", **Michel Foucault: Aesthetics, Method and Epistemology**, Editör: James D. Fubion, The New Press, New York, ss. 279–295
- Foucault, Michel (1999), **Bilginin Arkeolojisi**, Çeviren: Veli Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul
- Foucault, Michel (2001), **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge, İstanbul
- Foucault, Michel (2003), **Ders Özetleri 1970–1982**, Çeviren: Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

- Foucault, Michel (2004), “Nietzsche, Soybilim, Tarih”, Çeviren: Işık Ergüden, **Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss. 230–253
- Foucault, Michel (2004a), “Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine: Epistemoloji Çevresine Cevap”, **Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss. 139–178
- Foucault, Michel (2004b), “Tarih Yazma Biçimleri Üzerine”, **Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss. 64–82
- Foucault, Michel (2004c), “Bir Soruya Cevap”, **Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss. 113–138
- Foucault, Michel (2005), **The Birth of Clinic: An Archaeology of Medical Perception**, İngilizceye Çeviren: A. M. Sheridan, London
- Foucault, Michel (2005a), “Hakikat Kaygısı”, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, Çeviren: Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss. 83–97
- Foucault, Michel (2005b), “Aydınlanma Nedir?”, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, Çeviren: Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss. 173–192
- Foucault, Michel (2005c), “Hakikat ve İktidar”, **Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çeviren: Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss. 59–85
- Foucault, Michel (2005d), “Etigin Soybilimi Üzerine: Sürmekte Olan Çalışmaya İlişkin Bir Değerlendirme”, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, Çeviren: Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss. 193–220
- Foucault, Michel (2006), **The Archaeology of Knowledge**, İngilizceye Çeviren: A. M. Sheridan Smith, Routledge, London
- Foucault, Michel (2007), **The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences**, İngilizceye Çeviren: Alain Sheridan, Routledge, London
- Gutting, Gary (2006), “Introduction, Michel Foucault: A User’s Manual”, **The Cambridge Companion to Foucault**, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 1–28
- Hoy, David Couzens (1994), “Foucault: Modern or Postmodern?”, **Michel Foucault: Critical Assessments**, Volume: 1, Editör: Barry Smart, Routledge, London, ss. 281–301
- Jacques, T. Carlos (1994), “Whence does the Critic Speak? A Study of Foucault’s Genealogy”, **Michel Foucault: Critical Assessments**, Volume: 3, Editör: Barry Smart, Routledge, London, ss. 97–112
- Keskin, Ferda (1999), “Söylem, Arkeoloji ve İktidar”, **Doğu Batı**, Yıl: 3, Sayı 9, Kasım Aralık Ocak, ss. 15–22
- Keskin, Ferda (2004), “Sunuş: Felsefe Sahnesi”, **Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Kusch, Martin (1991), **Foucault’s Strata and Fields: An Investigation into Archaeological and Genealogical Science Studies**, Kluwer Academic Publisher, London
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (2001), **Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics**, 2. Baskı, Verso, London
- Nietzsche, Friedrich (1968), **The Will to Power**, Walter Kaufmann (Trans. ve Edt.), Vintage Books, New York
- Roth, Michael S. (1994), “Foucault’s ‘History of the Present’”, **Michel Foucault: Critical Assessments**, Volume: 1, Editör: Barry Smart, Routledge, London, ss. 97–110
- Sheridan, Alan (1981), **Michel Foucault: The Will To Truth**, Tavistock Publications, London
- West, David (1998), **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, Rousseau, Kant, Hegel’den Foucault ve Derrida’ya**, Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul
- Yeğen, Mesut (2003), **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul

Anket Şirketleri 30 Mart Testini Geçti mi?

Doç. Dr. Şakir GÖRMÜŞ

Sakarya Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Finansal Ekonometri Bölümü

sgormus@sakarya.edu.tr

Özet

Siyasi partilerin ekonomik olanaklarının artması ve siyasi liderlerin anketlere önem vermesiyle beraber seçim anketlerinin sayısı artmıştır. Anket şirketlerinin aynı seçim için farklı tahminlerde bulunması güvenilirliklerinin sorgulanmasına yol açmakta ve yandaş anket yaftasına maruz kalmaktadırlar. Bu çalışma istatistiksel teknikler yardımıyla 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde anket şirketlerinin performansını ölçmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın sonuçları aşağıdaki şekilde özetlenebilir. Anket şirketleri Türkiye genelindeki başarısını iller bazında gösterememiştir. MAK şirketinin 30 büyükşehir için ortalama sapması 5.7 puan iken ORC'nin 6.3 ve GEZİCİ'nin 6.8 puandır ki bu sapmalar yüksektir. Seçim yarışının çekişmeli olduğu birinci grup büyükşehirlerde ortalamadan sapmalar gerek şirketler ve gerekse partiler açısından diğer gruba göre daha düşüktür. Bu araştırma şirketlerinin seçim yarışının çekişmeli olduğu birinci grup büyükşehirlerde daha titiz çalışma yaparken kazananın büyük ölçüde belli olduğu ve seçim çekişmesinin yaşanmayacağı varsayılan büyükşehirlerde aynı hassasiyeti göstermediklerine işaret olabilir. Son olarak üç anket şirketi de ortalama da iller bazında AKP'nin oyunu olduğundan düşük tahmin ederken GEZİCİ şirketi MHP'nin (+4puan) ve CHP'nin (+3puan) oylarını iller bazında ortalamadan yüksek göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Anket Şirketleri, Seçim Anketleri, Güvenilirlik,

Did Survey Companies Pass The 30 March Test?

Abstract

In recent years, political parties' economic power and politicians' attention to election polls have been increased and then number of polls too. Different polls' different predictions about same election have been questioned credibility and partisan of polls. This study measures performance of polling companies using statistical techniques for March 2014 Turkish local election. Results showed that polling companies' performance decrease in local level compares to whole country. Average deviation for 30 major cities changes from 5.7 points (MAK) to 6.8 points (GEZİCİ) which are unacceptable. Pooling companies' average deviation relatively high some cities where election was closely contested. In city level, all three polling companies average prediction about AKP are lower than official result. However, GEZİCİ polling company's average prediction about MHP (+ 4 points) and CHP (+3 points) are higher than official result.

Keywords: Polling Companies, Election Polling, Credibility

Giriş

Seçim anketleri seçmenlerin siyasi tercihlerini belirlemek amacıyla yazılı olarak hazırlanmış sorulardan oluşur. Anket yönteminde seçmenlerin siyasi tercihleri kişisel görüşme, telefonla görüşme, posta aracılığı veya e-mail yoluyla sorulabilse de kişisel görüşme güvenilirliği açısından en çok tercih edilendir.

Türkiye'deki seçmen sayısının yaklaşık 52 milyon¹ olduğu düşünülürse seçim anketlerinin bütün seçmenler üzerinde uygulanması zaman ve maliyet açısından mümkün değildir. Zaman ve ekonomik kısıtlardan dolayı anket şirketleri seçmenlerin siyasi tercihleri hakkında bir karara varırken seçmenlerin sadece bir kısmını seçer ve anketi örneklem adı verilen bu gruba uygulayarak seçmenlerin tamamının siyasi tercihlerini tahmin etmeye çalışır. Özetlersek, seçim anketleri seçmenlerin bir kısmını inceleyerek seçmenlerin tamamının siyasi tercihleri hakkında tahmin yapmaktadır. Seçim anketlerinin başarısı en belirgin olarak seçim sonuçlarını tahmindeki başarısı ile ölçülür.

Gelişmiş ülkelerde seçim araştırmaları ve anketleri büyük bir pazara sahipken ülkemizde özellikle Kasım 2002 seçimleriyle beraber bu pazar gelişmeye başlamış ve birçok araştırma şirketinin bu pazara girmesiyle seçim anketlerinin sayısı artmıştır. Siyasi partilerin ekonomik olanaklarının artması ve siyasi liderlerin bu anketlere önem vermesinin bunda payı büyüktür². Sayın Başkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın mevcut belediye başkanlarının performanslarını ölçmede ve aday belirlemede belirli periyotlarla farklı anket şirketlerine anket yaptırdığı ve bu anket sonuçlarının kararlarındaki etkenlerden biri olduğu kamuoyu tarafından bilinmektedir.

Bu çalışmada 30 Mart 2014 yerel seçimlerini temel alarak seçim anketlerinin tahmin gücünü analiz edeceğiz. Araştırmanın birinci bölümünde anket şirketlerinin güvenilirlik sorunu sorgulanacaktır. İkinci bölümde Türkiye geneli belediye anket sonuçlarını, üçüncü bölümünde İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediyesi anket sonuçlarını ve son olarak kalan 27 büyükşehir belediyesi anketlerinin sonuçlarını çeşitli istatistiksel teknikler kullanılarak resmi sonuçlarla karşılaştırılacaktır. Bu çalışmada anket şirketlerinin yapmış oldukları seçim anketi sonuçları internetten yapılan tarama sonucunda ulusal gazetelerden elde edilmiş ve anket şirketlerinin en son yayınladıkları anket sonuçları baz alınmıştır.

1. Anketlerin Güvenilirliği

Anketlere ne kadar güvenebiliriz? Anket şirketleri kendilerine ödeme yapanları mutlu edecek sonuçlar mı çıkarıyorlar? Maliyetlerden kaçmak için masa başı anketimi yapıyorlar? Anketlerle seçmen yönlendirilmeye mi çalışılıyor? Gibi birçok soru kamuoyunun kafasını meşgul etmektedir. Kuşkusuz ki, anket şirketlerinin aynı seçim için farklı tahminlerde bulunmasının bundaki payı inkâr edilemez. Özellikle son yıllarda anket şirketlerinin aynı seçim için farklı tahminlerde bulunması güvenilirliklerinin sorgulanmasına yol açmakta ve yandaş anket şirketi yaftasına maruz kalmaktadırlar.

Seçim anketi yapan araştırma şirketlerinin yöneticileri de bu durumdan şikâyetçilerdir. Bu şikâyetlerini bilimsel yetersizlik, siyasetçilerin baskısı ve siyasi partilere yakınlık olarak üç ana grupta toplanmaktadır.

GENAR Araştırma Şirketi Genel Müdürü Mustafa Şen AA'na verdiği mülakatta, bazı anket şirketlerinin bilimsel yetersizliğinden dolayı yapılan anketlerin de bilimsel altyapısının eksik olduğunu ifade etmektedir. Anket şirketlerinin Araştırmacılar Derneği'ne üye olarak derneğin etik belgesi ve onur sözleşmesi imzalamasının güvenilirliği artıracığı kanaatindedir. Şen ayrıca kendilerini yanlış yönlendirip manipülasyon yapmaya çalışan adaylarında olduğunu da beyan etmiştir (<http://www.sondakika.com/haber/haber-anketlerin-guvenilirligi-icin-bilimsel-altyapisi-5427149/>).

GEZİCİ Araştırma Şirketi Genel Müdürü Mustafa Gezici POSTA212'ye verdiği mülakatta, anket şirketleri üzerinde oy oranlarıyla oynanması için büyük bir baskı olduğundan şikâyetçidir. Gezici, kendisine de bu yönde bir baskı olduğunu ve bazı meslektaşlarının bu baskılara boyun eğerek anket

¹ Seçmen sayısı istatistiksel olarak Ana kütle olarak tanımlanır.

² 2014 yılında AKP'si 177 milyon TL, CHP'si 92 milyon TL ve MHP'si 46 milyon TL hazine yardımı alacaktır. <http://www.trthaber.com/haber/gundem/hazine-yardimi-alan-siyasi-partilerin-kasasi-dolacak-114819.html>

sonuçlarını istenildiği yönde değiştirip yayınladıklarını ifade etti. (<http://posta212.com/guncel/anket-sirketlerine-baski>).

Andy-Ar Sosyal Araştırmalar Merkezi Genel Müdür Faruk Acar Bugün gazetesine verdiği mülakatta, araştırma şirketlerinin güvenilirliğinin kamuoyunda tartışılmasının önemli bir nedeni olarak seçim öncesinde ortaya çıkan naylon anket şirketlerini ve bunlara rağbet eden bazı siyasetçileri görmektedir (<http://gundem.bugun.com.tr/hangi-anket-dogru-haberi/1017308>).

Tuncay Şur'a (20 Mart 2014 Taraf Gazetesi) göre birçok anket şirketinin siyasi partilerle ticari veya siyasi bağı mevcuttur. Anket şirketleri siyasi veya ticari pozisyonlarına göre anketlerde oynama yaparak oluşmuş olan seçmen algılarını korumak, oluşacak olanları etkilemek ve kararsız olan seçmeni manipülasyonlarla kendine çekmeyi amaçlamaktadırlar (<http://www.taraf.com.tr/haber-anket-secimleri-ya-da-savasları-151110/>).

MetroPoll araştırma şirketi başkanı Prof. Dr. Özer Sencar'da Bugün gazetesine verdiği mülakatta, anket şirketlerinin siyasi güçlerle girdiği çıkar ilişkilerinin siyasal baskı ve manipülasyon aracı olmalarında büyük payı olduğunu ifade etmektedir(<http://gundem.bugun.com.tr/hangi-anket-dogru-haberi/1017308>).

Yapılan akademik çalışmalarda seçim anketi yapan araştırma şirketlerinin yöneticilerinin yukarıda yapmış oldukları şikâyetlerde haklılık payı olduğunu göstermektedir.

Seçim anketleri seçmen davranışı üzerinde önemli ölçüde etkilidir ve seçimler öncesinde anket şirketlerinin açıkladıkları partilerin oy oranlarıyla seçmenlerin tercihlerini etkilediği yönünde kuvvetli bir kanaat vardır (Atar, 2006: 219).

Seçim anketlerinin asli amacı seçmen tercihlerini öğrenmek olmasına rağmen medya üzerinden geniş kesimlere ulaştığı düşünülürse seçmeni yönlendirici etkisi de inkâr edilemez (Bektaş, 2000: 239).

Seçim anketlerinin seçmen davranışı üzerinde olası iki tür etkisinden bahsedilebilir. Birincisi, seçmen hem güçlü olan gruba ait olma duygusuyla hem de çıkar beklentisiyle anketlerde önde olan partiye yönelebilir. İkincisi, seçmen sempatzanı olduğu siyasi görüşün (Sol, Sağ, Milliyetçi, İslamcı vs.) oylarını bölmek için o siyasi görüşün anketlerde önde giden partisine yönelebilir (Kaban, 1995: 70).

Elazığ ilinde 29 Mart 2009 yerel seçimlerinde anket sonuçlarının seçmen davranışları üzerine etkisini araştıran çalışmada, ankete katılanların % 77'si kamuoyu araştırmaları ve seçim anketlerinin siyasi tercihlerini etkilediğini ifade etmiştir (Doğan ve Göker, 2010: 184).

İzmir ilinde anket sonuçlarının seçmen davranışları üzerine etkisini araştıran çalışmada, ankete katılanların % 21,2'si anket sonuçlarının oy tercihlerini etkilediğini ifade etmişlerdir ki bu önemli bir orandır (Baltacı ve Eke, 2012: 117).

Anket şirketlerinin de bir ticari işletme olduklarını düşünürsek aslında pazarda kalabilmeleri işlerini ne kadar iyi yapabildiklerine diğer bir ifadeyle tahminlerinin isabet derecesine bağlıdır. Yukarıdaki manipülasyonlara meyil eden ve dolayısıyla güvenilirliği sorgulanan anket şirketlerinin güvenilirlikleri test edilip derecelendirilebilirse piyasada uzun ömürlü kalmaları mümkün olmayacaktır.

Kredi derecelendirme kuruluşları bankaların kırılabilirliğini, yatırım analistleri borsada işlem gören şirketlerin yatırım yapılabilirliklerini analiz ve test ettikleri gibi sayıları ve pazarı gittikçe artan anket şirketlerinin güvenilirliklerinin de test edilebilmesi bir zorunluluktur. Çalışmanın bundan sonraki bölümleri basit istatistiksel analizlerle bu eksikliği gidermeye çalışacaktır. Şüphesiz ki bu çalışma bir başlangıçtır ve daha da geliştirilmeye ihtiyaç vardır.

2. 30 Mart 2014 Yerel Seçim Türkiye Geneli Anket Analizleri

30 Mart 2014 yerel seçimleri birçok yönleriyle Türkiye'de ilklerin yaşandığı bir yerel seçimdi. İlk olarak, Türkiye 30 Mart 2014 yerel seçimlerine 17 Aralık yargı darbesi teşebbüsü ve devamında yaşanan kaset darbelerinin etkisiyle bir genel seçim havasında girdi. Seçim meydanlarındaki söylemler yerel sorunlardan çok yargı darbesi ve kasetler üzerindendi. İkinci olarak, bir sivil toplum kuruluşu (Hizmet Hareketi) seçimlerde açıkça taraf olmasından dolayı seçim gündeminin merkezinde yer aldı.

Seçime etki edeceği düşünülen yeni etkenlerin ortaya çıktığı böyle bir ortamda seçim anketi yapan şirketlerin işi hiçte kolay değildi.

Tablo 1: 2014 Yerel Seçim Türkiye Geneli

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması ³
Resmi Sonuçlar 30 MART	45,5	27,8	15,3	6,1	
OPTİMAR 24-28 ŞUBAT	44,8	29,3	14,2	5,6	0,95
MAK 1-7 MART	46,9	30,1	14,3	5,8	1,25
GEZİCİ 12 MART	39,7	31,4	18,2	7,1	3,32
ORC 7-13 MART	45,4*	27,2*	16,1	6,3*	0,42*
GENAR 19 MART	46,9	30,1	14,3	5,8	1,25
KONSENSUS 19 MART	43	29	16,6	6,5	1,35
SONAR 19 MART	42,3	29,8	18,7	5,6	2,27
ANDY 19 MART	40,8	31,8	17,3	6,8	3,10
AG Araştırma 22-23 MART	45,3	25,4	17,3	7,5	1,50
KONDA 22-23 MART	46	27	15*	7	0,62
Ortalamadan Sapmalar⁴	2	1.95	1.58	0.63	

*En iyi tahmini göstermektedir. Tablo 1’de 10 farklı anket şirketlerinin Türkiye geneli için yayınladıkları anket sonuçları yapıldıkları tarih sırasına göre verilmiştir⁵. Tablonun ilk satırı 30 Mart 2014 yerel seçimlerinin resmi sonuçlarını vermektedir. Sonraki satırlar 10 anket şirketinin seçim tahminlerini verirken son satır 10 anket şirketinin resmi sonuçlardan sapmalarının ortalamasını vermektedir. Tablonun son sütunu ise anket şirketlerinin tahmin başarısını ölçmektedir.

Anket şirketlerinin AKP’si için ortalama sapması 2 puan iken BDP’si için sadece 0.63 puandır. AKP’nin oy oranı yüksek olduğundan sapmasının da yüksek olması istatistiksel olarak olağandır. Anket şirketlerinin tahmin başarıları ölçen asıl gösterge anket şirketlerinin ortalama sapmasıdır. ORC araştırma şirketinin Türkiye geneli için en başarılı tahmini yaptığını söyleyebiliriz. ORC şirketi AKP, CHP ve BDP’nin oy oranını en iyi tahmin ederken ortalama sapması sadece 0.42 puandır. KONDA 0.62 puan ortalama sapma ile en iyi ikinci tahmini yapan şirket olmuştur. GEZİCİ ve ANDY araştırma şirketleri sırasıyla 3.32 ve 3.10 ortalama sapma ile en başarısız tahmin yapan şirketler olmuştur. Üç genel seçim (2002, 2007,2011) ve iki yerel seçim (2004 ve 2009) tecrübesi yaşayan anket şirketlerinin birkaç istisna dışında Türkiye geneli için başarılı tahminler yaptığı söylenebilir.

3. 30 Mart 2014 Yerel Seçim Üç Büyükşehir Aanket Analizleri

Tablo 2: 2014 Yerel Seçim İstanbul

³ Her bir anket şirketinin 4 parti için resmi sonuçlardan sapmalarının ortalaması ayrı ayrı hesaplanmıştır.

⁴ 10 tane anket şirketinin resmi sonuçlardan sapmalarının ortalaması her bir parti için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

⁵(http://tr.wikipedia.org/wiki/2014_T%C3%BCrkiye_yerel_se%C3%A7imleri).

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	47,9	40,1	4	4,8	
MAK 1-7 MART	45	37	5*	6	2,33
GEZİCİ 12 MART	48,6*	39,8*	5,4	6,2	0,8*
ORC 7-13 MART	46,3	37,4	7	6,3	2,43
GENAR 19 MART	45,3	40,6	5,6	4,7*	1,57
KONSENSUS 19 MART	44,4	40,8	6,2	5,7	2,13
SONAR 19 MART	45,3	40,6	5,6	3,8(D)	1,57
ANDY 19 MART	44,24	42,8	5,88	4,69	2,75
AG Araştırma 22-23 MART	46,8	36,5	8,1	6,6	2,93
Ortalamadan Sapmalar	2,40	5,30	2,1		

Tablo 2’de 8 farklı anket şirketinin İstanbul için yayınladıkları anket sonuçları verilmiştir⁶. Anket şirketlerinin AKP’si için ortalama sapması 2.4 puan iken CHP’si için 5.3 puandır. GEZİCİ araştırma şirketinin İstanbul için en başarılı tahmini yaptığını söyleyebiliriz. GEZİCİ şirketi AKP ve CHP’nin oy oranını en iyi tahmin ederken ortalama sapması sadece 0.8 puandır. GENAR ve SONAR 1.57 puan ortalama sapma ile en iyi ikinci tahmini yapan şirketler olmuştur. AG ve ANDY araştırma şirketleri sırasıyla 2.93 ve 2.75 ortalama sapma ile en başarısız tahmin yapan şirketler olmuştur. Bütün şirketler AKP’nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

Tablo 3: 2014 Yerel Seçim Ankara

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	44,6	43,8	7,9	1	
MAK 1-7 MART	47	35	14	1	5,76
GEZİCİ 12 MART	38,4	31,2	27,6	2,8	12,83
ORC 7-13 MART	46,9	36,8	13,5	2,8(D)	4,97
GENAR 19 MART	46,3	39,9	10,2	3,7	2,63
KONSENSUS 19 MART	42,6	44,4*	9,6*	0,9	1,43*

⁶<http://www.secimanketleri.org/konsensus-ankara-istanbul-ve-izmir-anketi>
<http://gundem.bugun.com.tr/adil-gur-secim-anketi-sonuclari-19-mart-2014--haberi/1022557>
<http://www.secimanketleri.org/sonarin-secimlere-12-gun-kala-yaptigi-son-anket/12>
<http://www.habergazete.com/haber-detay/1/45733/SON-SEciM-ANKETi-2014-Son-Secim-Anketleri-buyuksehirlerde-son-durum-ne-2014-03-19.html>

SONAR 19 MART	46,2	39,9	10,2	3,7(D)	2,6
ANDY 19 MART	40,86	41,34	15,47	2,33(D)	4,60
AG Araştırma 22-23 MART	43,8*	42,5	10,2	0	1,47
Ortalamadan Sapmalar	2,59	5,07	5,94		

Ankara için anket şirketlerinin AKP'si için ortalama sapması 2.59 puan iken CHP'si için 5.07 ve MHP'si için 5.94 puandır. MHP ve CHP'nin ortalama sapmalarının yüksek çıkmasının nedeni MHP'den CHP'ye kayan oyların tahmin edilemediğini göstermektedir. KONSENSUS araştırma şirketi Ankara'da CHP ve MHP'nin oy oranını en iyi tahmin ederken 1.43 puan ile de en düşük ortalama sapmaya sahip olmasına rağmen Ankara için kazananı doğru tahmin edememiştir. AG şirketi 1.47 puan ortalama sapma ile en iyi ikinci tahmini yapan şirket olmuştur. GEZİCİ ve MAK araştırma şirketleri sırasıyla 12.8 ve 5.76 ortalama sapma ile en başarısız tahmin yapan şirketler olmuştur. KONSENSUS ve ANDY dışında bütün şirketler AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

Tablo 4: 2014 Yerel Seçim İzmir

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	36	49,6	8	3,4	
MAK 1-7 MART	44	43	6	2	6,87
GEZİCİ 12 MART	38,7	45,6	14,1	1,6(D)	4,27
ORC 7-13 MART	38,5	43,6	7,4	3,5(D)	3,03
GENAR 19 MART	31,6	51,3	8,1*	8,9(D)	2,06
KONSENSUS 19 MART	34,9	50,5*	10,2	3,1	1,4*
SONAR 19 MART	31,6	51,3	8,1*	8,9(D)	2,06
ANDY 19 MART	37,48	47,24	12,12	3,16(D)	2,47
AG Araştırma 22-23 MART	35,9*	47,6	10,4	0	1,5
Ortalamadan Sapmalar	3,08	3,16	2,20		

İzmir için KONSENSUS şirketi CHP'nin oy oranını en iyi tahmin ederken 1.4 puan ile de en düşük ortalama sapmaya sahiptir. AG şirketi 1.5 puan ortalama sapması ile en iyi ikinci tahmini yapan şirket olmuştur. MAK ve GEZİCİ araştırma şirketleri sırasıyla 6.87 ve 4.27 ortalama sapma ile en başarısız tahmin yapan şirketler olmuştur. MAK dışında bütün şirketler CHP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

Üç büyükşehir için yapılan anket sonuçları ile Türkiye geneli için yapılan anket sonuçları karşılaştırıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir.

1. Anket şirketlerinin üç büyükşehir için yaptıkları seçim tahminlerin gerek partiler bazında ortalamadan sapması gerekse şirket ortalama sapmaları Türkiye geneli ile kıyaslandığında çok yüksektir. Buradan anket şirketlerinin üç büyükşehir için yaptıkları seçim tahminlerinin Türkiye geneli için yaptıkları seçim tahminlerinden daha başarısız olduğu sonucu çıkmaktadır.
2. Türkiye geneli için en iyi tahmini yapan ORC şirketi aynı başarıyı üç büyükşehir tahminlerinde gösterememiştir. Üç büyükşehirin ikisinde (Ankara ve İzmir) KONSENSUS şirketi en iyi tahmini yapmış olmasına rağmen Ankara'da birinci partiyi doğru tahmin edememiştir. GEZİCİ şirketi İstanbul için en iyi tahmini yapmış olmasına rağmen Ankara için en başarısız tahmini yapmıştır.

Sonuç olarak üç büyükşehir için yapılan tahminlerde başarıyla öne çıkan bir şirket yoktur.

4. 30 Mart 2014 Yerel Seçim Büyükşehirler Anket Analizleri

Bu bölümde 3 şirket tarafından açıklanan 27 büyükşehir anket sonuçları iki ana grupta incelenecektir⁷. Birinci grupta tarihsel olarak ve önceki anket sonuçlarına göre seçim yarışının çekişmeli geçmesi beklenen büyükşehirler (Adana, Antalya, Balıkesir, Eskişehir, Hatay, Manisa, Mardin, Mersin, Tekirdağ ve Van) yer alırken ikinci grupta kazananın büyük ölçüde belli olduğu ve seçim çekişmenin yaşanmayacağı varsayılan büyükşehirler (Aydın, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Şanlıurfa, Trabzon) yer almaktadır.

2014 Yerel Seçim Adana

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	31,9	24,8	33,4	7,3	
MAK 1-7 MART	28	25*	29	6	2,83
GEZİCİ 12 MART	31,4*	25,2	35,5	7,9	1,00*
ORC 7-13 MART	30,5	27,1	32*	4,9(D)	1,7
Ortamadan Sapmalar	1,93	0,97	2,3		

Adana için GEZİCİ araştırma şirketi 1.0 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken MAK araştırma şirketi 2.83 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette MHP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Antalya

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	35,8	35,3	24,4	2,2	
MAK 1-7 MART	39	37*	15	4	4,77*

⁷<http://www.memurlar.net/album/5084/>

<http://www.gercekgundem.com/galeri/yerel-secim/1007/30-buyuksehirde-son-yerel-secim-anketi>

<http://www.memleket.com.tr/bugun-secim-olsa-30-buyuksehirde-son-durum-gezici-1099g.htm>

GEZİCİ 12 MART	36,5*	42,5	17,5*	3,5	4,93
ORC 7-13 MART	33,1	39	15,4	3,5(D)	5,13
Ortalamadan Sapmalar	2,2	4,2	8,43		

Antalya için MAK araştırma şirketi 4.77 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 5.13 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Sadece MAK şirketi AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir. Üç anket şirketi de MHP'nin oyunu olduğundan çok düşük tahmin etmiştir.

2014 Yerel Seçim Balıkesir

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	39,8	25,3	31,6	1	
MAK 1-7 MART	40*	17	34	3	2,84*
GEZİCİ 12 MART	32,2	25,7*	42,1	0	3,37
ORC 7-13 MART	29,1	27,4	32*	3,2(D)	4,4
Ortalamadan Sapmalar	6,17	3,6	4,43		

Balıkesir için MAK araştırma şirketi 2.84 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 2.83 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Sadece MAK şirketi AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Eskişehir

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	39,1	44,8	11,2	0	
MAK 1-7 MART	43	45*	5	2	3,43
GEZİCİ 12 MART	39,5*	47,1	13,4	0	1,63*
ORC 7-13 MART	32,5	43	12,7*	3,6(D)	3,3
Ortalamadan Sapmalar	3,63	1,43	3,3		

Eskişehir için GEZİCİ araştırma şirketi 1.63 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken MAK araştırma şirketi 3.43 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette CHP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Hatay

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	40,4	40,9	15,4	1,4	

MAK 1-7 MART	45	36	7	3	5,96
GEZİCİ 12 MART	34,2	36,1	28,5	1,2(D)	8,03
ORC 7-13 MART	39,6	38,1	15	2,5(D)	1,33*
Ortalamadan Sapmalar	3,86	4,16	7,3		

Hatay için ORC araştırma şirketi 1.33 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahip olmasına rağmen çok yakın geçen yarışta kazananı doğru tahmin edememiştir. GEZİCİ araştırma şirketi 8.03 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Sadece GEZİCİ şirketi CHP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Manisa

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	36,7	18,3	40,1	2,5	
MAK 1-7 MART	36*	18*	34*	3	2,36*
GEZİCİ 12 MART	38,7	24,8	33,7	2,8	2,96
ORC 7-13 MART	34,2	30,1	26	3,5(D)	9,56
Ortalamadan Sapmalar	1,73	6,2	8,86		

Manisa için MAK araştırma şirketi 2.36 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 9.56 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin edememiştir.

2014 Yerel Seçim Mardin

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	37,6	0	0	52,1	
MAK 1-7 MART	44	3	0	46	3,87
GEZİCİ 12 MART	40,5	4,8	3,4	51,3*	2,97*
ORC 7-13 MART	38,1*	12,3	0	39,5	6,35
Ortalamadan Sapmalar	3,26	6,7	1,13	6,5	

Mardin için GEZİCİ araştırma şirketi 2.97 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 6.35 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette BDP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Mersin

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	27,9	28,2	32,1	9,8	
MAK 1-7 MART	27*	29*	28	8	1,9
GEZİCİ 12 MART	22,9	37,5	29,8	9,8*	4,14
ORC 7-13 MART	24,7	29,1	31,6*	7,4	1,75*
Ortalamadan Sapmalar	3,03	3,66	2,3	1,4	

Mersin için ORC araştırma şirketi 1.75 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken GEZİCİ araştırma şirketi 4.14 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Sadece ORC şirketi MHP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Tekirdağ

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	37,2	45,8	12,7	1,7	
MAK 1-7 MART	36	44*	12*	6(D)	1,23*
GEZİCİ 12 MART	38,5	42,3	16,2	3(D)	2,76
ORC 7-13 MART	37,4*	36,3	15,1	3,5(D)	4,03
Ortalamadan Sapmalar	0,84	4,93	2,2		

Tekirdağ için MAK araştırma şirketi 1.63 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 4.03 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. MAK ve GEZİCİ şirketleri CHP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Van

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	40,8	0,7	0	54,1	
MAK 1-7 MART	47	5	4	44	6,15
GEZİCİ 12 MART	42,8*	4,2	6,8	46,2*	4,97*
ORC 7-13 MART	38,3	9,1	0	38,9	6,25
Ortalamadan Sapmalar	3,56	5,4	3,6	11,06	

Van için GEZİCİ araştırma şirketi 4.97 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 6.25 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. ORC ve GEZİCİ şirketleri BDP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir. Üç şirketinde BDP'in oylarını belirgin bir şekilde gerçekten düşük tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Aydın

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	29,1	43,7	21,5	3	
MAK 1-7 MART	29*	32	31	2	7,1
GEZİCİ 12 MART	17,5	65,5	13,8	3,6	13,7
ORC 7-13 MART	28,1	47,4*	18,5*	2,4(D)	2,57*
Ortalamadan Sapmalar	4,23	12,4	6,73		

Aydın için ORC araştırma şirketi 2.57 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken GEZİCİ araştırma şirketi 13.7 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette CHP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Bursa

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	49,5	28,7	15,3	2	
MAK 1-7 MART	50*	27	14	2	1,15*
GEZİCİ 12 MART	44,8	33,9	17,8	3,5(D)	4,13
ORC 7-13 MART	42,6	29*	14,5*	4,2(D)	2,67
Ortalamadan Sapmalar	4,03	2,4	1,53		

Bursa için MAK araştırma şirketi 1.15 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken GEZİCİ araştırma şirketi 4.13 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Denizli

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	45,3	38,8	11,9	1,1	
MAK 1-7 MART	42	32	21	1	6,4
GEZİCİ 12 MART	40,8	34,5*	20,5	4,2	5,8
ORC 7-13 MART	44*	28,9	17,3*	3(D)	5,53*
Ortalamadan Sapmalar	3,03	7	7,7		

Denizli için ORC araştırma şirketi 5.53 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken MAK araştırma şirketi 6.4 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç

şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir. Üç şirkette MHP'in oylarını belirgin bir şekilde gerçekten yüksek tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Diyarbakır

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	35	1,2	0	55,1	
MAK 1-7 MART	43	0*	0	50*	4,77*
GEZİCİ 12 MART	47,3	2,4	0	47,8	6,93
ORC 7-13 MART	38,3*	3,5	0	44,5	5,4
Ortalamadan Sapmalar	7,87	1,57	0	7,67	

Diyarbakır için MAK araştırma şirketi 4.47 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken GEZİCİ araştırma şirketi 6.93 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette BDP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Erzurum

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	58,8	0	29	6,2	
MAK 1-7 MART	54*	2*	34*	2	3,93*
GEZİCİ 12 MART	49,7	2,1	46,9	1,3(D)	9,7
ORC 7-13 MART	42,5	7,9	35	2,6(D)	10,06
Ortalamadan Sapmalar	10,06	4	9,63		

Erzurum için MAK araştırma şirketi 3.93 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 10.06 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir. Üç şirkette MHP'in oylarını belirgin bir şekilde gerçekten yüksek tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Gaziantep

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	54,1	21,7	12	6,1	
MAK 1-7 MART	54*	28	7	5	3,80*
GEZİCİ 12 MART	50,5	27,5*	9,5	12,5	3,97
ORC 7-13 MART	43,6	32	12,5*	3,5(D)	7,1
Ortalamadan Sapmalar	4,73	5,47	2,67		

Gaziantep için MAK araştırma şirketi 3.8 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 7.1 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Kahramanmaraş

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	58,7	6,1	30,9	1	
MAK 1-7 MART	60*	5*	26	1	2,43*
GEZİCİ 12 MART	50,7	15,6	29,2*	4,5(D)	6,4
ORC 7-13 MART	50,7	13,6	27	3,5(D)	6,46
Ortalamadan Sapmalar	5,76	6,03	3,5		

Kahramanmaraş için MAK araştırma şirketi 2.43 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 6.46 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Kayseri

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	58,5	8,8	27,2	0	
MAK 1-7 MART	63	11*	20	0	4,63
GEZİCİ 12 MART	54,7*	12,1	24,2	9	3,36*
ORC 7-13 MART	54	13,5	24,9*	2,5(D)	3,83
Ortalamadan Sapmalar	4,4	3,4	4,63		

Kayseri için GEZİCİ araştırma şirketi 3.36 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken MAK araştırma şirketi 4.63 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Kocaeli

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	50,6	26,2	14,1	2	
MAK 1-7 MART	52*	30	7*	2	4,1*
GEZİCİ 12 MART	40,5	29,9	23,1	6,5(D)	7,6
ORC 7-13 MART	41,2	27*	20	4,1(D)	5,36
Ortalamadan Sapmalar	6,96	2,76	7,33		

Kocaeli için MAK araştırma şirketi 4.1 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken GEZİCİ araştırma şirketi 7.6 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Konya

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	64,3	5,7	18,5	7,5(SP)	
MAK 1-7 MART	65*	4*	15	1	1,96*
GEZİCİ 12 MART	68,2	10,4	16,2	5,2	2,1
ORC 7-13 MART	56,3	10,1	20,5*	4,9(D)	5,8
Ortalamadan Sapmalar	4,2	3,6	2,6		

Konya için MAK araştırma şirketi 1.96 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 5.8 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Malatya

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	62,9	16,7	7,5	10(SP)	
MAK 1-7 MART	50	15*	7*	1	5,03*
GEZİCİ 12 MART	50,5*	22,4	18,2	8,9(D)	9,6
ORC 7-13 MART	45	28,3	13	5,5(D)	11,6
Ortalamadan Sapmalar	14,4	6,33	5,56		

Malatya için MAK araştırma şirketi 5.03 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 11.6 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir. Üç şirkette AKP'in oylarını belirgin bir şekilde gerçekten düşük tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Muğla

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	29,1	49,1	18,2	1,4	
MAK 1-7 MART	28*	37	27	2	7,33
GEZİCİ 12 MART	24,4	42,6	26,8	6,2	6,6
ORC 7-13 MART	26,5	45,7*	19*	3,1(D)	2,26*

Ortalamadan Sapmalar	2,8	7,3	6,06		
-----------------------------	------------	------------	-------------	--	--

Muğla için ORC araştırma şirketi 2.26 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken MAK araştırma şirketi 7.33 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette CHP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Ordu

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	54,4	34,2	8,2	1(SP)	
MAK 1-7 MART	46*	44	7*	3(D)	6,45*
GEZİCİ 12 MART	43,2	43,1	9,5	4,2	7,13
ORC 7-13 MART	34,6	33,5*	17,1	4(D)	9,8
Ortalamadan Sapmalar	13,13	6,45	3,8		

Ordu için MAK araştırma şirketi 6.45 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 9.8 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir. Üç şirkette AKP'in oylarını belirgin bir şekilde gerçekten düşük tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Sakarya

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	57,9	9,2	27,1	3,2(SP)	
MAK 1-7 MART	48*	28	9	15(D)	15,6
GEZİCİ 12 MART	44,1	26,7	25,9*	3,9	10,83
ORC 7-13 MART	43,8	15,2*	31,6	3,9(D)	8,2*
Ortalamadan Sapmalar	12,6	14,1	7,93		

Sakarya için ORC araştırma şirketi 8.2 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken MAK araştırma şirketi 15.6 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir. Üç şirkette AKP'in oylarını belirgin bir şekilde gerçekten düşük ve CHP'nin oylarını gerçekten yüksek tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Samsun

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	54	16	26,1	1,8(SP)	
MAK 1-7 MART	45	24*	23	8(D)	6,7*
GEZİCİ 12 MART	46,5*	27,6	23,8*	2,1	7,1

ORC 7-13 MART	41,8	29,3	17,8	3,2(D)	11,26
Ortalamadan Sapmalar	9,56	10,96	4,56		

Samsun için MAK araştırma şirketi 6.7 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 11.26 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir. Üç şirkette AKP'in oylarını belirgin bir şekilde gerçekten düşük ve CHP'nin oylarını gerçekten yüksek tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Şanlıurfa

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	60,8	2	2,6	30,7	
MAK 1-7 MART	58	4	1	30	1,75*
GEZİCİ 12 MART	66,5	7,5	8,2	17,8	7,42
ORC 7-13 MART	43,5	9	0	30,2	6,85
Ortalamadan Sapmalar	8,6	4,83	2,46	4,53	

Kahramanmaraş için MAK araştırma şirketi 1.75 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken GEZİCİ araştırma şirketi 7.42 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir.

2014 Yerel Seçim Trabzon

Siyasi Partiler	AKP	CHP	MHP	BDP	Şirket Ortalama Sapması
Resmi Sonuçlar 30 MART	58,4	24,4	11,6	4,1(SP)	
MAK 1-7 MART	47*	40	6	7(D)	10,8*
GEZİCİ 12 MART	43,2	41,5	7,5*	7,8	12,13
ORC 7-13 MART	35	30,1*	23,7	4,1(D)	13,73
Ortalamadan Sapmalar	16,6	12,8	7,26		

Trabzon için MAK araştırma şirketi 10.8 puan ile en düşük ortalama sapmaya (ey iyi tahmin) sahipken ORC araştırma şirketi 13.73 puan ile en yüksek ortalama sapmaya (en başarısız tahmin) sahiptir. Üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını doğru tahmin etmişlerdir. Üç şirkette AKP'in oylarını belirgin bir şekilde gerçekten düşük ve CHP'nin oylarını gerçekten yüksek tahmin etmişlerdir.

Kent ölçeği küçüldükçe seçmenlerin ülkenin içinde bulunduğu genel siyasal havadan daha az etkilenmekte ve siyasi kırılganlıklar daha az olmaktadır. Özellikle askeri darbe ve müdahalelerin ardından gerçekleştirilen yerel seçimlerde büyük kentlerde tepki oylarının küçük kentlere göre daha üst düzeye çıktığı ve bu açıdan büyük kentlerin muhalefetin ya da tepkinin daha kolay yaşama geçtiği mekânlar olduğu görülmektedir (Örsan, 2004: 17).

Türkiye'de özellikle yerel seçimlerde kent ölçeklerinin seçmenlerin oy verme davranışında belli siyasal eğilimleri tercihte ve bir siyasal eğilimden diğerine kaymada da önemli etkisi bulunmaktadır.

Küçük kentler “oyun yönü” bakımından büyük kentlere göre daha “tutucu” özellikler Gösterirken büyük kentlerde ise “oyun yönünde” konjonktüre göre önemli kaymalar görülmektedir (Çınar, 2007: 62).

Siyaset bilimi özetle kent ölçeği büyüdükçe seçmenin daha az tutucu olacağını ve partiler arasındaki oy geçişinin daha fazla olacağını ileri sürmektedir. Bunun bir çıkarımı olarak seçmenin tutucu olduğu küçük kentlerde seçmen tercihlerinin daha az değişken olduğundan tahminlerinde daha isabetli olması beklenmektedir. Sonuçlar göstermiştir ki yerele (küçük kentlere) inildikçe tahminlerin isabetinde bir artış yoktur.

İstatistiksel olarak anket şirketleri 30 büyükşehirin bazılarında pozitif ve bazılarında negatif sapma yapacaklarından ortalama sapmasının düşük çıkması beklenir. Aşağıdaki tablo 3 anket şirketinin 30 büyükşehirde 3 parti için ortalama sapmalarını vermektedir.

Tablo 5: Anket Şirketlerinin 30 Büyükşehir için ortalama sapması⁸

Ortalama Sapma	AKP	CHP	MHP
ORC	-5,98	0,09	0,61
MAK	-0,73	0,29	-1,81
GEZİCİ	-3,71	4,06	3,08

Üç anket şirketi de AKP için negatif ortalama sapmaya sahiptir. Bu sonuç üç anket şirketinin de iller bazında AKP'nin oyunu ortalama olarak olduğundan düşük tahmin ettiklerini göstermektedir. Aynı anket şirketleri CHP için pozitif ortalama sapmaya sahiptir. Üç anket şirketi de iller bazında CHP'nin oyunu ortalama olarak olduğundan yüksek tahmin etmişlerdir. Bu sonuçlar kamuoyunda oluşan algının tersine anket sonuçlarından en fazla AKP'nin olumsuz ve CHP'nin olumlu etkilendiğini göstermektedir. Özellikle GEZİCİ anket şirketinin CHP ve MHP'yi iller bazında yüksek gösterirken AKP'yi düşük göstermesi dikkat çekicidir.

Sonuç

30 büyükşehir için yapılan anket sonuçlarını seçim sonuçları ile karşılaştırdığımızda aşağıdaki sonuçlara ulaşabiliriz.

1. Anket şirketlerinin üç büyükşehir için yaptıkları seçim tahminlerin gerek partiler bazında ortalamadan sapması gerekse şirket ortalama sapmaları Türkiye geneli ile kıyaslandığında çok yüksektir. Buradan anket şirketlerinin üç büyükşehir için yaptıkları seçim tahminlerinin Türkiye geneli için yaptıkları seçim tahminlerinden daha başarısız olduğu sonucu çıkmaktadır.
2. Türkiye geneli için en iyi tahmini yapan ORC şirketi aynı başarıyı üç büyükşehir tahminlerinde gösterememiştir. Üç büyükşehir ikisinde (Ankara ve İzmir) KONSENSUS şirketi en iyi tahmini yapmış olmasına rağmen Ankara'da birinci partiyi doğru tahmin edememiştir. GEZİCİ şirketi İstanbul için en iyi tahmini yapmış olmasına rağmen Ankara için en başarısız tahmini yapmıştır.
3. İstanbul, Ankara ve İzmir hariç 27 büyükşehirim 16 tanesinde MAK, 6 tanesinde ORC ve 5 tanesinde GEZİCİ şirketi en iyi tahmini yapmıştır. MAK anket şirketinin diğerlerine kıyasla daha başarılıdır. MAK şirketinin tüm iller için ortalama sapması 5.7 puan iken ORC'nin 6.3 ve GEZİCİ'nin 6.8 puandır.
4. Anket şirketleri en fazla sapmaya 5.7 puan ile AKP'de yapmışken onu 5.5 puan ile CHP ve 4.6 puan ile MHP takip etmiştir.

⁸ Her bir anket şirketi için iller bazında resmi sonuçlardan sapması toplanarak il sayısına bölünmek suretiyle bulunmuştur.

5. Tarihsel olarak ve önceki anket sonuçlarına göre seçim yarışının çekişmeli geçmesi beklenen büyükşehirlerde (Adana, Antalya, Balıkesir, Eskişehir, Hatay, Manisa, Mardin, Mersin, Tekirdağ ve Van) MAK şirketinin ortalama sapması 4.3 puan iken ORC'nin 4.6 ve GEZİCİ'nin 5.4 puandır. Bu büyükşehirlerde anket şirketleri en fazla sapmaya 4.2 puan ile CHP ve MHP için yapmışken onları 2.9 puan ile AKP takip etmiştir.

6. Kazananın büyük ölçüde belli olduğu ve seçim çekişmenin yaşanmayacağı varsayılan büyükşehirlerde (Aydın, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Şanlıurfa, Trabzon) GEZİCİ şirketinin ortalama sapması 7.6 puan iken ORC'nin 7.7 ve MAK'ın 8.2 puandır. Bu büyükşehirlerde anket şirketleri en fazla sapmaya 7.8 puan ile AKP, 6.6 puan ile CHP ve 4.9 puan ile MHP için yapmıştır.

7. Seçim yarışının çekişmeli olduğu birinci grup büyükşehirlerde ortalamadan sapmalar gerek şirketler ve gerekse partiler açısından diğer gruba göre daha düşüktür. Bu araştırma şirketlerinin seçim yarışının çekişmeli olduğu birinci grup büyükşehirlerde daha titiz çalışma yaparken kazananın büyük ölçüde belli olduğu ve seçim çekişmenin yaşanmayacağı varsayılan büyükşehirlerde aynı hassasiyeti göstermediklerine işaretir.

8. Manisa'da üç şirkette AKP'nin birinci parti olacağını öngörürken ipi MHP göğüslemiştir.

9. Malatya, Ordu, Sakarya, Samsun, Trabzon ve Van'da gerek partiler bazında ortalamadan sapma gerekse şirket ortalama sapmaları çok yüksektir. Buralardaki partilerin yüksek oy oranları tahmin edilememiştir.

10. Son olarak üç anket şirketi de iller bazında AKP'nin oyunu olduğundan düşük tahmin ederken GEZİCİ şirketi MHP (+4puan) ve CHP'nin (+3puan) oylarını iller bazında ortalamadan yüksek göstermiştir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Ö. Örsan; (2004), “Yerel Seçimlerin Yerelliği”, *Kamu Yönetimi Dünyası*, 17, ss. 43-48.
- ATAR, Yavuz; (2006), “Seçim Hukukunun Güncel Sorunları”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 23, ss. 211-237.
- BALTACI, Cemal ve EKE, Cemal; (2012), *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), ss. 115-126.
- BEKTAŞ, Arsev; (2000), *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- ÇINAR, Tayfun; (2007), “Yerel Seçimlerde Kent Büyüklüğü ile Oy Vermenin Yönü Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği 1963-1999”, *A.Ü.SBF Dergisi*, 62(3), ss. 141-165.
- DOĞAN, Adem ve Göksel GÖKER; (2010), “Yerel Seçimlerde Seçmen Tercihi (29 Mart Yerel Seçimleri Elazığ Seçmeni Örneği)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), ss. 159-187
- KABAN Z. Y.; (1995), “Türkiye’de Araştırma Şirketleri, Yaptıkları Siyasi Kamuoyu Araştırmaları ve Seçmen Tercihi üzerine Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sahraaltı Afrika'da Bağımsızlık Sonrası Devlet İnşası, Siyasi İstikrar ve Devlet Kapasitesinin Güçlendirilmesi: Gine-Bissau Örneği

Özer Köseoğlu¹

Braima Djamanca²

Özet

Çalışmada, Sahraaltı Afrika'nın küçük devletleri arasında yer alan ve sıklıkla “zayıf” veya “kırılgan” devlet kavramlarıyla birlikte anılan Gine-Bissau'da devlet ve ulus inşası ile devlet kapasitesinin geliştirilmesi meseleleri seçilmiş diğer Afrika ülkelerinden oluşturulan karşılaştırmalı veri setlerinden yola çıkılarak incelenmiştir. Böylece Gine-Bissau'nun bağımsızlık sonrası devlet inşası ve devlet kapasitesinin güçlendirilmesine ilişkin tecrübelerinin özgün yönleri ile seçilen diğer Sahraaltı Afrika ülkeleriyle olan benzerlikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Veri setlerinin oluşturulmasında çeşitli uluslararası indekslere başvurulmuş ve veriler betimleyici bir analiz ile yorumlanmıştır. Çalışmanın ulaştığı temel sonuç, ulusal entegrasyonunu nispeten sağlayabilmiş bir ülkede askeri darbeler, suikastlar ve yolsuzlukla desteklenen siyasi istikrarsızlığın devlet inşası ve devlet kapasitesini güçlendirme politikalarını olumsuz etkilediği; seçilmiş hükümetlerin politikalarını oluştururken ve uluslararası donörlerin yardımlarını planlarken önceliği bu sorunların çözümüne vermelerinin önemli olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Devlet kapasitesi, Devlet İnşası, Gine-Bissau, Sahraaltı Afrika

JEL Kodu: D73, P52, Z18,

State-Building, Political Stability, and Empowerment of the State Capacity In Sub-Saharan Africa: The Case Of Guinea-Bissau

Abstract

This study examines Guinea-Bissau, which is one of the smallest countries located in Sub-Saharan Africa and mostly labeled as “weak” or “fragile” state, in terms of state and nation-building and improvement of state capacity through analyzing several data sets that are derived from a pattern of elected African states. The aim of this study is to grasp the intrinsic characteristics of Guinea-Bissau's experience on state-building and empowerment of state capacity, and reveal the similarities between different states of the Sub-Saharan Africa. We gathered the data sets from various international indexes and we did our analysis in a descriptive way. We draw a conclusion that in a country like Guinea-Bissau who have a relatively integrated society, political instability that is fortified by military coups, assassins, and corruption effects state-building efforts and state capacity reform in a negative manner. In line with that conclusion, elected governments of Guinea-Bissau and international donors should consider this fact while designing development policies and plans.

Key Words: State Capacity, State-building, Guinea-Bissau, Sub-Saharan Africa

JEL Code: D73, P52, Z18,

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilimdalı.

Giriş

21. yüzyılın başında yeni bir dünya düzeninin ortaya çıktığı kabul edilir. Bu dönemin sorunları bir önceki yüzyıla göre nicelik olarak artmış, nitelik açısından ise çok daha fazla karmaşıklaşmıştır. Yeni sosyal hareketler güçlenmiş; terör, göç, çevre sorunları gibi problemler küreselleşme süreciyle birlikte yerel ve ulusal sınırları aşmış; iletişim, ulaşım ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler devletin dönüşümü ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Yeni yüzyılın politika sorunları olarak çevre, ekonomik krizler, kentleşme ve büyük kentlerin yönetimi, demografik sorunlar, enerji, terör ve ulusal güvenlik, siber toplum, göç ve mültecilik gibi konular öne çıkmaktadır.

Oldukça uzun bir listeden teşkil eden sorunlar, sadece gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin değil, “zayıf” (*weak state*), “başarısız” (*failed state*) ya da “kırılgan” (*fragile state*) olarak adlandırılan düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin de temel problemleridir. Ancak belirtmek gerekir ki zayıf devletlerin büyük çoğunluğu yakın zamanda bağımsızlığını kazanmış, devlet ve/veya ulus inşası süreçlerini tamamlayamamıştır. Sömürgecilik geçmişi ve uluslararası kalkınma programlarına bağımlılık bu ülkelerin neredeyse tamamının ortak özelliğidir. Siyasal ve ekonomik istikrarsızlık, etnik çatışmalar, bürokratik kapasitenin yetersizliği, demokratikleşme ve özgürlüklerin sağlanamaması gibi içsel sorunlara ek olarak ciddi bölgesel ve küresel meydan okumalarla karşı karşıya kalan bu devletler kalkınma ve yönetişimin ölçüldüğü çeşitli indekslere göre oluşturulan listelerin en sonlarında yer almaktadır.

Büyük ölçüde Sahraaltı Afrika’da toplanan bu ülkeler içinde Gine-Bissau da bulunmaktadır. Senegal ve Gine ile sınırı bulunan Gine-Bissau, 1974 yılında Portekiz’den ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu çalışmada, bağımsızlık sonrası Gine-Bissau’da devlet inşası ve devlet kapasitesinin güçlendirilmesi sorununun analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Böyle bir analiz, Sahraaltı Afrika ülkelerinde yaygın görülen ve birbiriyle ilişkili iki temel sorun olan devlet inşası ve devlet kapasitesi konularının Gine-Bissau örneğinde anlaşılmasını sağlayacaktır. Elbette Gine-Bissau’nun Sahraaltı Afrika’da bulunan tüm “zayıf devletleri” temsil ettiği iddia edilemez. Gelişmiş veya “zayıf” her ülkenin kendine özgü kültürel, siyasal ve toplumsal yapısı ve buna bağlı gelişme süreci bulunmaktadır. Bununla birlikte, çalışmada, uluslararası indekslerde devlet kapasitesini ölçmede kullanılan göstergelere odaklanılarak Gine-Bissau’nun durumu, seçilmiş Sahraaltı Afrika ülkeleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Böylece devlet kapasitesinin önemli göstergeleri arasında yer alan insani gelişmişlik, yönetimde etkinlik, siyasi istikrar, regülasyon kalitesi, yolsuzluk ve rüşvetle mücadele sorunlarının yaygın bölgesel etkisi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Gine-Bissau, söz konusu bağlam içinde kendi içsel dinamiklerinin yanında bölgesel eğilimler de dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Gine-Bissau’nun, belirlenen sorunsal bağlamında özgün yönlerini ortaya çıkarmak ve bölgeyle ilişkili olan ortak özelliklerini/sorunlarını belirlemek amaçlanmaktadır.

Çalışmada yöntem olarak, Gine-Bissau’nun devlet kapasitesine ilişkin mevcut durumunu anlamak açısından Sahraaltı Afrika ülkeleri arasından bir karşılaştırma grubu oluşturulmuştur. Ayrıca çeşitli sorunları bulunmakla birlikte³ karşılaştırmalı çalışmalarda yaygın olarak kullanılan Dünya Bankası Yönetişim İndeksi (*Worldwide Governance Indicators*, WGI), BM Kalkınma Programı İnsani Gelişim İndeksi (*Human Development Index*, HDI) ve Uluslararası Şeffaflık Örgütü’nün Yolsuzluk Algı İndeksinden (*Corruption Perception Index*, CPI) yararlanılarak ülkeleri kapsayan veri setleri çıkarılmış ve betimleyici bir yöntemle analiz edilmiştir.

Çalışmanın ilk kısmı, devlet inşası ve devlet kapasitesi kavramlarının Afrika bağlamında açıklanmasına odaklanmaktadır. İkinci bölümde ise özel olarak Gine-Bissau’da devlet inşası süreci tartışılmakta, kronolojik olarak siyasal gelişmelere yer verilmekte ve devlet kapasitesi sorgulanmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise belirlenen uluslararası indekslerde Gine-Bissau ile bölge ülkelerinin devlet kapasitesine ilişkin mevcut durumları karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Makale, karşılaştırma bulgularını değerlendiren bir sonuç bölümü ile sona ermektedir.

³ Yönetişim ve devlet kapasitesine ilişkin uluslararası göstergeler teorik temelleri olmadığı, önyargıya dayandığı ve bir ülkenin gelişme düzeyi hakkında çok az şey söylediği için eleştirilmektedir (Andrews ve diğ., 2010: 2; Thomas, 2010). Fakat bu çalışmada olduğu gibi, yönetişim veya devlet kapasitesi genel iktidar uygulamaları bağlamında ele alındığında söz konusu göstergelerin kullanışlı olduğu söylenebilir. Ayrıca başka alternatiflerinin henüz bulunamamış olması da yazarları bu indekslerin kullanılmasına yönlendirmektedir.

1. Devlet İnşası ve Kapasite Geliştirme: Kavramsal ve Kuramsal Arka Plan

Devletin halen en yaygın olarak kullanılan klasik tanımlarından biri Max Weber'e aittir. Weber'e göre (2003: 132) devlet, "belirli bir arazi içinde, *fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde* (başarıyla) bulunduran insan topluluğudur". Weber'in tanımı, devleti analiz birimi olarak ele almayı kolaylaştıracak objektifliği ve yalınlığı sağlamakla birlikte günümüzde fonksiyonları sayıca artan ve kendi içinde farklılaşan, teknolojiadaki gelişmelerin de etkisiyle işleyişi giderek karmaşıklaşan modern devletlerin anlaşılmasında yetersiz kalabilmektedir. Modern devletin daha kapsamlı bir tanımını yapan Tilly'e göre (1975: 70) devlet, "belli sınırları olan bir bölgede yaşayan bir nüfusu kontrol eden bir organizasyon; (1) aynı toprak sınırlarında faaliyet gösteren diğer organizasyonlardan farklılaşmış, (2) özerk, (3) merkezileşmiş ve (4) bölümleri birbiriyle resmi bir koordinasyon içinde çalışan devleti" ifade eder.

Tanımdan da anlaşıldığı gibi modern devletin temel özelliklerinden birisi organizasyondur. Devletten söz edebilmek için siyasal iktidara belirli yetkilerin verilmiş olması ve bu siyasal iktidarın birtakım kurallara dayalı olarak uygulanması gerekir. Modern devletin ikinci özelliği olan farklılaşma ise söz konusu organizasyonun tüm ve yalnızca siyasal faaliyetleri yürüttüğü durumda en yüksek seviyesine ulaşır. Modern devletin bir diğer özelliği, belirli bir nüfus üzerinde denetleme ve yönetim gücünü kullanmasının bir yansıması olarak zor kullanımı ve buna ilişkin tekelin de kendisinde olmasıdır. Diğer yandan, tanımda yer alan özerklik doğrudan egemenlik ile ilişkilidir. Hâkim ve denetleyici bir organizasyon, egemen olduğu ölçüde devlettir; yani nüfus üzerindeki otoritesini başka hiçbir güce borçlu olmadığını iddia eder. Devletin egemenliğinin en temel göstergesi, belirli bir toprak parçası üzerinde kontrol gücüne sahip olmasıdır. Ayrıca, devletten söz ettiğimizde söz konusu organizasyonun bir bütün olması gerekir. Son olarak devlet, organizasyon olarak, içindeki bölümleri birbirinden farklı özellik taşıyan bir bütündür (Poggi, 2011: 27-32).

Avrupa sömürgeciliğinin başlamasına kadar Afrika'nın Aşağı Sahra bölgesinde modern devletlere rastlanmıyordu. II. Dünya Savaşının ardından sömürgeciliğin sona ermesiyle birlikte dünyanın gelişmekte olan bölgelerinde devlet inşası süreci başladı. Devlet inşası Hindistan ve Çin gibi ülkelerde büyük ölçüde başarılıken, başta Afrika kıtasının yeni devletlerinde olmak üzere Asya ve Ortadoğu'daki devletlerde tamamlanamadı (Fukuyama, 2005: 14). Devlet-odaklı bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, devletin inşa sürecindeki sorunlar temelde devlet kapasitesindeki yetersizlikleri akla getirmektedir. Devlet kapasitesi veya kurumsal kapasite, devletlerin politika belirleme ve uygulama, kanunları açıklık ve şeffaflıkla uygulama becerisidir (Fukuyama, 2005: 19). Devletin üstlendiği işlevlerini hukuk devleti, açıklık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda etkin, verimli ve kaliteli olarak yerine getirmesi devlet kapasitesi kavramı içinde değerlendirilir.

Devletin üstlendiği görevleri yerine getiren kamu kurumlarının kapasitesi birçok faktöre bağlıdır. Bunlar arasında gelenek ve görenekler, kamu kurumları tarafından kullanılan kaynaklar ve bu kaynakların kullanım hakkı, talimatların açıklığı, mevcut organizasyon yapıları, inisiyatif kullanma durumu, lider ve personel kapasitesi, organizasyonların yeniden yapılanma konusundaki serbestlikleri sayılabilir (Tanzi, 16.06.2015).

2. Afrika'da Devlet İnşası ve Devlet Kapasitesine Odaklanmak: Geleneksel Yaklaşımlara Meydan Okumalar

Afrika devletleri bir yandan doğal kaynakları, enerji ve insan gücü potansiyeli nedeniyle ciddi bir zenginlik sahibi iken diğer yandan hükümetler savaş, yoksulluk, kaçakçılık, terör ve istikrarsızlıklarla boğuşmaktadır. Devlet inşası ve devlet kapasitesinin güçlendirilmesine ilişkin karşılaşılan sorunların ve yukarıda bahsedilen paradoksun temelinde Avrupa sömürgeciliği yer almaktadır. Sömürgeciliğin olumsuz sonuçlarından biri, devlet kapasitesinin zayıf kalmasına neden olmasıdır. 1960'lardan sonra Afrika toplumları, sömürgeci güçlerden bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından devlet yönetimi ve rasyonel bürokratik idarenin oluşturulmasıyla ilgili gerekli bilgi ve tecrübe aktarımını gerçekleştirememiştir. Bu nedenle de birçok Afrika ülkesinde idari, ekonomik ve siyasal açıdan kurumsallaşma sağlanamamıştır⁴ (Thies, 2009).

⁴ Örneğin kolonyal Portekiz yönetimi, Gine-Bissau'dan tarımsal üretim fazlası çıkarmaya konsantre olmuştu. Ekonomik ve toplumsal altyapı son derece kısıtlıydı ve kolonyal ekonomi ile kentsel kolonyalistlerin ihtiyaçlarına

Afrika devletlerini nitelenmek için geleneksel olarak “zayıf devlet” (*weak state*), yeterli hukuk ve düzen, güvenlik veya kamu hizmeti sunamayan devletleri ifade etmektedir. İyi yönetim (*good governance*) bağlamında zayıf devlet tezi, yapısal uyum politikalarıyla iyi yönetimi (*better government*) sağlamak için devlet fonksiyonlarını güçlendirme doğrultusunda reformlara girişmeyi önermiştir (Kjaer, 2014: 20). Ancak halen yaygın olarak kullanılan bu kavramsallaştırma sorunludur. Çoğunlukla kolonyalizm sonrası Afrika devletlerini tanımlamak için kullanılan zayıf veya başarısız devlet kavramları Batı güvenlik çıkarlarının lehine, şiddetli bir önyargı barındırmaktadır (Kohnert, 2009: 2).

Devlet kapasitesinin geliştirilmesi için küresel aktörler tarafından yürütülen uluslararası yardımlar ve kalkınma programları da eleştirel bir yaklaşımı hak etmektedir. On yıllardır yürütülen kalkınma programlarından elde edilen sonuçlar tartışmalıdır. Sağlanan nispi ilerlemelere rağmen, özellikle Sahraaltı Afrika devletleri hala dünyanın en yoksul ve geri kalmış ülkeleri arasındadır. Kohnert’e göre (2009: 2), demokratik kalitesine bakılmaksızın seçimlerin desteklenmesi ve Afrika’daki ülkelerin demokratikleşmesi ve istikrarına katkı anlamına gelen kalkınma yardımları bizi yanlış yönlendirmekte ve hatta esas amaca zarar vermektedir (*counterproductive*). Uluslararası donörlerin çeşitliliği, projelerin sayıca çokluğu ve birbirini tekrar etmesi, fonların sürekliliğinin olmaması, donörlerin birbiriyle çelişen gündemlerinin olması ve yüksek (yönetmel) uygulama ve izleme maliyetleri uluslararası kalkınma yardımlarıyla ilgili yazında ortaya konulan en önemli sorunlardır (Moss ve diğerleri, 2006: 8).

Bu noktada, kırılan Afrika ülkelerinde demokratik ve istikrarlı bir yapı oluşturmayı amaçlayan çeşitli ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörlerin yanında, kalkınma yardımlarının “aşağıdan-yukarıya” (bottom-up) politikalarla formüle edilmesi ve yürütülmesi şeklinde bir paradigma değişimine ihtiyaç bulunmaktadır. Gerek uluslararası donörler ile ulus devletler ve gerekse devletler ile yerel aktörler arasında kalkınma amaçlı politikaların oluşturulmasında geleneksel “yukarıdan-aşağıya”, hiyerarşik ilişkilere dayalı model terkedilmelidir (Kohnert, 2009: 3). Bu öneri, kalkınma yardımları ve devlet kapasitesinin güçlendirilmesi politikaları açısından yaklaşım değişimine işaret etmektedir. Sahraaltı Afrika devletlerinin kalkınma süreçlerinde yerelden ulus-devletlere oradan da uluslararası kuruluşlara doğru uzanan, kendi içinde çok düzlemli yönetim unsurlarını barındıran politika tercihlerinin geleneksel modellerin yerine tercih edilmesi düşünülmelidir.

3. Gine-Bissau’da Ulus İnşası, Devlet İnşası ve Siyasal Hayat

Gine-Bissau Cumhuriyeti, Senegal ve Gine arasında yer alan (bkz. Resim 1), Kuzey Atlantik Okyanusuna kıyısı bulunan, Portekizce konuşulan bir Batı Afrika ülkesidir. 1974 yılında Portekiz’den ayrılarak bağımsızlığını ilanından itibaren Gine-Bissau’da devlet inşası en temel sorunlardan biri olagelmıştır. Siyasal istikrarsızlıklar, devlet inşasının önündeki en önemli engellerden biridir.

yönelmişti. Sonuçta bağımsızlık sonrası hükümet ve toplum gıda arzı, eğitilmiş işgücü, bütçe finansmanı, malzeme ve yedek parça gibi yaşamsal öneme sahip olan alanlarda ciddi yetersizliklerle karşı karşıya kalmıştır (Kovsted ve Tarp, 2003: 210).

KAYNAK: www.maps.com

Resim 1. Gine-Bissau'nun Coğrafi Konumu

1974 yılında Portekiz'den ayrılarak bağımsızlığını ilanından itibaren askeri darbeler ve siyasi suikastlar de dâhil olmak üzere çok sayıda politik sorunla karşılaşmıştır. Gine Bissau'nun kurucu babası olarak görülen Amilcal Cabral, 1956 yılında Portekiz Afrika'sında anti-kolonyal mücadeleyi başlatmak için kardeşi Luis Cabral ile birlikte “Gine ve Cape Verde'nin Bağımsızlığı için Afrika Partisi'ni” (*Partido Africano da Independencia da Guine e Cabo Verde*, PAIGC) kurmuştur. Amical Cabral'ın 1972 yılında suikastta öldürülmesinin ardından, kardeşi Luis Cabral bağımsız Gine Bissau'nun ilk başkanı olarak 1980 yılına kadar görevde kalmıştır (African Union, 2013: 3). Bağımsızlık sonrası dönemde ülkenin demokratikleşeceğine ilişkin tüm iyimser beklentiler boşa çıkmıştır. 1990'lı yıllara kadar siyasi arena güç mücadelesindeki rakip kurumlar, liderler ve tarımla uğraşan sermaye sahiplerince desteklenen etnik gruplar arasında mücadeleler belirleyici olmuştur (Forrest, 1987: 96). Gine-Bissau'da yüksek derecede etnik bölünmeye ve “zayıf” veya “başarısız” olarak tanımlanan devlete rağmen ulusal entegrasyon oldukça güçlü gözükmektedir. Hatta, ulusal entegrasyonun güçlü ve etnik gruplar arası işbirliğinin açık olması nedeniyle, etnik grupların politik katılımı açısından önemli olan “politik kabilecilik” (*political tribalism*) benzeri bir yapı Gine-Bissau'da kurulmamıştır. Ulusal entegrasyonun bir göstergesi de 1998 ve 1999 yıllarında ortaya çıkan askeri karışıklık ve yabancı güçlerin ülkeye müdahalesi karşısında halkın toplumsal, etnik ve dini farklılıkları bir kenara bırakarak ortak düşman karşısında birlikte savaşmasıdır (Kohl, 2010: 103). PAIGC, çeşitli etnik grupları kapsayan bir şemsiye yapı olarak “farklılıkta birleşme” (*unity in diversity*) ve “ağaç olarak ulus” (*tree-as-nation*) modelleri temelinde özgürlük mücadelesinin en başından itibaren aktif olarak ulusal entegrasyonu teşvik etmiştir (Kohl, 2010: 104).

Böylece diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi postkolonyal bir devlet olan Gine-Bissau'da da, devlet inşasının ardından bir ulus inşa etme süreci gerçekleşmiştir. Bu model, ulus inşasının devlet inşasından önce geldiği İtalya, Almanya ve Polonya gibi Kıta Avrupası'nda devlet inşası tecrübesinden farklılaşmaktadır (Kohl, 2010: 104).

Bağımsızlık sonrası dönemde PAIGC'nin siyasi ve toplumsal etkisi giderek zayıflamıştır. Başkan Luiz Cabral ve ordunun lideri Joao Vieira, siyasi güç için kişisel çatışma içine girmiştir. Hükümet, bürokrasi ve parti yetkilileri Cabral'ın yanında, ordu ve yeni gelişen orta sınıf siyasi kadrolar ordunun safında yer almıştır. Yeni uygulanan vergilerden rahatsız olan ve Bakanlığın ticaret politikasına karşı olan birçok köylünün bu rahatsızlığı etnik bağlarla orduya taşınmıştır. Tüm bu toplumsal ve siyasi gelişmeler ise 1980 yılında bir darbeyle sonuçlanmıştır (Forrest, 1987: 96-97).

Afrika'da 1990'ların ilk yıllarında başlayan çok partili hayata geçiş sürecinde, 1991 yılında Gine Bissau'da da çok partili siyasi hayat başlamıştır. Yapılan yeni anayasanın ardından 1994 yılında birden çok partinin katıldığı başkanlık ve parlamento seçimleri gerçekleştirilmiştir. PAIGC'den sonra

kurulan ilk siyasal parti Balantalılar tarafından desteklenen “Sosyal Devrim Partisi” (PRS) olmuştur (Temudo, 2009: 57). Ancak bu seçimlerde de PAIGC başarılı olmuş, hem tek parti döneminin başkanı Vieira yeniden seçilerek koltuğunu korumuş, hem de meclis çoğunluğu kazanılmıştır.

Hemen belirtmek gerekir ki bu ilk demokrasiye geçiş süreci oldukça sancılı olmuştur. Çeşitli iktisadi, sosyal ve siyasal nedenlerle 1998 yılında Gine-Bissau tarihinin en büyük siyasi krizi ortaya çıkmış ve askerler ayaklanmıştır. Balatalılar ayaklanan askerleri desteklemiştir. Bu ayaklanma 1998-1999 yılları arasında bir iç savaşa⁵ yol açmış, Cumhurbaşkanı Nino Vieira, Senegal ve Gine Cumhuriyetinden yardım istemek zorunda kalmıştır. 11 ay kadar süren iç savaşın sonucunda dış güçler, işgalci yabancı askerler ve hükümet güçleri yenilmiş, Cumhurbaşkanı “Nino” Vieira Portekiz’e sürgün edilmiştir. Savaş sonrası yapılan seçimlerde ise PRS lideri Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Temudo, 2009: 57-58). Böylece geçici bir yönetim kurularak demokrasinin restorasyonu sürecine girilmiştir.

1999 yılında yapılan demokratik seçimin ardından kurulan hükümette neredeyse her hafta bakan değiştiren, yolsuzluk suçlamalarına maruz kalan PRS lideri Kumba Yala, 2003 yılında başka bir darbenin ardından alaşağı edilmiştir. 2004 yılında yapılan yeni seçimlerde ise PAIGC yeniden iktidara gelmiştir (Temudo, 2009: 59). Başkanlık seçimlerinde üçüncü tur oylamanın ardından, bağımsız aday olarak seçimlere giren eski başkan Bernardo Vieira oylamayı kazanarak yeniden başkan seçilmiştir.

Fakat Vieira da görev süresini tamamlayamadan 2 Mart 2009 tarihinde düzenlenen bir suikastla öldürülmüştür. Yerine seçilen Malam Bacai Sanha ise rahatsızlığının ardından Fransa’da kaldırıldığı hastanede 2011 yılında vefat etmiştir. Bu sırada, Başbakan Carlos Gomes Junior’un başkanlık için adaylığını açıklamasının ardından görevden ayrılması üzerine yerine Gine Bissau tarihinin ilk kadın başbakanı olarak Adiato Djalo Nandigna atanmıştır (African Union, 2013: 4).

Gine-Bissau’nun yakın siyasal tarihi ve son suikast olayları birlikte değerlendirildiğinde, politik-askeri iktidar elitleri arasındaki iç sorunlar ve düşmanlık devletin altını oymakta, devletin işleyişimi bozmakta ve yozlaştırmakta olduğu söylenebilir (Kohnert, 2009: 4). Siyasal istikrarsızlığın arkasında büyük ölçüde ülkede süregelen “kişiselleşmiş siyaset” anlayışı yer almaktadır. Bu siyaset anlayışının temelleri, devrim sonrası dönemin devlet sosyalizmi düşüncesinde yatmakta ve uzun süredir devam etmektedir. Devrim sonrası dönemde Amilcar Cabral’ın kişisel kararları ve davranışları üzerinden siyasetin şekillenmesi, kurumsallaşmayı önlemiştir. Cabral’ın ardından gelen siyasetçiler de hükümeti kendi kişisel isteklerini gerçekleştirme aracı olarak otoriter bir tavırla, şahsi kavgalar içinde ve orduyu bir cezalandırma aracı şeklinde kullanarak her seferinde yeniden düzenlemişlerdir (Fistein, 2011: 443).

4. Karşılaştırmalı Perspektiften Gine-Bissau’da Devlet Kapasitesi ve Siyasi İstikrar

Bu çalışmada, Gine Bissau’nun devlet kapasitesi bakımından Sahraaltı Afrika ülkeleri içindeki yerini belirlemek için üç uluslararası indeksten veri setleri çıkarılmıştır. Devlet kapasitesi ile doğrudan ilişkisi bulunan insani gelişme, yönetimde etkinlik, regülasyon kapasitesi, siyasi istikrar, yolsuzluk ve rüşvetle mücadele göstergeleri temel alınmıştır. Karşılaştırma yöntemi olarak ise Sahraaltı Afrika’nın nispeten farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerini kapsayan bir örüntü oluşturulması amaçlanmıştır. Buna göre, Güney Afrika, Cape Verde, Eritre ve Somali ile Gine-Bissau’nun coğrafi komşuları olan Senegal ve Gine veri setini oluşturmak üzere örnekleme dâhil edilmiştir. Gine Bissau ile karşılaştırılacak ülkeler farklı gelişmişlik düzeylerinde seçilerek çeşitlendirilmiş, böylece ülkenin devlet kapasitesi göstergeleri bakımından konumunu daha iyi anlama imkanı sağlanmıştır. Ayrıca örnekleme artırarak çok sayıda ülkenin grafiksel gösterimindeki karmaşıklık da önlenmiştir.

4.1. Karşılaştırma Bulguları

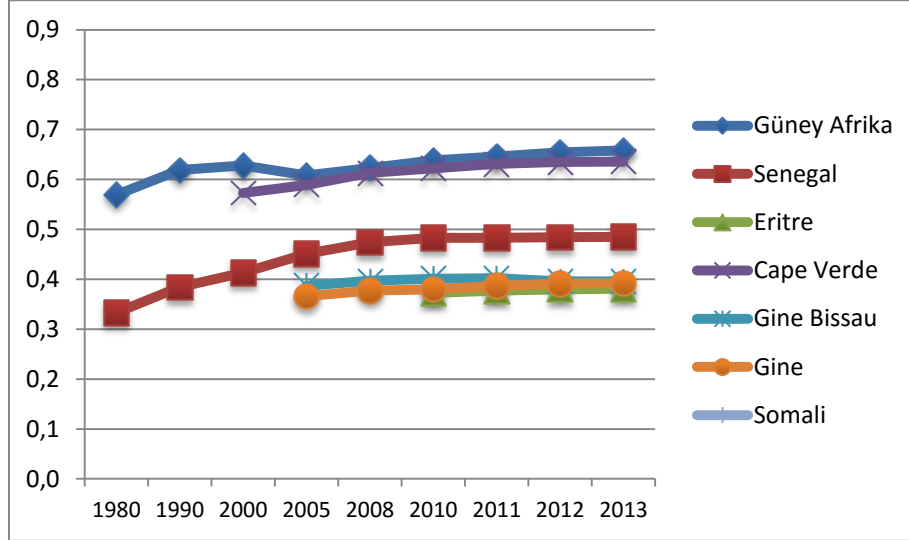
4.1.1. İnsani Gelişme Düzeyi

1990 yılından bu yana BM Kalkınma Programı tarafından yayınlanan İnsani Gelişme İndeksi (HDI), ülkelerin yaşam süresinin uzunluğu, okuryazar oranı, eğitim ve hayat seviyesinden oluşan üç temel sütun üzerine kurulan bir ölçüm yöntemidir. İndeks, çok yüksek insani gelişme, yüksek insani gelişme, orta düzey insani gelişme ve düşük insani gelişme olmak üzere dört gelişmişlik düzeyine göre ülkeleri

⁵ Bu çatışma, halk isyanı, ayrılıkçı talep veya yoğun etnik bölünmeden değil, devleti kontrol etmek isteyen elitler arasındaki mücadeleden kaynaklanmaktaydı (Kovsted ve Trap, 2003: 207).

sınıflandırmaktadır. Afrika kıtası açısından bakıldığında indekse göre, Kuzey ve Güney Afrika'da yer alan ülkelerin orta ve yüksek insani gelişmişlik düzeylerine karşın, Sahraaltı Afrika dünyanın en düşük insani gelişme seviyelerine sahiptir.

Grafik 1'de daha önce örneklem olarak belirlenen ülkelerin 1980-2013 yılları arasındaki insani gelişme trendleri gösterilmektedir. HDI, 0 ile 10 arasında aldıkları puanlara göre ülkeleri dört kategoride toplanmaktadır: 0,0-0,5 düşük insani gelişme; 0,5-0,7 orta düzey insani gelişme; 0,7-0,8 yüksek insani gelişme ve 0,8-1,0 çok yüksek insani gelişme.

KAYNAK: <http://hdr.undp.org/en/content/table-2-human-development-index-trends-1980-2013>

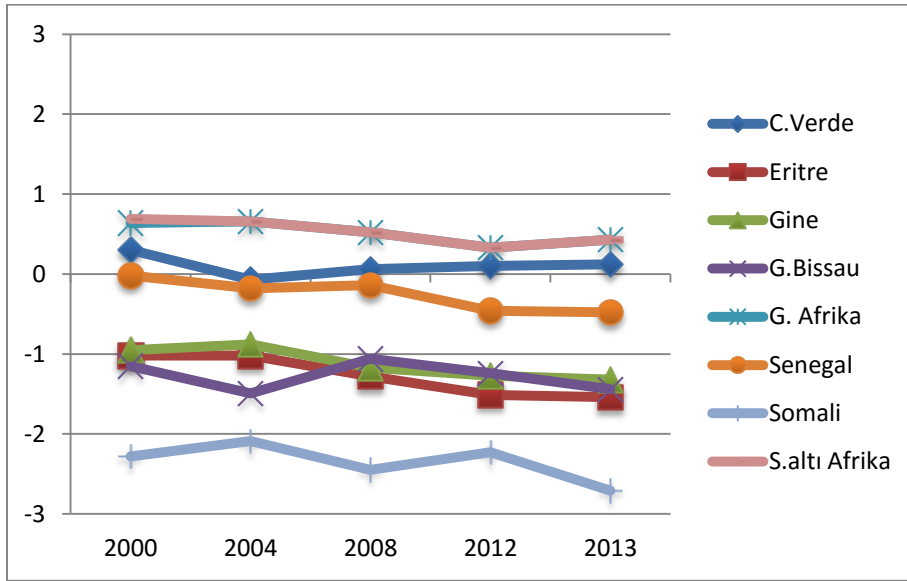
Grafik 1. Sahraaltı Afrika Ülkelerinde İnsani Gelişme (1980-2013)

2013 verilerine göre, Senegal 0,48; Eritre 0,38; Gine, Gine-Bissau ve Somali 0,39'luk oranlarla HDI'ya göre düşük insani gelişme düzeyine sahiptir. Güney Afrika 0,65 ve Cape Verde 0,63 oranlarıyla orta düzey insani gelişme grubunda yer bulmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren genel trendlere bakıldığında ise Güney Afrika ve Cape Verde'nin özellikle 2005 yılından itibaren diğer ülkelere göre daha hızlı bir şekilde insani gelişme düzeyini yükselttiği, Gine Bissau'nun ise özellikle 2010 yılından itibaren nispeten azalma seyri içine girdiği söylenebilir.

4.1.2. Yönetimde Etkinlik

Devlet kapasitesinin ölçümünde kritik rol oynayan faktörlerden biri de kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde ve devletin işleyişinde etkinliği sağlamaktır. Bu konuda uluslararası karşılaştırmalara imkan veren gösterge sayısı sınırlıdır. Bu bağlamda kullanılacak olan göstergelerden biri Dünya Yönetişim İndeksinin⁶ "Hükümet Etkinliği" alt göstergesidir. Hükümet Etkinliği göstergesi, kamu hizmetlerinin ve kamu görevlilerinin kalitesi, siyasal baskılardan bağımsız olabilmeye düzeyi, politika formülasyonu ve uygulama niteliği ve hükümetin bu politikalara bağlılığına duyulan güven konusundaki algıyı ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan, oldukça kapsamlı olarak bürokrasinin kalitesi ve kamu hizmetlerinden vatandaşların duyduğu memnuniyeti ölçmektedir. Ölçekte 2,5 güçlü, -2,5 ise zayıf yönetsel etkinliği ifade etmektedir.

⁶ Dünya Bankası tarafından desteklenen Dünya Yönetişim Göstergeleri Projesi (WGI) 1996 yılından itibaren ülkeler hakkında tek tek ve toplu halde yönetim göstergelerini raporlamaktadır. Bunun için, katılım ve hesap verebilirlik, siyasal istikrar ve şiddetten kaçınma, hükümet etkinliği, düzenleme kalitesi, hukuk devleti ve yolsuzluğun kontrolünden oluşan altı yönetim boyutu kullanılmaktadır. Bu boyutlara ilişkin veri ise çok sayıda şirket, yurttaş ve uzmandan oluşan gruplara uygulanan anketlerin kombinasyonu şeklinde toplanmaktadır (WGI, info.worldbank.org).

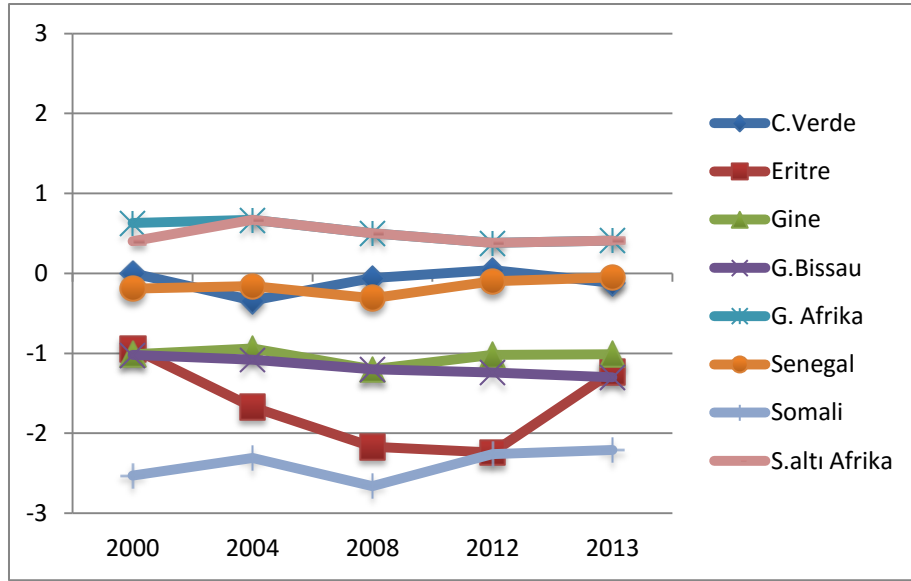
KAYNAK: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>

Grafik 2. Sahraaltı Afrika Ülkelerinde Hükümet Etkinliği (2000-2013)

Yönetimsel etkinlik bakımından Sahraaltı Afrika ülkelerinin genel eğilimleri Grafik 2’den izlenebilir. Bürokrasinin ve kamu görevlilerinin kalitesi, kamu politikalarının formülasyonu ve uygulanmasına ilişkin bürokrasinin kapasitesi ve kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyeti ölçen bu göstergeye göre örneklem içinde yer alan tüm ülkeler Sahraaltı Afrika ülkeleri ortalamasının altında yer almaktadır. Grafik 5’te yer alan ülkelerden Cape Verde yönetimde etkinliğin en yüksek, Somali ise en düşük olduğu ülkelerdir. 2000’li yıllardan itibaren genel trendlere bakıldığında, Cape Verde dışındaki tüm ülkelerde hükümet etkinliği göstergesi bakımından düşüş eğilimleri söz konusudur.

4.1.3. Regülasyon Kalitesi

Devlet kapasitesinin önemli göstergelerinden biri kamu hizmetlerinin etkinliği ise diğeri de düzenleme kapasitesidir. Düzenleme veya regülasyon, devlet kurumları tarafından toplumsal, ekonomik veya idari bir konuda yapılan izin verme, ceza kesme, kontrol etme ve yaptırım uygulama gibi çeşitli kısıtlamalardan oluşan faaliyetlerdir. Son yıllarda regülasyon kalitesi genel olarak kamu yönetimi reformlarının da önemli bir gündem maddesini oluşturmaktadır. Regülasyon kalitesinin ölçülmesi ise Dünya Yönetişim İndeksinin bir alt göstergesi olarak tasarlanmıştır. Buna göre düzenleme kalitesi; hükümetin, özel sektörün gelişimini sağlayan sağlam politika ve düzenlemeleri formüle etmesi ve uygulamasına ilişkin algının ölçülmesine odaklanmaktadır. Regülasyon kalitesi göstergesi haksız rekabet uygulamaları, ücret kontrolleri, hükümet düzenlemelerinin getirdiği yükler, ticaret bariyerlerinin varlığı gibi piyasa düzenlemesine yönelik ölçütlerden oluşmaktadır. Sosyal ve idari düzenlemelerin kalitesi gösterge kapsamında ölçülmemektedir. Ölçekte 2,5 güçlü, -2,5 ise zayıf düzenleme kalitesini ifade etmektedir.

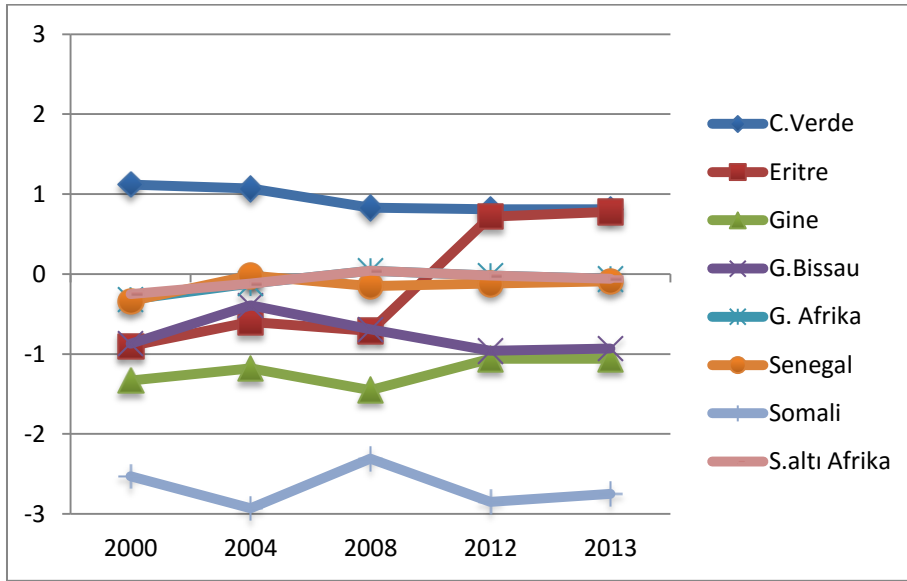
KAYNAK: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>

Grafik 3. Sahraaltı Afrika Ülkelerinde Düzenleme Kalitesi (2000-2013)

Grafik 3, 2000 yılından itibaren piyasa odaklı düzenlemelerin kalitesi bakımından seçilen ülkelerin durumu ve Sahraaltı ülkelerin ortalamasını ve buna ilişkin ana trendleri vermektedir. Buna göre, düzenleme kalitesi bakımından sadece Güney Afrika, Sahraaltı Afrika ülkeleri ortalamasını yakalamışken, diğer tüm ülkeler bu ortalamanın altındadır. Diğer bir ifadeyle, seçilen ülkelerin piyasa odaklı düzenleme kapasitelerinin nispeten zayıf olduğu söylenebilir. Elbette düzenleme kalitesinde ülkeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Somali ve Eritre düzenleme kalitesi en zayıf ülkeler iken, Senegal ve Cape Verde nispeten daha iyi durumdadır. Eritre düzenleme kalitesini iyileştirme bakımından son 10 yılda olumlu bir trend yaklaşmıştır. Gine-Bissau dışındaki diğer ülkelerde de düzenleme kalitesinde oransal bir iyileşmeden söz edilebilir.

4.1.4. Siyasi İstikrar

Siyasi istikrarsızlık ve şiddet konuları Sahraaltı Afrika ülkelerinin temel problemlerinden biridir. Şiddet ve özellikle terör kaynaklı istikrarsızlık devlet kapasitesinin geliştirilmesini engellemektedir. Bu konuda Dünya Yönetişim İndeksinin bir alt göstergesi olan “Siyasi İstikrar ve Şiddetin/Terörizmin Olmaması”, siyasal istikrarsızlık ve/veya terörü de içerecek biçimde politik motivasyonlu istikrarsızlık algısının ölçülmesini sağlamak ve kullanıcılara karşılaştırmalı veri setleri sunmaktadır. 2,5’ a doğru artış siyasi istikrar ve şiddetin olmamasına; -2,5’ e doğru yaklaşmak ise siyasi istikrarsızlık ve şiddetin artışına işaret etmektedir.

KAYNAK: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.

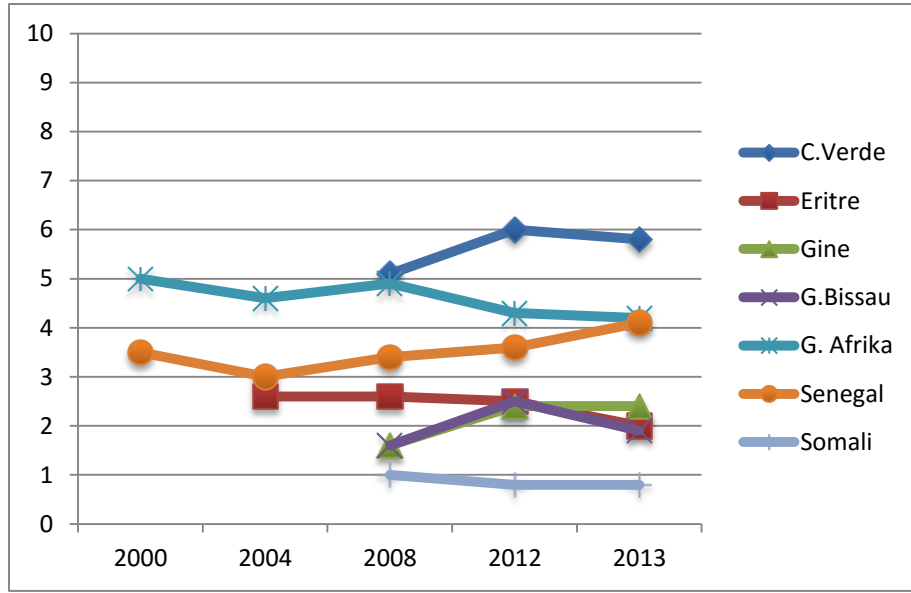
Grafik 4. Sahraaltı Afrika Ülkelerinde Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması (2000-2013)

Grafik 4'te Sahraaltı ülkeleri arasından seçerek oluşturulan örneklem içindeki ülkelerin WGI Siyasi İstikrar ve Şiddetin/Terörizmin Olmaması göstergelerine göre genel eğilimleri gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde özellikle Eritre'nin siyasi istikrarsızlık ve şiddetin önlenmesi noktasında önemli bir ilerleme kaydettiği görülmektedir. Eritre'nin yanında sadece Cape Verde ve kısmen Senegal siyasi istikrar ve şiddetin yokluğu göstergesi bakımından Sahraaltı Afrika ülkeleri ortalamasının üzerindedir. Seçilen ülkeler arasında siyasi istikrarsızlık ve politik kaynaklı şiddetin yaşanması bakımından en kötü durumda olan ülke Somali iken Gine-Bissau'da giderek gerileyen bir eğilim içindedir. Ayrıca dikkati çeken bir nokta da Gine ve Eritre dışındaki tüm ülkelerde az ya da çok siyasi istikrarsızlık ve şiddetin artış trendinin bulunduğu söylenebilir.

4.1.5. Yolsuzluk ve Rüşvetle Mücadele

Günümüzde devlet kapasitesine ilişkin en sorunlu alanlardan birisi yolsuzluk ve rüşvetle mücadeledir. Yolsuzluk ve rüşvet, son yıllarda medya, sivil toplum, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi gibi dinamikler sayesinde ve uluslararası kuruluşların bu alanda yaptıkları ölçümler ve yürüttükleri politikaların da katkılarıyla daha görülür hale gelmiş, hükümetler tarafından daha fazla ciddiye alınmış ve kamu politikaları yoluyla mücadele etmenin önemi anlaşılmıştır.

Merkezi Berlin'de bulunan Uluslararası Şeffaflık Örgütü (*Transparency International*) tarafından 100'den fazla ülkede, 1995 yılından bu yana yolsuzluk ve rüşvet algısı anket yoluyla ölçülmektedir (www.transparency.org). Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün en çok başvurulan indeksi Yolsuzluk Algı İndeksidir (*Corruption Perception Index, CPI*). Bu çalışmada da seçilen Sahraaltı Afrika ülkelerinde yolsuzluk ve rüşvet algısına ilişkin karşılaştırmalı veriler CPI üzerinden değerlendirilmektedir. Diğer indekslerle de uyumlu olması ve karşılaştırmalı olarak analiz yapabilmek bakımından 2000 yılından itibaren seçilen Afrika ülkelerinin CPI skorları grafikleştirilmiştir. Ülkelerdeki yolsuzluk algıları 1 ile 10 arasında bir skala ile anket yoluyla ölçülmektedir. Ülkeler 1'e yaklaştıkça kamu sektöründe yolsuzluk algısı yüksek, şeffaflık düzeyi düşük iken; 10'a yaklaştıkça kamu sektöründe yolsuzluk algısı düşük, şeffaflık düzeyi yüksek olmaktadır.

KAYNAK: <http://www.transparency.org/research/cpi/>

Grafik 4. Sahraaltı Afrika Ülkelerinde Yolsuzluk Algısı (2000-2013)

Grafik 4 incelendiğinde, seçilen ülkelerden sadece Cape Verde'nin yolsuzluk algısı bakımından 5 puanın biraz üzerinde seyrettiği, diğer tüm ülkelerin ise 5 puanın altında yer alarak orta ve yüksek düzeyde yolsuzluk algısının bulunduğu görülmektedir. Diğer göstergeler açısından da güçsüz devlet kapasitesine sahip olan Somali, yolsuzluk algısının da oldukça yüksek olduğu bir ülkedir. Somali'yi, Gine-Bissau, Gine ve Eritre izlemektedir. Güney Afrika'da 2008, Gine-Bissau'da ise 2012 yılından itibaren yolsuzluk algısında artış eğilimi dikkati çekmektedir. Cape Verde ve Senegal'de ise yolsuzlukla mücadelede nispi bir iyileşme gözlenmektedir.

4.2. Tartışma

İnsani gelişmişlik açısından bakıldığında Gine-Bissau, örneklem içinde yer alan Eritre ve Somali gibi ülkelerle en alt gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler grubunda yer almaktadır. Gine-Bissau'da piyasa ekonomisinin gelişmeye başlaması 1980'li yıllarla birlikte mümkün olmuştur. 1983 yılında "Ekonomik İyileşme Programı" yürürlüğe konulması ve 1987 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ekonomik istikrar anlaşması imzalanmasının ardından ekonomik liberalleşme süreci başlamıştır. Sonraki 10 yıllık dönem, uluslararası finansal kuruluşlar yardımıyla yapısal düzenlemelerin gerçekleştirildiği yıllar olmuştur. Ancak piyasalaşma süreci 1996 ekonomik krizi ve 1997 yılında Gine-Bissau'nun Batı Afrika Para Birliğine (West African Monetary Union, WAMU) katılmasının ulusal ekonomi üzerinde yarattığı baskı ekonominin daha da kötüleşmesine neden olmuştur (Aquillar ve Stenman, 1997: 71). 1998 askeri ayaklanması ve ardından gelen iç savaş ise kısmen de olsa ekonomide atılan olumlu adımların sona ermesine neden olmuştur.

Günümüzde Gine-Bissau'da ekonomik kalkınmanın temel göstergeleri açısından bakıldığında, 2013 yılı rakamlarına göre, kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla yaklaşık 520\$ olup satın alma gücü paritesine göre günlük 2\$'ın altında geliri olanların oranı %70'ten fazladır ve aşırı yoksulluk oranı ise %33 civarındadır. Ekonomi çeşitlenme söz konusu olmayıp işlenmemiş kaju üretimine dayanmaktadır (WB, 2015: 1). Ayrıca düşük endüstrileşme seviyesi ve ağırlıklı olarak tarım sektörüne dayalı kalkınma da Gine-Bissau ekonomisinin temel özellikleri arasındadır.

Bürokratik etkililik (*bureaucratic effectiveness*) ve kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyet açısından örnekleme bakıldığında, 2000'li yıllardan itibaren Cape Verde dışındaki tüm Sahraaltı Afrika ülkelerinde bir düşüş eğilimi bulunmaktadır. Haksız rekabet uygulamaları, ücret kontrolleri, hükümet düzenlemelerinin getirdiği yükler gibi regülasyon kalitesi açısından bakıldığında Güney Afrika Cumhuriyeti dışındaki tüm ülkelerin piyasa odaklı regülasyon kalitesinin Sahraaltı Afrika ortalamalarının altında kaldığı görülmektedir. Bürokratik etkililik ve regülasyon kalitesinde beklenen iyileşmenin olmaması, 2000'li yıllardan sonra örneklem kapsamındaki ülkelerde yürütülen ve Dünya

Bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen ekonomik kalkınma programlarının başarısının tartışmalı olduğunu göstermektedir.

Somali, Gine ve Gine-Bissau'da siyasal istikrarsızlık ve şiddet/terör sorunlarının ciddi boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Eritre ise 2008 yılından sonra nispi bir siyasal istikrar elde etmiştir. Siyasal istikrar açısından Gine-Bissau'ya odaklanıldığında, özellikle 2004 yılından itibaren politika istikrarsızlığın yükseldiği görülmektedir. Ülkenin 2003 yılından itibaren darbe ve suikastlarla sarsılması ve 2012 yılında yeni bir darbeye siyasal ve ekonomik açıdan oldukça zor duruma düşmesi göstergelere de yansımıştır. Özellikle 2012 askeri darbesi, ülkede yönetişimin kötüleşmesine, kamu sektöründe zayıf performansa ve etkin olmayan bir mali yönetime yol açmıştır (WB, 2015: 1).

Gine-Bissau, Somali ile birlikte örneklem içindeki ülkeler arasında yolsuzluk ve rüşvetin en yoğun olduğu ülkelerdir. Gine-Bissau, 2000'li yılların başından itibaren uluslararası uyuşturucu kaçakçılığının geçiş noktası haline gelmiştir. Zayıf devlet kapasitesi ile hükümet ve askeri bürokraside yaygın rüşvet olgusu organize suç ağlarının güçlenmesine ve uyuşturucu ticaretinin önlenmesine yönelik politikaların başarısız olmasına neden olmuştur. Yolsuzlukla mücadele için gerekli yasal ve kurumsal altyapı ise henüz tamamlanamamıştır. Şeffaflık, hukuk devleti ve bürokratik etkinliğin sağlanmasına yönelik reformlar ise 2012 yılındaki askeri darbe ile kesintiye uğramıştır. Bunun bir sonucu olarak, Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2013 yılında yayınlanan CPI skorlarına göre Gine-Bissau, 175 ülke içinde 165. sırada yer alarak yolsuzluk algısı yüksek düzeyde olan ülkeler içinde bulunmaya devam etmiştir (TI, 2014: 2).

Sonuç

Çalışmada yaklaşık 1,7 milyon nüfusa sahip olan ve Sahraaltı Afrika'nın küçük devletleri arasında yer alan Gine-Bissau'da devlet ve ulus inşası ile devlet kapasitesinin geliştirilmesi meseleleri diğer Afrika ülkeleriyle karşılaştırmalı veri setlerinden yola çıkılarak incelenmiştir. Böylece Gine-Bissau'nun bağımsızlık sonrası devlet inşası ve devlet kapasitesinin güçlendirilmesine ilişkin tecrübelerinin özgün yanları ve seçilen diğer Sahraaltı Afrika ülkeleriyle benzerlikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlardan biri Afrika devletlerinde devlet ve ulus inşası denkleminin, Avrupa'daki muadillerinden farklı işlediği tespitidir. Ortaya çıkan bir ulus bilincine dayalı olarak devlet inşasının başladığı Avrupa devletlerinin aksine Gine-Bissau gibi ülkelerde devlet inşasını takiben ulusal entegrasyon politikalarının yürütüldüğü görülmektedir. Şiddete dayalı etnik çatışmaların nispeten ortadan kalktığı, ulusal entegrasyonun büyük ölçüde sağlandığı bir ülke olarak Gine-Bissau'nun temel problemleri ise güçsüz siyasal liderlik, karar vericilerin kendi çıkarlarına yönelmesi ve elitler arası kişisel mücadelelerdir. Askeri darbelerle desteklenen bu sorunların nihai olarak siyasal istikrarsızlıkların kronik hale gelmesine neden olmaktadır.

Bu noktada, çalışmanın ulaştığı bir diğer sonuç ise Gine-Bissau'nun, Sahraaltı Afrika ülkelerinde bağımsızlık sonrası devlet inşa süreci ile bu süreçte karşılaşılan siyasal istikrarsızlıkların devlet kapasitesinin güçlendirilmesi politikalarına olan olumsuz etkilerini göstermesi bakımından önemli bir örnek olmasıdır. Siyasal istikrarsızlık ile yolsuzluk ve rüşvet oranlarındaki yükselmenin devlet kapasitesinin güçlendirilmesine ilişkin diğer göstergeleri de olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır.

Siyasal istikrarsızlığın bir göstergesi olarak çok partili demokrasiye geçtiği günden bu yana Gine-Bissau'da hiçbir hükümet görev süresini tamamlayamamıştır. Sonuç olarak siyasal kurum ve kuralların yerleşmesi, askeri darbelerin sona ermesi, siyasette kişisel çıkarların ortadan kaldırılması, silahlı kuvvetler de dahil olmak üzere rüşvet ve yolsuzlukların iyileştirilmesi doğrultusunda hükümet politikalarının önceliklendirilmesi ve uluslararası yardımların da bu doğrultuda yönlendirilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

African Union (2013), Country Profile: Guinea Bissau, <http://www.au.int/en/sites/default/files/Guinea%20Bissau%20Web%20Profile.pdf> Erişim Tarihi: 05.06.2015.

Andrews, Matt, Roger Hay ve Jerrett Myers (2010), *Governance Indicators Can Make Sense: Under-Five Mortality Rates Are An Example*, Faculty Research Working Paper Series, Harvard Kennedy School of Government, No: RWP10-015.

Aguilar, Renato ve Asa Stenman (1997), "Guinea-Bissau: From Structural Adjustment to Economic Integration", *Africa Spectrum*, 32, 1, p. 71-96.

Fistein, David (2011), "How A Successful Social Revolution Can Become An Obstacle to Subsequent State-Building", *The International Journal of African Historical Studies*, 44, 3, p. 443-455.

Forest, Joshua B. (1987), "Guinea-Bissau since Independence: A Decade of Domestic Power Struggles", *Journal of Modern African Studies*, 25, 1, p. 95-116.

Fukuyama, Francis (2005), *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*, Remzi Kitabevi, Ankara.

http://www.maps.com/ref_map.aspx?pid=12065, Erişim Tarihi: 12.07.2015.

Kjaer, Anne Martin (2014), "Debate on Governance in Africa: En Emerging Political Economy Paradigm", Edt.: Mudacumra, Gadeon M. ve Göktuğ Morçöl, *Challenges to Democratic Governance in Developing Countries*, Springer, New York, s. 19-35.

Kohl, Christoph (2010), "National Integration in Guinea-Bissau since Independence", *Cadernos de Estudos Africanos*, 20, p. 87-109.

Kohnert, Dirk (2009), *Democratisation via Elections in n African 'Narco State'? The Case of Guinea-Bissau*, MPRA Paper, No: 23352.

Kovsted, Jens ve Finn Trap (2003), "Reconstruction, Reform, and State Capacity in Guinea-Bissau", Edt: Tony Addison, *From Conflict to Recovery in Africa*, Oxford University Press, Oxford, p. 206-229.

Lindner, Samira (2014), Overview of Corruption and Anti-Corruption in Guinea-Bissau, Transparency International Anti-Corruption Helpdesk, http://www.transparency.org/files/content/corruptionqas/Country_profile_Guinea_Bissau_2014.pdf, Erişim Tarihi: 10.07.2015.

Moss, Todd, Gunilla Pettersson ve Nicolas van de Walle (2006), *An Aid-Institutions Paradox? A Review Essay on Aid Dependency and State Building in Sub-Saharan Africa*, Center for Global Development, Working Paper, No 74.

Poggi, Gianfranco (2011), *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev. Aysun Babacan, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Tanzi, Vito (t.y.), "Devletin Rolü ve Kamu Sektörünün Kalitesi", Çev. Özgür Saraç, http://canaktan.org/yonetim/toplam_kalite/kamuda-toplam-kalite/tanzi-sarac-devletinrolu.htm, Erişim Tarihi: 16.06.2015.

Temudo, Marina Padrão (2009), "From the Margins of the State to the Presidential Palace: The Balanta Case in Guinea-Bissau", *African Studies Review*, 52, 2, p. 47-67.

Thies, Cameron G. (2009), "National Design and State Building in Sub-Saharan Africa", *World Politics*, 61, 04, p. 623-669.

Thomas, M. A. (2010), "What Do the Worldwide Governance Indicators Measure?", *European Journal of Development Research*, 22, p. 31-54.

Tilly, Charles (1975), "Reflections on the History of European State-Making", Edt.: Charles Tilly, *Formation of National States in Eastern Europe*, Princeton: Princeton University Press, s. 3-83.

UNDP, Human Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>, Erişim Tarihi: 05.06.2015.

Weber, Max (2003), *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, 5. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara.

WB, World Bank (2015), Public Sector Strengthening Project, No: PAD1197, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2015/03/10/000333037_20150310124915/Rendered/PDF/PAD11670PAD0P1010Box385443B00OUO090.pdf, Erişim Tarihi: 12.07.2015.

WGI, Worldwide Governance Indicators, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>, Erişim Tarihi: 06.06.2015.

“BATILI BİLGİNİN ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE”-KORKUT TUNA

(Kitap Değerlendirmesi)

Araş. Gör. Abdullah ÖZÇELİK

Sakarya Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

abdullahozcelik@sakarya.edu.tr

Bu çalışmada Korkut TUNA'nın “Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine” adlı kitabının 2011 yılında yayımlanan dördüncü baskısının bir değerlendirmesi yapılmıştır. Eser sırasıyla “Bilginin Batılılaştırılması”, “Batılı Bilgi Önünde Türk Toplumunu”, “Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine” ve “Sonuç Olarak: Ne Yapmamız Lazım?” olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Eserde genel olarak hangi konunun ele alındığına bakıldığında “edinilmiş bilgilerin” yani kendimizin üretmediği, başka bir toplumsal çevrede ortaya konulmuş ayrıca eleştiriye tabi tutulmadan ithal edilen bilgilerin kendi toplumsal sorunlarımızı çözmek, dahası toplumsal hayatımıza ve ilişkilerimize yön vermek için bu bilgilerin güvenilirliğinden ve doğruluğundan şüphe ya da kaygı duymaksızın ve toplumlar ile toplumların sorunlarının birbirinin aynısıymış gibi bir anlayışla bilinçsiz kullanımının toplumlarda, özde ise toplumumuzda meydana getirdiği olumsuz sonuçlar üzerinde durulmaktadır. Türk toplumunun Batılı bilgi ile olan ilişkisi özellikle siyasi ve kültürel bağlamda ele alınmış, bilginin yanlış kullanımından kaynaklanan olumsuz sonuçların neler olduğuna ve çözüm için bilgi-toplum arasındaki kuvvetli bağı dikkate alarak, bilgilerimizi kendi toplum özelliklerimiz çerçevesinde yeniden temellendirmemiz gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Kitabın özetle hangi bölümlerden oluştuğuna bakıldığında, eserin Bilginin Batılılaştırılması başlıklı *birinci bölümünde*, insanın dünya ile kurduğu bağlantı biçimleri ve bunların ifade edilme tarzı olarak tanımlanabilen biliş tarzları üzerinde durulmuş; bilme tarzlarının gelişme çizgileri ışığında izlediği bir tarihe yer verilmiş, Batılı biliş tarzının özellikle başlangıç ve gelişme (Antik Yunan-Rönesans) süreçlerinde Doğu toplumlarının (Mısır-Mezopotamya-Çin-Hint) elde ettiği bilgileri ve bilimsel buluşları, kısaca bilgi mirasını adeta bir hammadde gibi işlemekle birlikte Doğu kökenli bu bilgileri bilimsel düşünce tarzının dışında tutarak ikili bir tavır sergilediği belirtilmiştir. Bu doğrultuda Rönesans döneminin ürünü olan ve modern bilimlerin nüvesi olarak nitelendirilen bilgilerin yeni bir şey ifade etmeyip, Batı'ya Araplar üzerinden gelen bilgi mirasının olduğu belirtilerek Rönesans'a bildiklerimizden farklı bir bakış tarzı sunulmuştur. Batı'nın egemenliği ile kesin bir hüküm kazanan ve Batı'nın toplumsal ve iktisadi başarılarının altında yatan temel belirleyici faktör olarak lanse edilen belirli bir “bilgi-düşünme-değerlendirme” biçiminin evrensel olarak geçerli kabul edilmesi ve Batı'nın dışında kalan toplumların sahip olduğu bilgilerin ve düşünce tarzlarının ise kapsam dışı değerlendirilerek bilginin ve bilimselliğin tekliği adı altında Batılılaştırılmış ve belirli bir kalıba dökülmüş düşünce ve yaşam tarzının toplumlara empoze edilme çabası üzerinde durulmuştur. Bu çabanın önemli bir aracı olan bilginin yaygınlaştırılması faaliyetinin amacının ne olduğu sorusuna cevap aranmış ve kitle iletişiminin bu süreçte sadece belirli bilgiler aktarmakla kalmayıp aynı zamanda Batı'nın belirlediği bir düşünce sistemi ve hayat tarzını toplumlara yaymaya çalıştığına vurgu yapılarak kitle iletişiminin süreçteki önemi belirtilmiştir. Ayrıca bilginin yaygınlaştırılması ile insanların refahının ve hayat standardının iyileştirilebileceği düşüncesinin günümüzde modern bilimlere duyulan ‘masumane güvenin’ kaynağını oluşturmakla birlikte dünyaya hâkim durumda olan Batı'nın elinde tuttuğu varlıkları ve avantajları paylaşma düşüncesinde olmamasına rağmen bu hâkim konumunun sebebi olan bilgiyi ise toplumlara yaymak istemesinin beraberinde paradoks içeren bir olguyu ortaya çıkardığının altı çizilerek önemli bir tespit yapılıyor.

Eserin *ikinci bölümünde* Türk toplumunun Batılı bilgi karşısında aldığı konumun Osmanlı'dan günümüze kadar olan tarihi serüveni ele alınmış, Osmanlı aydın kesiminin ve cumhuriyetin kurucu kadrolarının izledikleri Batıcı politikaların sebebi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda

Osmanlı'nın, devletin siyasetini etkileyen sorunlara aradığı çözüm yollarında Doğu-Batı ayrımı yapmaksızın tercihte bulunması ve yine kurduğu yapıyı idame ettirmek için Doğu devlet yönetim usulleri şemsiyesi altında yer alan İran ile İslam siyaset ve hukuk sistemlerinden sıkça faydalandığına dikkat çekilmiştir. Fakat toplumsal dönüşümdeki temel noktanın ise Osmanlı'nın Batılılaşma yolunda bir siyaset izlemesinin altında yatan nedenlerde gizli olduğunun altı çizilmiş; bu nedenler de genel olarak Osmanlı'nın mevcut sorunlarına çözüm üretmediği geleneksel siyasetinin yetersizliği, bilgi ve teknik eksikliğin giderilmesi için Batı'da orta çıkan yeniliklerin takip edilmesi gerektiği düşüncesi etrafında toplanmıştır. Toplumsal sorunlara çözüm arayışlarında Batı'nın bir model olarak alınmasının ve bunun gerektirdiği reformların Osmanlı'nın yönetici kadroları (18. yy.) tarafından başlatıldığı fakat yeni bir toplum dizaynı ve yeni bir kimlik kazandırma amacıyla birleştiği tepeden inmece bir niteliğe sahip olan bu dizayn hareketinin asıl ivmesini ise Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte kazandığına dikkat çekilmektedir. Bölümün son kısmında ise Batılılaşma yolunda takip edilen siyasetin yansımaları ise dil, kavramlar, kaynak ve referanslar, modeller, üniversiteler, üretim, mimari, şehircilik, siyaset, ekonomik sistemler, askerlik ve yaşayış tarzı bakımından ele alınmıştır.

Kitaba ismini veren *üçüncü bölümde* ise Batılı bilim, bilgilerin temellerinin sorgulanması, toplumsal yönden ve bilimsel bağlamda değerlendirilmesi, doğruluğundan şüphe duyulmayan Batılı bilginin bu kulvarda “tek” otorite olma gerçeğinin titizlikle sorgulanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yönde, bilgi dünyasındaki bu tek otorite gücün dayanakları, egemenlik ve bilginin toplumlar arası ilişkileri, tek kutuplu gelişme ve bu merkezle (Batı) çevresinde yer alan toplumlar arasındaki ilişkilerin durumuna yer verilmiştir. Batılı bilginin mutlak bir bilgi olmadığı fikri öne sürülmüş ve bu düşünce Batılı bilginin her toplumda mevcut olan sorunlara uygulandığında kendisinden beklenen çözümü üretmediği (evrensel olmayışı) gerçeği üzerinden kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Eserin *son bölümünde* ise transfer ettiğimiz ve sorunlarımıza uyguladığımız bilimsel verilerin mutlak doğru olduğu / mutlak doğru sonuçları olacağı şeklindeki yanlış bir algılamının olduğuna vurgu yapılmış; bu yanlış algılamının sonucunda toplumsal sorunlarımızı çözmeye amacı ile uyguladığımız Batılı bilgi ve düşünüş tarzının beklediğimiz sonucu doğurmadığı ve sorunlarımıza çare olmaktan uzak bir görüntü oluşturduğu ve yine bu yönde bir çözüm arayışında ısrar edilmesi karşısında “Ne Yapmamız Lazım?” sorusuna cevap aranmıştır.

Ne yapmamız gerektiği sorusuna cevap olarak ortaya konulan temel argümanlar ise edinilmiş bilgilerimizi çözüm bekleyen sorunlarımız çerçevesinde yeniden temellendirme ve bilgi-toplum ilişkisinin öneminin bilincine vararak bilgilerimizi yeniden düzenleme olarak ortaya konulmuştur. Batılı düşünüş ve bilgi tarzında neden ısrar edildiği (sınırlılığı ve geçersizliğine rağmen) üzerinde durulmuş; bu durum dünyada izlenen genel siyaset üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Batının ulaştığı uygarlık düzeyinin mevcutlar içerisinde en yüksek seviyede bulunmasından dolayı toplumların bu ‘nihai’ hedefe varmak için Batının izlediği dönüşümleri yaşaması gerektiği sonucunu beraberinde getirdiğine dikkat çekilmiştir.

İçerik olarak yoğun bir anlatıma sahip olan bu eserin genel bir değerlendirmesine bakıldığında; her toplumda kendine özgü bir şekilde meydana gelen biliş tarzlarının Batılı modelleri üzerinde geçmişe dönük bir araştırma, detaylı bir sorgulama ve eleştiriye tabi tutulması gerektiği düşüncesi etrafında Batılı bilginin mutlak doğru olmadığı belirtilmiştir. Bu düşünce ise bilgi ve düşünce biçiminin toplumların kendi kültürel yapıları, ihtiyaçları, sorunları ve gelenekleri doğrultusunda oluştuğu gerçeğinden yola çıkılarak Batılı bilginin her toplumda çözüm bekleyen sorunlara uygulanamayacağı, bu yola başvurulduğunda da geçmişteki örnekler bağlamında kendisinden beklenen olumlu sonuçları veremediği gerçeği ile pekiştirilmiştir. Günümüzde Batılı bilginin gerçekliği, doğruluğu ve özellikle evrensel olma niteliklerine duyulan güven algısının yeniden sorgulanması gerektiği düşüncesinin ise toplumsal sorunlarımızı çözmeye karşılaştığımız problemlerin aşılmasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Eserde Türk toplumunun Batılı bilgi karşısındaki tutumunun incelenmesi ise Osmanlı döneminden başlatılarak temellerin nerede ve nasıl oluştuğu ortaya konulmuş ve bu dönem üzerinden yeni kurulan cumhuriyet rejimiyle bu tutumdaki değişiklikler örneklerle başarılı bir şekilde ifade edilmiştir.

Eserde bilginin batılılaştırılması ve bu bilgi ve düşünüş tarzının sorgulanması gerektiği üzerinde detaylı ve tatmin edici bir şekilde durulmasına rağmen batılı bilginin sınırlı oluşunun ve geçersiz bir

niteliğe sahip oluşunun aynı seviyede yeterli olmadığı söylenebilir. Batılı bilginin kendi sorunlarına karşılık olacak şekilde ortaya çıkışı olgusuna ve sınırlı oluşuna (çünkü evrensel değil) katılmakla birlikte bu bilginin tamamen geçersizliğinin ise ortaya konulmasının kolay olmayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda eğer bu bilgi geçersiz ise bu modelin kendisine faydalı olan yönlerini alan; özellikle de bilim ve teknik kısmını öne çıkararak uygulayan Japonya örneğinin irdelenmesine yer verilmemesi kitapta bir eksiklik olarak nitelenebilir. Burada hatayı kendimizde aramak düşüncesinin ortaya çıkması gerektiği görülmektedir. Çünkü Osmanlı döneminde ortaya çıkan Batıcılık düşüncesinin yanlış temellendirildiği; gelişmenin Batılı modelin toplumumuza uygulanarak ve Batılı tarzın her yönüyle takip edilmesi hatta taklit edilerek sağlanacağı düşüncesi hakim olmuş ve gelişmenin iktisadi yönüne ağırlık verilirken kültürel boyut göz ardı edilmiştir.

Kitabın anlatımına bakıldığında ise konuların anlatımının felsefi bir ifade etme tarzı çerçevesinde soyut bir nitelikte olduğu söylenebilir. Eserin bu yönü dolayısıyla, ortaya konan temel problematik, somut örneklerden yoksun ifade edildiğinden zihinde tam bir karşılığını bulamama sorununu beraberinde getirdiği hissedilmiştir. Türk toplumunun temel sorunlarını çözüme kavuşturmak için uygulanan Batılı bilginin niteliği ve eleştirisi hususuna eserin farklı bölümlerinde sık sık yer verilmesine rağmen ifade edilen bu sorunların tanımlanmasının, neler olduğunun ve derinlemesine bir analizinin aynı yoğunlukta eserde kendine yer bulamadığı söylenebilir. Eserin sonuç kısmının ana fikrini oluşturan, ‘bilgilerimizi toplumsal sorunlarımız çerçevesinde yeniden temellendirme ihtiyacı’ da göz önüne alındığında bu sorunların neler olduğuna detaylı bir şekilde yer verildiğinde bu temellendirme gerekliliğinin daha sağlıklı bir zeminde yerine getirilebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla eserin ikinci ve son kısımlarında yukarıda değinilen konularda daha fazla bilgi verilmesi; göze çarpan bu eksikliklerin giderilmesi halinde eserin ilgi çekici olan içeriğinin daha faydalı hale geleceği söylenebilir.